

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

Евген Маланюк: Присуд	785	з М. Рильського: Чумаки	832
Богдан Кравців: * * *	785	Клявделі Брертон: Провідник по	
Улас Самчук: Поцілунок	787	царстві жінок	833
Едвард Кейзер: Смертельна ма- шина	794	Д. Л.: Кепський жарт сну про ін- дустриалізацію	835
Вадим: Поезія, розрадо одинока!	802	Х. К.: Ще кілька слів про Мазепу	839
з М. Вороного: Земля	804	П. Гентізон: Італійська молодь	843
М. Мухин: Драгоманов	805	О. В.: Початок кінця	847
Гордій Явір: З німецьких вражінь	813	М. Л.: З пресового фільму	851
Мих. Озерський: Записки на маргінесах	817	Бібліографія	856
С. Змунчилло: Antemurale	819	Від Адміністрації	862
Юрій Липа: Розмова з минулим	822	Нові книжки	864

РІЧНИК I.
КНИЖКА 11.

ТОМ IV.
ЛИСТОПАД.

1933

НОВА адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове конто П.К.О. 500-371.

Читайте!

Купуйте!

Передплатуйте!

НАШ ПРАПОР

ілюстрований популярний часопис, що виходить двічі в тиждень в четвер і в неділю

Адреса: Львів, Руська 18.

КОЖНИЙ ТОЧНИЙ ПЕРЕДПЛАТНИК „НАШОГО ПРАПОРУ“ дістає що місяця безплатно один том „Української Бібліотеки“ за надісланням 35 гр. за опакування і пересилку.

ПЕРЕДПЛАТА НА „НАШ ПРАПОР“

Річно 18 зол. Піврічно 9 зол. Чвертьрічно 4'50 зол. На два місяці 3 зол. Місячно 1'60 зол. За кордоном 3 ам. долари річно, або їх рівновартість в іншій валюті.

На пересилку томів „Української Бібліотеки“ слід додавати по 35 грошів у місяць, то в 4'20 золотих річно, 2'10 зол. піврічно, 1'05 чвертьрічно.

„Українська Бібліотека“

Періодичне видавництво кращих творів українського й світового письменства Виходять щомісячними випусками в об'ємі 8 аркушів (128 стор.) друку **накладом Івана Тиктора.**

Адреса: Львів, Руська 18.

„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА“

є найдешевшим видавництвом у своєму роді бо **цілорічна передплата за 12 томів, об'єму 96 аркушів або 1356 сторін друку, виноситься всього 9'60 зол. Піврічна — 5 зол. Чвертьрічна — 2'60 зол. Для закордону 2 ам. долари.**

В адміністрації „ВІСТНИКА“ можна набувати такі книжки:

1) Д. ДОНЦОВ — Маса і Провід	ц. 1'— зл.
2) Поетка українського рісорджі- мента (Леся Українка)	„ 1'— „
3) Націоналізм, Львів 1926	„ 5'— „
4) БЕРНАРД ШОВ — Велика Кате- рина (драма)	„ 1'— „
5) Г. ЗУДЕРМАН — Литовські Опо- відання	„ 1'50 „
6) Д. ДОНЦОВ — Підстави нашої політики, Відень 1922	„ 2'— „

П № 12531 / 1933

Р. 1 кн. 11

Евген Маланюк

Присуд

Ані шаблі, ані ножа
Не схрестити в останнім герці:
Та-ж камінно-мертва душа,
Те-ж безлюбє і чорне серце.

Вже нема хуторів і держав,
Тільки — трупи в житах, тільки — трупи
Та від хрипу кривава іржа,
Що замкнула посійнілі губи...

Може скажеш — зйде! Проросте!? —
— Поміж ребрами хат, по дорогах
Диким зіллям здіймається степ
І регочеться з неба і з Бога.

Диким, древнім, монгольським виттям
Необмежена тиша заводить:
Сірим попелом стало життя
Під огнем степової свободи.

Але сонце не згасло. Горить,
Незворушене, байдуже біло
І освітлює тишу безсилу
Летаргічних століть.

IX. 1933.

Богдан Кравців

I.

Тремким промінням сонця злототкані
Твій погляд, усміхи та шовк одії,
Тобі ясній шлюють очі молодії
І цвіти й вітер захват свій у дані.

ЛБ АН УРСР
4275

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

В твоїх світлицях вільних, владна пані,
 В життя одвічної і таємній дії
 Цвітуть квітки і музика й надії
 І вабно миготять дари неждані.

Чомуж зіходиш ти з ясного дому
 В окуті, хмурі ці двори вязничні,
 Де рветься, гасне серце день-при-дневі?

Завіщо, звідки вязневі хмурному,
 Його устам та вічам, що незвичні
 Твої цілунки й усміхи вишневі?

II.

Утиснене в холодні, ржаві шпуги
 І скуте серце повязю зі сталі
 Невгвтане все рветься далі й далі
 Й палає палом пориву й натуги.

І в зимних штаб і ночей чорні смуги
 Вплела ти ніжною рукою ткалі
 І перли слів і смажних уст коралі
 І прозолоть ниток чекання й туги.

Та всеж... якщо колись заради мене
 Із губ твоїх, що ваблять так принадно,
 Небачно впаде слово милосердне, —

То серце горде вражене, шалене
 Твої дари всі знівечить нещадно,
 В ненависті стужавіс, затвердне.

* * *

Як дні невольні, горді до загину
 Нам спалює жага огнянокрила, —
 То з вільних снів що ніч у надрах скрила,
 З тривоги дум і рук, що прагнуть чину,

Знечевя повстасш в якусь хвилину
 Затвердле, мов руди сирії брили,
 І в глибах душ, як в челюстах горнила,
 Тебе палаєм, плавим без упину. —

І ти пливке, розсяяне і щасне
 Рягтиш огнями, мінішся барвисто
 І світ займаєш полум'ям чудово —

І в мить, коли вже пал потухне, згасне,
 То в грудку криці ти окріпнеш чисто:
 Ясне, холодне і таємне слово.

Улас Самчук

Поцілунок

(З заміток емігранта)

Хоч я й ішов повільно (куди квапитися?), піт рясно спливав на мойому чолі, а я боявся витягати свою досить нечисту хустинку. Навмисне підійшов і зупинився коло великого тепломіра з синьою жилкою живого срібла, — не вже дійсно така спека?

Так. Навіть в тіні плюс-трицять. Недурно і асфальт так легко вгинається під моїми ледві чутними кроками. Часом я обертаюся і вдивляюся у залишені сліди. Кожний з них дивує мене. У кожному таїться щось містичне, тісно споріднене зі мною і тією дорогою, яку щодня скорботно попирають мої ноги. Мені хочеться іноді схилитися до землі і побожно обмацати її; торкнутися щупками пальців того асфальту, того каміння, щоб кожним нервом відчути на них дотики своїх підошов. І часом так роблю й чую їх. Я лічу по них дні, роки, десятиліття. Від них проникає до мого розпеченого м'язами мозку болючий відблиск свідомости, на якій невидима рука свавільно креслить огненний знак мого занепаду. А якийсь голос, підступний й незнаний шепоче нераз, що далі йти нікуди, що далі прірва, стіна, безконечна ніч. Але я мовчу.

Уста мої, мов у скнари на образі Да-Вінчі, щільно затиснуті. Моя віра налита кипучою кровю, а мрії безупинно заливають і змивають огненні знаки кінця.

Я кожний день встаю наново і почуваюся майже бадьоро. Сонце також піднімається. Я вітаю його з новою надією і йду чомусь вперед. Може там щастя. А звідки я можу знати, що не там? І я йду туди, йду і розтягаю дорогу буття. Хай буде довша, хай я ще поборюся, може якраз переможу! І так все вперед, все вперед.

Ось я вже до старого міста дійшов. Дивно як тут усе скупчилося. Будинки злізлися і зазирає вікно у вікно. Десять радіоапаратів кричать нараз і видається, що кожний камінь гукає. Десь тріскотить „Ундервуд“. Заквітчена бароково відчиняється брама і з неї точиться взад самохід, а на ньому „Р. II,212“. — Пардон. Я вам здається наступив на ногу? — О, прошу, прошу! Нічого не сталося! — Ей там! Пуу-пуу!

Тиснуся до стіни. Коло мене панночка. Вона одягнута у якесь павутиння, але також тиснеться. Пропускаємо самохода. Щічки й уста панночки горять якоюсь барвою. Бліді вилянілі кучері, ледві прикриті над одним вухом, вимушено спадають вділ і обережно сягають її щуплих пліч. Мій погляд безнадійно торкнувся усього її ества, торкнувся цлитких грудей і опав у діл.

Я був цілком приличний. Я не сказав нікому ні слова, виплутався з юрби, виняв хустинку, обтер з чола піт і пішов далі. Пішов в напрямку „Вугляного ринку“. Вузька, крива вуличка. Урочиста барокова будова; вікна малі, а ґрати на них товстючі. Минаю її, обережно обмацую поглядом її розкішні оздоби, на яких можуть тепер вигідно моститись горобці і п'яно воркувати закохані голубці. Он сидить одна біла і натхнена. На неї безборонно ллється соняшній промінь а на долі, на чорному й гарячому камені сидить жебрак. Він грає на скрипці щось м'ясо-жалісне. Дванацять камяних муз з театрального даху мовчки і терпеливо вслухуються в тихе квиління жебрачих струн, але скорчені постаті сатирів, що двісті літ конають тяжку кар'ягідну службу, вперли свої гранітові, повні страждання й люті очі у постать жебрака: з погрозою жбурнутиби в нього свій довговічний тягар.

Ні, ні! дякую. Я не можу тобі нічого дати. У моїй кишені всього тільки два німецькі феніки. Два старі, забуті феніки, Бог знає відколи.

І я пройшов повз нього, мов тінь. Він далі жалісно пілкав, далі воркували голубці, а з театрального даху мовчки й терпеливо вслухувалися дванацять камяних муз.

Я вийшов на „Вугляний ринок“. Тут не вугіль продають. Тут продають сливи і виноград, і квіти. Тут продають також яблука й груші, і кавуни. Ось лежать вони купами, мов на величезному талірі і радісно барв'ють. Сонце, сливи і виноград! Я тільки прийшов на вас подивитися. Маюж я право на вас подивитися! (Тонкі, тонкі і тендітні, мов павутиння, але колючі, мов стріли, проміні. Вони спадають з височини міліярдами, їх безконечно багато, вони кладуться на землю свавільно, але так дотепно, що хочеться від захвату співати. Стебло жита тягне соки свої з чорної, чорної, мов ніч, землі. Воно пнеться до гори, хитає легко колосом, торкається о свого сусіда і ледві чутно шумить. Ось як їх багато тих стебел. Боже, як їх невимовно багато! Їх стільки як сонця і вітер, що пливе від заходу на схід, прудко і безборонно стриже і топче по них. І це вже не колосся сиве під вітровою підошвою вгинається, то дика згряя сивих розбурханих тигрів, шалено мчить вперед, щоб десь в безмежності захлинутися в синьому морі обр'я. А хмари плывуть собі і плывуть. Хто знає куди? Вони срібні і майже прозорі. Ось ви чогось сполохались і збігаєтеся, мов розсипана отара овець. Якийсь невидимий величний чабан заговорив до вас дужим голосом і ви раптом збурились і затремтіли. Засвистали пуги, ще і ще заревів голос; соняшне око закрилося і буйні сльози полилися потоками. Боже, як плигали тигри, як гнулися стебла жита. А чорна земля впивалася і п'яніла, мов коханка. Ох, обнятиб її й тісно, тісно пригорнути до розхрістаних грудей. І хай сміються сливи

Й виноград. Пять яблук на гільці зрошених і омитих, мов рожеві амурчики, хай регочуть з нас, показують крихітні язички і кивають пальчиками. Смійтесь! Я вже не бачу вас, я вже не чую вас. Я весь горю в непереможнім захваті шаленого кохання і все сильніше горну до себе землю свою, кохану свою. А вона пахуча з вогкими гарячими устами і тьманими від пристрасті очами, мліє в моїх обіймах, просить поцілунків. І я цілував. Цілував уста, лоно. Цілував чоло і пив в захопленні арому вогких пишних кіс. Ох, як люблю тебе, земле моя! Моя рідня, моя далека!.)

* * *

Вибачте, я забувся. Я зовсім забувся. Я вже три рази обійшов навколо ринку. Мені вже нічого більше тут робити. Я п'яний, голова моя горить, ноги відмовляють послуху, але я мушу йти. Моя дорога така ще довга і така гаряча. Я вже встиг до всього приглянутися, все оглянути, до всього прикласти свою мірку й ціну. І більше не маю що тут робити.

Уявіть, я був переконаний, що вийшовши з ринку, пошкандибаю просто до себе на своє горище. Я думав, піду назад попри театр й жебрака, вийду на вулицю де ходить трамвай число 1, зайду на стару площу, а звідти на побережжя. Побережжям піду просто до залізного мосту і час від часу зупинятимуся коло чугунних поручнів, щоб полюбуватися як іскриться вода, як плавають по ній сині, зелені і червоні човники, а в них витягнувшись вигріваються молоді струнки самички зі своїми самцями. Здала вони гарні. Їх тіла обарвило сонце у соняшну барву і видаються бурштинові. Сонце розгріває їх животи і перса, їх щось лоскоче в нутрі, вони закладають назад свої руки і голосно регочуть. Закон не забороняє такого реготу, але вслухайтесь в нього. Ви вслухайтесь в нього лиш раз, прийдіть до себе в темну самотню кімнату і ляжте. Не знаю які присняться вам сни. Це не моє діло і я зовсім не накликаю кари закону на той сміх. О, ні! Це значилоб накликати кару й на сонце й на молодість. Хто сміє бути молодим і хоче сміятися, хай сміється.

А далі я зовсім не знаю що казати. У мене бракує виразних людських слів, слів натхнених барвами й живою душею. А разом з тим відчуваю величезну потребу говорити. Я мушу щось говорити. Я стою сам, як пень, серед міліонового міста і, уявіть собі, воно здається мені порожнім, як Сагара. Навіть відчуваю спрагу і підшови припікає гарячий камінь. І я починаю цікаву і привітливую розмову з вітриною. Із звичайною, уявіть собі вітриною, мертвою і німою річчю, як і всі інші мертві й німі річі. І при тому ще усміхаюся. Мої очі стають зовсім маленькими і від них, мов сяйво, розходяться дрібненькі праски. Так усміхався Ленін, коли спасав людство і світ. Це є страшно, трійлива,

забарвлена зеленими, як мідяна гиржа, відтінками, усмішка яка bestiально кпить з усього, — від Бога до останнього хробака.

Коло мене ще стоїть рахітчний хлопчисько і ще, ніто вагітна жінка, ніто мужчина, якого черево презентується, мов цибуляста баня московської церкви. Його ніс подібний до величезного знаку запитання. І от ми три живі тумани зупинилися перед цією блискучою вітриною. Добрий день! Моє поважання!

В оточенні „Дванацяти стільців“, „Семи люльок“ і „Хуліо Хуреніто“ в самому центрі на педесталі розсівся Карл Маркс. Він увесь закрив себе роскішною, трівкою бородою. О, священна величя борода! Ти закрила тут не лише своєю власника, а й також Шолом Аша, якого „Москва“ й „Варшава“ ледві виглядають зпід грубих томів твого „Капіталу“. Але в туж мить у блискучому шклі вітрини я побачив відбитку мого обличчя. Дванадцять стільців, сім люльок, „Москва“, „Варшава“ й „Капітал“, все це швидко, швидко закружляло і змішалось в дикому танці. Моє чоло випнулося, ніби набрякло. На ньому зійшли грубі краплі поту. Очі мої втягнулися в середину, перестали усміхатися. Поважання, мсьє Барбюс! І ви тут? Дуже приємно. Так, так. Вас дещо ззаду дали... Алеж ви чудесно розумієте, що і Цвайг потребує місця. Ваш „Огонь“ помітно й з далека. Он і „Жан Христоф“ з самого кінця виглядає. Він скорочений, здешевілий, але чи має він ще право нарікати, — цей дрібно-буржуазний патинок? Він лиш виразно і вперто затиснув уста, заціпив зуби і мовчить. Мовчить як і я, як ви, як цілий світ. Цього вимагає надута спрофанована гуманність. Хай шаліє безкарно вакханалія люльок і стільців, а ми лиш засадили в кишені руки, напнули вираз ображених, пригнічених і мовчимо.

— Чому от ти, гаде облізлий, припайлий курявою, лазиш отут з двома феніками в кишені? Чому зазираєш на бородатого Маркса й пінишся від власної безпорадності?

— Вибачте, пане мій. Я зовсім не облізлий і не припайлий курявою. Я лажу тут, бо я ще не дійшов до кінця. У моїм серці тліє ще іскорка фальшивої спрофанованої гуманності нашого напудрованого, в рукавичках віку. Я ходив туди, де ставлять будови і казав: я маю здорові руки і добрий шлунок. Дайте мені, будь ласка, можливість тягати у вас цеглу, пісок і цемент.

— Ви хто такий? — спитали нене. — Чи маєте ви право тягати у нас цеглу і цемент?

— Ні, — сказав я. — Я чужнець і чеський закон не дав мені такого права. Але я хочу їсти.

— Це ваша особиста справа і ми до неї не втручаємося. Але ви у нас не можете тягати цеглу і цемент.

І я пішов далі. Я ходив тиждень, два, але скрізь мене відправляли, бо я чужинець. Я ходив на пристань, до великого двірця. Я пропонував свої послуги носити тягарі, вантажити вагони, пароплави. Але й там мені одмовляли. Тоді я пішов до одної фірми, яка продає заборонені законом річі. Я набрав їх і продавав, бо неймовірно хотів їсти. Але мене спіймали і засудили. І я був щасливий, що мене засудили. Я міг щодня їсти хліб та думати про гуманність. А вийшовши з дому поправи почав писати великі, повні захоплення статті про будуче співжиття народів і рай на землі.

Мене прикликала одного разу поліція і, добре висміявши, сказала, що коли схочу у них почуватися гостем, маю сидіти спокійно. Ми не допустимо у нас розповсюдження комунізму.

— А леж, прошу вас, — кричав я що сили. — Ви розповсюджуєте його самі на кожному кроці! Як ви можете це комусь заборонити?

— До побачення. Ми не маємо часу філософувати. Йдіть собі і сидіть тихо.

І я сижу тихо. Ні, я ходжу тихо. Я майже нечуйно сховзаю з улиці на вулицю, оглядую ринки, ковбасні, книгарні, кіоски. Я от і тут стою перед Карлом Марксом і скаржуся йому. Я подібний до селянина, якого обікрав лихвар і який приходить до того самого лихваря скаржитися на долю. І он сидить він, той лихвар з широкою гіпсовою бородою, сидить розкинувшись нахабно і широко. Сидить тут будучий бог всесвіту, перед яким упадуть всі і поклоняться йому. Нащо тоді земля крутиться і нащо вложені в наші голови мозки? Але я йду далі. До побачення, славні сини Ізраеля! Пишіть далі свої сім люльок і баламутьте світ капіталом. Вам можна. Ви не чужинці, ви скрізь дома.

Я швидко, швидко поступав в напрямку до свого мешкання. Я зовсім забув за побережжя. На якого чорта здалося воно мені? Я пройшов порожніми глибокими вулицями, вийшов на гору в замок, полюбувався дещо з висоти виглядом міста, а опісля до себе.

Дома застав листа. Я був страшно втомлений. Я ледві дійшов до мого вогнища на шостому поверсі. Руки і ноги мої тремтіли, в очах двоїлося, ніби у п'яного. Але я все таки зауважив на своєму столі того листа. Я мусів яко скорше лягти на канапу і, не випускаючи листа з руки, дещо відсапати та зібрати до купи свої думки. Мене здивував лист. Так вже дуже давно не мав ніяких листів. Я був переконаний, що за мене забув цілий світ, і тут нараз несподіванка. З початку довго тримав його далеко від себе в руці і вгадував звідки. Хто це про мене згадав? Яка добра щира душа?

Опісля почав оглядати листа. Він виглядав страшно мізерно. Папір, з якого зліплено ту коперту, ледві тримається

купи. Адреса писана фальшиво і невиразно. Дивно, як він дійшов сюди. Швидко розриваю.

„Дорогий і любезний сину!“

— Мама! Чуйте! Чуйте всі! У мене ще є мама! Вона не забула мене, вона ось пише, бачите всі! Так, так. Це її рука, я зовсім виразно пізнаю її. Вона мало вмє писати, але це вона. Ось всі ті літери, що вона ставила на цей совітський папір. Любі, милі, дорогі літери. „Дорогий і любезний сину!“ — Ха-ха! Сину! Ось тут написано воно — сину!

„Кланяюся тобі низьким до самої землі поклоном і жилаю від Господа Бога доброго здоровля. Дуже вспоминаю тебе, як то ти в такій далекій стороні живеш, що навіть і приїхати не можеш. Воно то може і ліпше тобі. Ми тут страшно голодуємо. Один Бог святий знає як ми страшно голодуємо. Від нас забрали все і навіть паршивої курки не лишили. Люди ходять по полях і збирають траву. Я вже не можу й ходити. У мене попухли ноги і я ледві перетягнуся від столу до порога. Рятуй мене, сину, чим можеш. Пішли хоч хунт сухарів. Сусідка наша Югеня, вона ще була малою, як ти йшов на війну, вмерла. Люди гинуть як мухи. За цим словом бувай здоров і не гнівайся, що таке тобі пишу. Хай Бог тебе благословить, бо може вже і не зобачимося“.

Ну й щож: Їй-Богу не пригадую, що після було. Знаю лише, що довго лежав горілиць і дивився в стелю. Кімната моя не висока, маленьке утульне віконце, світла не багато. Ще не був вечір, але кутки стелі ховалися у сутінку і часом стеля починала поволі спадати геть зовсім низько, так що колиб підняв руку, мігби дістати її. Але я зовсім не думав піднімати руки. Вони обидві спокійно лежали розкинуті на право й на ліво, ліва вперлася об стіну, права звисла до долу і майже торкалася помосту. Моя голова відкинулась також, ніби навмисне відкинулась і лежала без найменшого руху на твердій плюшовій подушці. І мені здавалося, що по обличчю могому лазять якісь плазунці, ніби блощиці, чи щось подібне. Уста спрагли і язика втягнуло в горло. Очі напиналися і ловили кошмарні картини, що дивилися на мене з усіх боків. Он дивляться зі стелі два великі кінські ока, і кожне з них розтяте на двоє. З ран капують великі краплі змішаних з кров'ю сліз. Вони попадають мені в уста, ніс, очі. Мені мокро і душно. Не маю змоги повернутися, ні крикнути на допомогу.

* * *

Коли опритомнів, то пізнав себе у великій світлій кімнаті з двома просторими загратованими вікнами. Я лежав на чистій білій, як сніг, постелі горілиць з привязаними обома руками. „За що вони мене розп'яли?“ було першою свідомою думкою.

Сонце било через вікно на мене. З надвору видно зелену гілку, яка похитується від вітру. Я у в'язниці? Ні. В лікарні? Також ні. Деж я? Скажіть мені, де я? Чого я сюди попав? На що привязані мої руки? Яж не розбійник і не кат. Я не обікрав ваших скарбів і не засудив на голодову смерть мільонів. За щож привязані мої руки? До чорта ваші умовності! Я не бажаю знати ваших сляпих міщанських умовностей. Мені боляче і мозок мій заливається кровю. Розкряйте череп мій, вийміть його і подивіться. О, я чудесно вас розумію, вас голених, стриженних з повним черевом. Ви будете напевно доводити мені, що я побіг до вітрини, за якою стояв на педесталі бородатий пророк. Ви скажете, що я гримав там у спущену ляду, кричав „мамо“ і кликав якусь Югеню. Так. Югеню я дійсно колись знав. Це була маленька чорноока щибетушка, з якою я бігав до школи, пас корови, бавився у ріжні гри. Ні, ні! Це не правда, заклинаю вас Богом, це не правда! Мамо! Як сміли ви так писати? — „Вибач, чи не гнівайся, що я таке пишу“... Ха-ха! Не гнівайсь!.. От, прошу вас, не гнівайся! Я, мовляв, не винна. Але хібаж ви не знаєте... Ви всі голені, стрижені у білих чистих одягах, і ти, бородатий дияволе! Проваліться ви всі! Не чіпайте мене, пустіть мої руки!

І ще раз пригадую собі Югеню, вже струнку дівчину, в якої щойно починають випинатись груди. Цвітуть вишні. Співають птахи, дерева, співають срібні хмари й навіть каміння сильним дзвінким співом. Ви ще ніколи не чули, як співають каміння? Ви не могли цього чути, бо ви глухі, мов кусень перепаленої цегли. Хай вас чорт забере з вашими проклятими шлунками — вас, що не вірите в любов, не вірите в чорні очі, їх святість, їх красу!

І ще і ще пригадую її, мою Югеню. От сонце заходить, розливаючи сильну навколо пожежу. Втихають птахи, холоне каміння й хреститься на ніч селянин. Бамкнув дзвін — раз, другий. І ти була, як цвіт, щойно розцвілий рожевий цвіт. Даруй банальність, я так дошкульно відчуваю брак особливого слова, слова, створеного лише для тебе, але я створю його ще. Так, я створю його. Клянусь тобі. І я скажу його всім, всім і забороню, під карою смерти повторяти його. Того дня, як заходило сонце, я, здається, вже сказав те велике слово. Ти розгорілась, очі соняшно запалали і ти щось хотіла дарувати мені. Ти згадала свою молодість, тебе підняв величний світлий ангел і дарувала мені один поцілунок: „На і не забудь!“ з притиском сказала ти.

— Ні, ні, мамо, я ніколи не повірю, щоб Югеня вмерла. Але все таки я кличу і домагаюся великого суду. Поцілунок Югені до цього часу горить на моїх спраглих устах і я не можу його забути. Кому заважали цвітучі дерева, наше співаюче каміння і наша юна любов? Хто просив того пелехатого Маркса прийти до нас оплювати цвіт яблуні, стлу-

мити вільний спів, вирвати душу і заставити вимерти люблячих жінок? На суд, на суд! Мамо! Ви станете свідком моїм. Я скоро вирвуся з цього будинку божевільних. Я відшукаю свої сили, свою бадьорість. Я вишлю вам „хунт сухарів“. Я прибу до них велику печатку і ви, старі, з опухлими ногами, візьмете в отеклу чорну руку фунт сухарів і будете свідчити.

Ми покличемо їх на страшний, останній суд!

Едвард Кейзер

Смертельна машина

— Люди, які не знають, як ми живемо, — сказав мені Коксвел, — уявляють собі, що детективи й поліція завжди з'являються в певнім місці і в певний час, щоби бути присутніми при якимсь сенсаційнім випадку. Ось чому вони вважають за видумані найправдивіші і часто найбанальніші історії...

— Але це факт, що підчас ваших подорожей, ви впадали якраз на надзвичайні випадки.

— Бо іншими я нехтую. В кожному місці, куди мене кликала—так кликала—якось цікава афера—я затримувався довгий час. Коли ми затримуємося місяць в якомсь великім місті, і коли відкриємо кожного дня зпомежи різних фактів такі, які можуть зацікавити детектива, то з кінцем місяця конче матимемо величезну листу фалшовань, крадіжок, спроневерень, зникнень та убийств. А в цій листі пять чи шість випадків таємничих, яких на перший погляд не розв'язати... Треба припустити—така вже людськість—що детектив не може затриматися й місяця в якомсь закутку нашої планети, щоби не знайти для себе заняття.

Коксвел приємний й цікавий товариш подорожи. Від самих Індій, ми разом і думаємо докінчити нашу подорож довкола світа без непотрібного поспіху, раціонально.

Від трьох тижнів ми сидимо на західній стороні Суматри, в її головнім місті Патанг, з її вигідними домами, тінистими алеями і з околицями, гідними Швайцарії. Паданські гори, які зачинаються коло міста і рівери, уможливають нам цікаві екскурсії, ну і лови, на які нас запрошує губернатор. Ми відвідали Форт де Кок, недільний ринок в Паджакумбі, Мінангабу, де ще панує матриархат, де жінка є всім, а мужчина майже ніщо. Але туристичні можливості вже зачинали для нас вичерпуватися. До тогож в країні, де кожне село має власну в'язницю, оточену кільчастим дротом, публична безпека є на такім вершку, а туземні драми так мало цікаві для європейця, що розчарований Коксвел не міг знайти ані одної нагоди примінити свій хист дедукції, ані свою завзятість.

Ми вже думали за два дні відіздити на S/s Van Waagwusk, коли до нас завітав начальник поліції. Це було зараз по заході сонця. Ми сиділи на веранді в своїм покою, цідючи віски.

Очі Коксвела блиснули.

— Щось нового в Падангу? — запитався він, стискаючи гостеві руку.

Голяндець привітався з нами і спитав, чи ми воліємо говорити по французьки чи по англійськи.

Це не робило для нас різниці.

— А сусідні кімнати? Не заняті? — поінформувався начальник.

— Ні.

— В таких разі можемо говорити. Прошу взяти під увагу, що те, що вам зараз скажу, не є таємницею. Завтра ви прочитаєте про це в Sumatra Today... Але я люблю говорити лише з людьми, до яких це відноситься.

— О, я вас чудово розумію!

Уявіть собі насамперед, що є такий готель в Інсулінді. Партерова хатка. Величезна саля, де містяться разом салон, їдальня і дансінгова саля. Довкола — цвітучі сади, кокосові й фігові дерева. Криті галерії запроваджують до кімнат, з яких кожна має свою веранду спереду, а ззаду комірку з тушем.

Домашнє огнище в готелю...

Перед кімнатами вічний рух самоходів, китайських хлопчаків і sados'ів, запряжених поні.

Начальник поліції міг говорити, не боячись, що його підслухають.

— Ось суть справи в коротких словах... Стоп'ядесять кілометрів звідси менше більше на шляху, який переходить Суматра, щоби дійти до Медану, напроти Маляйських Держав, один голяндець має велику плянтацію... Мінгер Ван Льюхт... Вчора, в цім часі, його знайшли замордованого страшним способом. Сім кинджалів лишилися в його тілі. Один з них в лівім оці.

— Дійсно, це жахливо... Злочин тубільця?..

— Або випадок. Не відомо... Не крию перед вами, пане Коксвел, що зробите мені велику прислугу, коли будете мені товаришити завтра при нашім доходженні.

— Дуже радо!.. — відповів детектив.

— Мушу познайомити вас з подробицями... Ван Льюхт мешкає тут з своїм небіжем, якого втаємничує в штуки плянтатора... Милий юнак, талановитий, поважний, працьовитий... Зрештою, побачите самі. Ван Льюхт мав намір вже незабаром залишити йому свої посілості... Від кількох місяців багато клопоту спричиняли їм спустошення, які чинили хижаки, в їх отарах і плянтаціях. Але лови не вели до нічого... Ван Льюхт і його небіж могли нині забити одного

тигра, а завтра знова зникала якась корова. Ван Льохт був вправний ловець. Він простежив сліди і прийшов до висновку, що хижак, яких, здається, було досить в сусідніх лісах, приходили залюбки до одного кутика коло забудовань, до кутика, особливо ним улюбленого. Цей кутик приликав до кокосового гаю. Він був на малім підвищенню і тягнувся на захід, цебто в бік індійського океану. Кожного пополудня приносив туди Ван Льохт тростиновий фотель і читав, вигідно розсівшись в нім. Європейці, призвичаєні до своїх веранд, уважали це за дивацтво. Ви слідкуєте?

— І нотую...

— Його небіж не раз товаришив йому. Він був коло нього і тоді, коли стався страшний випадок. Пару сантиметрів в ліво, і ми оплакували-би дві смерти, замість одної.

— Поясніть мені ближчі обставини.

— Коли з засідки нічого не вийшло, Ван Льохт вигадав іншу штуку. Він завісив, під першою пальмою кокосівця щось в роді борони. З поперечною штабою, прикріпленою до пня... Уявіть собі чотири крокви навздвож і чотири впоперек. На перехрестах, сильно примочовані острі ножі. Коли ця машина падала з десятиметрової височини, з вагою в сорок чи пятьдесят кильо, ножі вжиралися, всі водночас, у траву або в тигра... З силою, яка відразу засуджувала хижака на смерть.

— Не зле вигадано. Але як наступав спад? Певно коза або поросля служили принадою?

— Дуже тяжко було улаштувати так, щоби й звірятко не попало під тягар машини. Ван Льохт роздумував над цим, але в межичасі завісив свою „борону“ на соліднім мотузі, що лучив її з поперечною штабою й з першою пальмою. Хто мігби подумати, що вона мала відірватися?..

— Коли я гаразд розумію, Ван Льохт сів, як звичайно, під пальмою...

— Цеж жах, правда?.. Сім ножів, з яких один в оці.

— Чи хтось з ваших агентів є там?

— Я мав намір в тій хвилині сам туди удатися, але інші справи затримали мене в Падангу.

— Зрештою й завтра рано буде ще час.

— Я власне так і думав.

— Але йдім далі... Небіж?

— Фредерік Ван Льохт? Двацять шість років. Абсолют Лейденського університету. Захоплений студіями й хутором. Юнак, перед яким відкривалася безжурна майбутність.

— Він є при своїм стрії від...

— Більш як від року.

— Жадних непорозумінь?..

— Жадних. Зрештою молодий чоловік має лагідну вдачу,

а Ван Льохт був добрим опікуном. Ні Індії ані сувора праця плянтатора не змінила його.

Коксвел митикував, розглядаючи дим своєї цигарки, замовив ще віски і рішив:

— Випадок, без усякого сумніву. Але всеж ліпше обдивитися на місці.

— Що мені справляє найбільший клопіт, заявив він мені перед тим, як ми прийшли на плянтацію, це, що доволу злочину бачимо тільки одного європейця. А він — за тим, що нам сказав начальник, — є поза підозрінням. Коли за тим не криється дурний випадок, то матимемо знову якийсь злочин тубільців... Не знаю нічого простішого й банальнішого.

— Тому, що ви не любите тубільців.

— Ні, тому, що вони менш рафіновані від нас. Вони забивають наївно, без жадних викрутас, у них ділають пристрасти первісної людини: ненависть, заздрість, помста за кривду. Часом релігійний запал... Ви побачите це в країні табу...

Через середину кампюнга (села) під пальмами і ліянами перепливав потік. Хатки-плетінки були положені високо на двометровім частоколі. Жінки, величезними, більшими за них патиками, товкли коло дверей риж. Діти провадили сірих буйволів зі скіроу гіпопотама.

Самохід віхав в садок, огорожений сорок сентиметровим заввишки плотом. В глибині на своїм частоколі великий бунгалов.

Небіж вийшов нам на зустріч. Це був довгий юнак, блідий, з ще червоними очима. Йому товаришив європейський агент.

Ми ввійшли в ясний, комфортабельний дім.

Вартовий заявив нам:

— Ще нині мусимо поховати жертву, заким заїде сонце. В цій країні... при такій спеці.

Його шеф потакнув головою.

Потім ми зложили вирази нашого співчуття юнакові, який, очевидно, тяжко змагався з собою, щоби не вибухнути риданням. Але мабуть він хотів виглядати як мужчина, навіть віч на-віч з смертю.

Начальник в тій хвилі заявив нам:

— На всякий випадок, я наказав арештувати одного тубільця, якого бачили кілька хвилин по випадку в гаю, де він не мав що робити, бо це була власність мінгера Ван Льохта. З ним була його малпа і мотузок.

Впродовж цілої дороги ми бачили подібних маляйців у високих шапках і в батикованих спідницях, як вони провадили на корді свої малпи. Цей корд був десять чи п'ятнацять метрів завдовжки, дозволяючи звіряткові вдрапуватися на дерево і збивати собі кокосові горіхи.

— Чи малпа того тубільця влазила на кокосівець? Чи вона тягнула за корд, який пригадував їй стебло овоча?

Коксвел потряс головою.

— Хіба би мала не абияку силу.

— Линва може витримати найменше сто п'ятьдесят кіло, — заявив Фредерик Ван Льохт.

— Крім того, — тягнув Коксвел далі, — виж із стрієм були під деревом, отже напевно зауважилиб присутність того інтруза. Виб його відігнали.

— Певно, а крім того, пане добродію, ви здастеж собі справу, що така малпа не могла би обірвати цей мотузок, який є правдивою линвою... Спробуйте.

— Чи має хтось з вашої служби вимуштрувану малпу?

— Я маю одну, її дав мені пів року тому один приятель з Сібольти... Я вже роздумував над тим, чи злочинна рука не спричинила падіння „борони“; чи вона не перетяла линву, щоби забити нас обох, бо я завше товаришив стрійкові.

Коксвел відказав:

— В усякім разі мусів бути хтось зі сторони. Приготовити падіння „борони“ через стончення мотуза, значило би числити на випадок такий рідкий, як щастя в рулетці. Кільки часу проводив ваш стрій під деревом?

— Пів години.

— Пів години на двадцять чотири... Неймовірно. Убийця не працює напомацки. Хіба би що запустив линву сірковим квасом. Тоді можна було би обчислити час, потрібний до того, щоби квас зів усі нитки. А втім побачимо.

— Чи ви не хотіли би переслухати тубільця? — запитався голяндський поліцай.

— Так, гадаю, що це варта було б.

Спершу вони удалися на місце драми. Небіж старався триматися просто, й не дати болеві опанувати себе.

— Витягнувши труп мого бідного стрійка, — сказав він сухим голосом, ледві стримуючи слези, — я умістив „борону“ якраз в тім самім місці, де вона була перед падінням. Я впхав ножі в дірки, які вони видовбали.

— Добре, — потакнув начальник поліції.

Вони прибули на місце злочину або припадку. Над ними пнявся вгору чудовий кокосівець. Краєвид був звідци дійсно прегарний. Ось тростинове крісло розчавлене „бороною“. Друге, півтора метра далі, ненарушене.

— Це те, що займав я, — зауважив юнак. — На жаль, не хотів Бог, щоби я зайняв інше місце.

Коксвел обернувся до нього.

— У вашім віці не личить так говорити. Молодість це така прекрасна річ...

— Я все завдячую лише йому! — і юнак залився слізьми.

Коксвел і начальник схилюлися над кусником линви, примочованим до машини. Вона був двадцять сім сантиметрів завдовжки.

— Вона не розкрутилася. Перша точка. І я не бачу жадного сліду квасу.

— Дійсно, — відказав детектив.

— Що до розтину, то погляньте, який він рівний. Колиб якась людина сховалася на дереві з ножем, робота леза булаб видна, правильна. І навпаки...

— Дивно, признаю це. Але з другого боку, уважайте, що линва не є обскубана на місці розтину, як це буває, коли вона розривається сама собою. Тут жеж навпаки кілька малих виразних розтинів. Це, признаюся, збиває мене з пантелику.

Він підніс голову. У відлеглисті десяти метрів, він міг побачити другий кінець линви, міцно привязаний до поперечної штаби й до першої пальми.

— Крім того, щоби відважитися влізти на цю пальму, десять сантиметрів грубу, навіть послугуючися сусідніми пальмами...

— Тубільці такі звинні...

Коксвел прикликав молодого Фридерика, який, знеможений, сидів на своїм кріслі, сховавши обличчя в руках.

— Підчас, як ви розмовляли з вашим стрієм, чи ви не почули чогось підозрілого?.

— Ні.

— А ваш стрій?

— Він мені нічого не сказав.

— Ви не бачили, що він може підніс здивовано головоу...

— Ні... Ми балакали спокійно... про мої пляни... І про його, коли він осяде на Cote d'Azur.

— Розумію.. Це жахливе... Вибачте, що я порушив ці страшні й такі свіжі спомини... Ходім поглянути на арештованого.

Тубілець був замкнений в міській в'язниці за дротами, в чорному домі, вкритім соломою. Його стеріг міліціонер. Бідолаха мав чорну фіолетову високу шапку, європейську куртку і дивно викраїні штани, батиковані великими червоними квітами на кремевім тлі. Він не дуже визнавався у тім, що йому притрапилось.

Признавав, що вліз до кокосового гаю т у а н а Ван Льохта. Голянець був жеж такий багатий, правда? Його кокосові горіхи марно гинули... А він мав шість дітей... Але він нічого не забрав. Його прогнали. Всіж знають, що його вже не було там, коли т у а н а замордовано. Коксвел знав досить малайську мову, це есперанто морського орієнту, щоби розуміти оповідання тубільця. Від часу до часу він

просив пояснень у начальника. Цей останній, по чвертьгодиннім переслуханні рішив:

— Парубійко не входить в гру. Я пущу його.

— Рація, — згодився Коксвел.

Ми вернули до бунгалова, щоби поговорити з Фредериком.

— Гадаю, що це випадок, — зауважив голяндський вартовий.

— Менше більше. Але в кожному разі все тут неясне. Я охоче залишуся в селі, щоби пообсервувати трохи його мешканців. Чи уряд має якісь пасанграгами (заїздні двори) тут?

— Так.

Фредерик Ван Льох втрутився в розмову:

— Я не позволю, щоби ви, панове, там затрималися. Ви зявилися задля мене. Я хочу помстити мого стрійка, прошу отже обох панів затриматися у мене.

— Дякую, — відповів Коксвел. — В кольоніях не нехтується гостинністю.

Нас устроїли з комфортом.

—:—

Того самого дня я зауважив, що Коксвел, здається, перестав цікавитися справою, що мене здивувало. Він волочився по околицях, був присутній увечері на загальній купелі села, під велитенськими деревами і робив проходи по маєтці... По трьох днях він заприятинився з малпою Фредерика Ван Льохта. Молодий чоловік нею вже не займався. В праці шукав він забуття, удосвіта виходив на плянтації, а вертав пізно увечері. При столі говорив мало і завжди про свого стрія. Часом питався Коксвела, чи він сподівається викрити справу.

— Незабаром, — відповів мій колега одного дня.

— А, то я маю надію, що мій стрій таки буде пімщений.

— Я так думаю.

Фредерик цілий засяв. В кутиках очей показалися слези.

Пополудні я не міг не сказати Коксвелеві:

— Нащо лишаєте ви йому цю оману? Виж навіть не робите розшуків.

— Але я роздумую... — відказав він, сверлюючи мене своїми сталевими зіницями.

Нагло його тон змінився, я чув, що ми всі будемо свідками драми. Я не мав рації, приписуючи, що він забув про взяте на себе завдання.

Тепер він рідко ходив на село, не розмовляв з тубільцями, лиш бавився з малпою, яку—з поміччю бананів—дуже хутко заприятинив із собою. Коли минув тиждень, Коксвел, підчас обіду сказав:

— Я хотівби, щоби ви умістили „борону“ з ножами якраз так, як вона була, з досить солідною линвою. Маленький досвід...

— Завтра рано зробимо це... Ви відкрили щось на селі?

— Так... цікавий момент... Завтра увечері матимемо нашого чоловічка за засувом.

Фредерик вибухнув тріумфальним криком.

— Я повідомив начальника поліції в Падангу, — тягнув далі Коксвел. — Він прибуде завтра пополудні. Тоді зараз приступлю до мого досвіду... до моєї конфронтації.

— Чи я мігби бути присутнім?

— Я вас дуже про це прошу.

О третій прибув начальник з трьома агентами.

Коксвел ледві поглянув на нього й казав йому йти під дерево, куди подалися за ним і ми. Фредерик Ван Льюхт, агенти і я. Десять метрів над нами висіла страшна машина яка мала знищити хижаків. Жадного тубільця не було видно.

Пять хвилин минуло і ми побачили, як надійшов Коксвел з малпою на линві.

— Представляю вам убійцю, — сказав він.

Звірятко ластилося до нього.

— Алеж це моя малпа! — скричав Фредерик.

— Дійсно, ваша. Але тим не менше вона забила вашого стрія.

— Ніколи жадна малпа не може розірвати цієї линви!

— Побачимо. Це бідне звірятко не знало, очевидно, що воно робило. Виходить, що в певних випадках малпи можуть стати досить небезпечні. Ось як все сталося. Ваша малпа, пане, слідувала за вами. Ви знаходилися біля дерева. Вона вдрапалася на нього. І страшна драма добігла свого кінця.

— Так, колиб малпа потрафила розірвати таку линву, — зауважив начальник.

— Спробуймо, але тримаймося в належнім віддаленні на випадок, що вона знову струтить „борону“ з ножами.

Всі подалися назад. Коксвел припровадив малпу до кокосівця, показав їй дерево, розпустивши мотузку на кілька метрів. Малпа, ніби вагаючись, зачала спинатися вгору. По кількох кроках, вона зупинилася і вернулася.

Коксвел зачав наново. Зробивши кілька метрів, малпа, не дійшовши до першої пальми, знову вернула назад.

Поліціанти дивилися на англійця з недовірям.

Як міг він турбувати їх задля цієї нісенітничі?

Але він повернувся до нас.

— Ви бачите, вона не хоче... Я вам скажу, чому: вона добре знає, що їй щось бракує. Ця малпа чудово вимуштрувана.

Він пошукав у своїй кишені, витягнув з неї ніжик,

відкрив його, подав звіряткові, яке схопило його і зачало спинатися на пальму знову.

З запертим віддихом стежили ми, як воно долізло до поперечної штаби, яка підтримувала „борону“, і спокійно й методично взялося до линви. Страшний лоскіт. Борона полетіла вділ.

Але одночасно розляглися два крики. Один — начальника поліції, який бачив драму. Другий — крик конаючого Фредерика Ван Льохта, прошитого ножами.

— Всеж таки він мав відвагу, — холодно сказав Коквел. Волів наглу смерть. Він взірцево удавав розпач, але його малпа його зрадила. Від дня, коли я зацікавився цим звірятком, він набрав страху. Відгадав небезпеку... Щоби таке видумати, убійця не міг бути перший ліпший...

(перекл. Г. Ч.)

Вадим

„Поезіє, розрадо одинока“!

Сумно стає на душі, коли — як каже пролетарський поет Юрій Ярославський — „час солодкою лімонадою протікає крізь заломані пальці“. І мимоволі тоді чоловік реве враз із ним:

Товаришу!
Телефоном
кличу до вас:
давайте
поезії! (Нові Шляхи т. XII, ст. 2).

Так є! Давайте поезії і то обовязково такої, щоби одно тільки слово було в кожному рядку, або такої новітньої „надпоезії“, де можна писати:

Чорним
ко-
жу-
хом
ко-
ний і т. д. (Борис Павлівський — Нові Шляхи

том VI. стор. 191).

Подумайте, як воно гарно вийде, як і вам захочеться піти слідами Коломийців, Роховичів, Очеретів і собі вшкварите „поезію“:

Дур-
ні
пи-
шуть
теревені!

Відразу збогатите рідне письменство! І звеселите читачів. Хоч на те, щоби посміятися, не треба аж такої „надпоезії“. Рецепт на те знайдете у XII. томі „Нових Шляхів“ на другій сторінці. Є там „поезія“ — „Товаришам“:

Сміх для початку
можна отримати
в брамах —
за столиками кафе,
на перехрестях вулиць
та
під спідницею дівок,
дам.

Правда, який великий осяг обсервації, яка поетична інвенція? Ото розумію! Не то, що якісь там контрреволюціонери Маланюк чи Ольжич. Коли писали буржуйські поети, то було так:

Було
поет
міркує
років з десять,
п'ятнадцять
пише,
а читають сто. (Ол. Рохович „Марші, пам-
флети, гасла“ 1931).

Тепер? Обміркувати те, що пишеться? Нема дурних! Інакше є сьєдо пролетарського поета:

„ударний марш
у комсомольській пресі
мені
дорожчий
ва віршовний том! (ibidem).

Нема — кажу — дурних! Хіба, що сам автор цієї поетичної програми, Олександр Рохович, похвається в поезію та замість ударного марша, напише „Марші, памфлети, гасла“ аж на 56 сторін друку, де помістить такі перлини:

„Здавалось —
просто
хемія,
реврух
і математика,
але такої теми і
не знала ще
тематика.“

Зрозуміло? Коли ні, то хіба тому, що вже гине комунізм:

Привид комунізму
вештався Європою,
а сьогодні
ні.“

Хоч і вештається, але який-жеж паскудний і який-жеж обскубанний! Приповідка каже, що мудрі разом не ходять, тож і не диво, що при Роховичеві зібралися і другі бурлаки „пролетарської поезії“.

Є між ними і Авенір Коломисць, є Іскра, Сава Голованівський („Рапортуя!“ поезії, 1931, стор. 92), Микола Скуба („Демонстрація“, поезії, стор. 84—рік вид. 1931), є й Олекса

Сорока („На рейках“, поезії, 1931, стор. 68), а за ними почлапують Іван Чимеринський, Юлій Текур, Хведчук та інші телятка з молодняку.

„Молодняк той — по словам архимага „пролетарської“ літератури, Крушельницького — переробив уже чимало роботи.“

В тому то й річ, що ціла „поезія“ тих всіх типів, це робота, тай ще під псом!

„А справа (— як каже *Рохович* —) полягає в тому, щоб вчитись і вчитись, забувши про втому.“

Хоч як мені недовподоби та ціла „поезія“, то ті дві стрічки цього добродія *Роховича*, підписую обіруч.

Правда! Вчитися тай вчитися! Дуже добра порада, треба її тільки придержуватися, а поезію лишити іншим.

Лиш не вчитися у *Коломийця*, бо він має свій погляд на поезію і поета:

Поет?
для нас це лвш як блазень,
реклами, техніки аборт!“

(*XII*, 99 стор. „*Нових Шл.*“)

Автопортрет? Тоді згода...

Жаль мені троха тих всіх видавців та редакторів від „пролетарської поезії“, що вони мусять порпатися у тих „абортах“, в яких *Іскра* (том X, стор. 59 „*Н. Ш.*“) співає таку колісанку:

„Спи спокійно, добродію *Форде*,
громких, пане, концернів,
обіймай жагучу коханку
і відригуй вчерашне вино.“

Невже ви думаєте, що американці (хоч і буржуї) творять свої ідеали після вашого „образу і подоби“?

Не раз мені здається, що якраз до тих то „поетів“ звертався „тоже поет“, *М. Семенко* в своїм славнім вірші:

„Гей ви, підходьте,
„Я хочу вам дати по морді!“

(„*Перро Кохає*“, 1918).

„Поезіє, розрадо одинока!“

з *Марка Вороного* (Земля)

Так я в житті своїому,
Хоч компас не раз губив,
Кажу: не вертай до дому,
Не покидай плавби!
Бийся між рифів кривавих,
Доки не вдарить пісок,
Доки у заграві слави
Не ступиш свій перший крок...

М. Мухин

Драгоманов без маски

III. Коли нації гинуть.

Фр. Ніцше надзвичайно влучно каже: Нарід гине, коли він свій обовязок заміняє на поняття обовязку взагалі. Ніщо не приводить до глибшої й основнішої руїни, як кожний „неособовий“ обовязок, як кожна жертва перед молохом абстракції.²⁰⁾ Так само згине нарід, який своєю недолі, лиха взагалі. Але саме це й зробив Драгоманов з такою тяжкою бідою, як „обрусеніє“, обмосковлення. Він замінив конкретну історичну „русифікацію“ абстрактною уявою про денационалізацію взагалі, і одразуж винайшов, що тут нічого особливого, ненормального немає. Це є й деінде, отже і в нас має чи може бути. Ясно, що цим Драгоманов знищив усяку можливість героїзму й патосу в визвольній боротьбі.

В листі до Павлика з 16 лютого 1890 Драгоманов писав: „...в моїй замітці був м. и. історичний зарис систем таких, як „обрусеніє“ не тільки в Росії, а й у Західній Європі, звідки Росія й узяла цю систему. Найбільше я зупинивсь на Франції, котра єсть починщик і вчитель усякого централізму для континентальної Європи і показав, що система державної, примусової національності, почата Рішеле і Людовіком XIV, була вкінці вироблена яacobинською республікою, од котрої перейшла до Прусаків, а далі і до Росії. А дурень Кониський толкує про московську владу“. Отже, Кониський дурень, бо сміє зачіпати такі недоторкальні драгоманівські святощі, як московська вдача. Але дуже прикро, що такий великий і такий розумний Драгоманов так недоладно, так нездарно починає „обрусеніє“ від Рішеле. Мігби почати й не з того кінця, а саме не з французького, а з тогож таки московського: Москва від давніх віків і до нині практикувала й практикує „обрусеніє“ в найбільш радикальних формах (хочби й „українізації“ України). Населення здобутих країн—Новгорода, Пскова, ханства казанського, Черемісії, Мордви, Башкірії—Москва (як тепер—Україну) руйнувала економічно, винищувала зброєю, нарешті просто „выводила“ всіх мешканців завойованих країн геть на край світу. Цим м. и. пояснюється і цілковитий занепад вімирання республіканських традицій Великої Новгороду, і ті мізерні етнографічні островки, які ще полишалися від преріжних угрофінських племен на Волзі і на Уралі.

От де дійсно був простір для студій над „обрусенієм“! Натомісць Драгоманов, як фаховий адвокат диявола—Москви—зручним тріком звалює всю справу на Рішеле, який винайшов „обрусеніє“, і на прусаків, які імпортували цей французький винахід до Москви! На самих очах Драгоманова, бо в 50—

²⁰⁾ Антихрист, §§ 6 та 11.

70-тих рок: х XIX ст. Москва примусила кримських татар, черкесів та лезгінів масово покидати свої країни. Але ці факти в очах прославленого стількома панегіристами історика не знайшли жадного розуміння. Віковічні методи московського „обрусенія“ тепер так широко на наших очах практикуються на Україні. Але тихо! Який там дурень сміє торочити про московську вдачу?

Взагалі в суперечці Драгоманова з Кониським, забутим та знеславленим — українська правда були безперечно на стороні Кониського. Досить порівняти хочби такі два листи: Драгоманов до Кониського: „Про „націоналізм“ я не знаю вже, що мені казати. Колиб мені хто небудь сказав, щож таке націоналізм? Антропометрію я давно знаю, між іншим і те, що вона вже на моїх очах мабуть чи не 7 раз попереукласувала раси. Так само антропометрія ще мало каже культурному історикові, не кажу вже про політика. Мову я теж бачу, — хоч і мова нічого сама по собі не рішає. От я й поклав собі у політиці стояти за громадську і краєву самоуправу, а там хай наповняє ті рямки, яка там живе раса, якою хоче мовою, а в культурі стояти за певні ідеї, якоуб мовою вони не викладались; звісно, яб хотів щоб ті ідеї викладались так, щоб ішли найглибше, і для того, щоб викладались на мовах чай-простіших, народніх. Але тут мовму народовству, націоналізму, коли хочете, й кінець. Націоналізмуж, як чогось такого, що існує само по собі, — я ніколи ніде не міг пі й м а т и. — а я, не хвастаючись, скажу, що перечитав усе важніше, що про це написано германцями, романцями і славянами“ (25 XII 1888).

Мову, отже, Драгоманов бачив, і тому ще її визнавав, а націоналізму — „не міг спіймати“, бо ніде його не бачив. Бо річей, які не дається ні зміряти, ні зважити — цей типовий ученик матеріялістичного XIX віку — не завважував і не визнавав.

Кониський до Драгоманова (в 1893 р.): „1) У справі релігії — я завжди був поклонником повної свободи совісти, бачив, що в Галичині доволі клерикалізму, але тямив, що вікових обставин не можна знівечити за рік. 2) В сфері соціально-економічній ще тоді, як Ви сиділи на лавці в школі, я не згірш Вашого — тямив ненормальність устрою.. 3) В сфері політики і відносин межинародніх я кажу: ..Україна-Русь однаково з усіма народами має право уладнатись по своїй уподобі. А Ви зараз гукаєте, що це сепаратизм! Я хочу справді сепаратизму від неволі, від злиднів, від темноти і кнута. Я ворог в ся-к о г о неволення людей, тим то й гидую і всяким „обрусенієм“ і уважаю, що націоналізм — єдинопевний ґрунт, де може зрости і пишатись усе те, що зоветься щастем людей; націоналізм єсть ґрунт, де можливе — усяке „об'єднання“, зропчене і випещене волею, гуманізмом, світом і загальним добробутом людей. 4) Російську літературу, звісно, поступову частину її, уважаю потрібною для тих українців, що не можуть кори-

стуватись з другої якої, але не можу признати її рідною і боготворити так, як Ви цього хочете. 5) На сушу нині школу на Україні — я дивлюсь як на жерело формальної освіти і дійсної деморалізації. Вважаю неминуче потрібним, щоб в школі взагалі панувала наша мова, але не думаю, щоб одною мовою можна запобігти лиха. Єдиною спасенною стежкою я вважав і вважаю зо всього вимовленого вгорі освіту і виховання маси і інтелігенції на ґрунті широкого націоналізму поруч з цим поліпшення економічного побиту маси. Але не по шаблону французького демократизму... 6) Народню партію в Галичині я не вважав непогрішною, а ватажків її „совершенством“. Треба бути великим маніяком, щоби себе або кого иншого з людей вважати за „совершенство“.²¹⁾

Один з беззастережних приклонників Драгоманова Б. Кістяківський (Хатченко) м. и. дуже влучно розкриває поверховність і легковажність поглядів Драгоманова на обмосковлення України: „Що торкається значіння русифікації України, то Драгоманов доводить, що русифікація зрештою є безсилою в боротьбі з українською національною культурою... Він запевняє, що широко-науковий широкий погляд на історію України мусівби показати нашому суспільству й чужинцям, як українські національно-обласні завдання неминуче здійснювалися навіть ворожими нам урядами і як поступ цивілізації на Україні навіть у чужій їй формі приводить до того, щоби підготувати ґрунт для свідомого українства“. На доказ свого твердження Драгоманов вказує серед інших фактів зокрема на заснування трьох університетів на Україні...²²⁾

І навіть наївний, безконечно довірливий і відданий пам'яті свого учителя Богд. Кістяківський, навівши цитату з драгоманівської біблії, зауважує, що, проте, зайвий оптимізм в оцінці таких явищ, як „русифікація“, може бути небезпечним. А він дійсно таки був небезпечний, цей вічний драгоманівський оптимізм до всього, що йшло з Москви, цей злочинний, і стокрот зайвий, заколисуючий і розслабляючий москвофільський оптимізм. Цей „оптимізм“ допроваджував Драгоманова до переляку, коли він думав не про теплярне, а про дійсне українство.

Почуття глибокої тривоги огортало його, коли він раптом припускав можливість реального повстання української державности. Вчитайтесь-но, в такі стурбовані рядки, на загал дуже флегматичних „Чудацьких думок“:

„Наше національство зовсім не таке уже мирне. Послухайте, з якою ненавистю говорять іноді наші люди про москалів, жидів і подумайте, щоб сталось з тими сусідами нашими на Україні, колиб удалось нашим національникам узяти уряд на Україні в свої руки. Якеб вони їм „обукраїнене“ приписали. А покищо, таке людоненависне національство шкодить тим, що будить до нас ворожі почуття й у наших сусідів... Наука,

²¹⁾ 10. VI. 1893, „За сто літ“ зб. VI.

²²⁾ „Укр. Живнь“. 1912, VI, 28.

правда, ніколи не шкодить, а тільки pomoже. Навіщо ми будемо вменшувати свою силу в боротьбі за волю нашої нації, опираючись на науку застарілу, хибну, коли ми можемо власне опиратись на нову—вірнішу. Тепер же всяка боротьба проміж людьми опирається на науку".²³⁾

Він взагалі нехтував націоналізмом. „Народність у моїх очах — писав він до Бучинського — має силу тільки, коли вона не противорічить свободі того і другого (розуму і індивідуума), помагає розвою обох... Сама по собі народність у очах російської просвіщенної громади має найменшу ціну, а першу мають ідеї і питання культурні і соціальні, которими міряють у нас і силу розличних національних напрямків".²⁴⁾ На думку Драгоманова українська мова потрібна покищо тільки на те, щоби при її помочі дібратися до мужика; писати нею наукові праці тепер не тільки неможливо, але й не бажано.²⁵⁾ Взагалі вважає за шкідливе підносити політичний бік українського питання, тим більше, що окремішність української нації це справа дуже непевна і неясна. „Ми у Росії — писав Драгоманов — повернули увесь вопрос на научну дорогу і художественну пользуячися тим, що усі говорять про „Русь“, „руський“, про „народність“ — ми кажемо і ми Русь, руські — хочемо виложити научно нашу народню історію, мову, розробити нашу народню поезію. А які ми руські — чи ми разновидність общого, чи окреме зовсім — цього, правду сказати, гарно ніхто не знає."²⁶⁾ Він осуджує галицькі часописи *Мету* і *Правду* за їхню безпереривну боротьбу з москвофільством, негодує на визивання москвофілів „рenegатами“, бо „кожний“ вольний визнавати себе, до якої він народности належить, чи його народність самостійна, чи ні — аби він тільки проводив свої ідеї чесно".²⁷⁾

Одним словом — засада мімікрі, засада — „удавати, що нас нема“ в надії, що нас не зауважить і не ростопче чиясь нога — така ідеологія радикально-соціалістичного апостола — М. Драгоманова. А на кінці — виправдання ренегатства...

IV. Буяння мрій — перед катастрофою

Ліберальному, але угодовецьку лінії з притиском на користь українського руху для добра Росії, на користь його навіть для уряду, проводив свого часу Драгоманов.

*(Копержинський
„Україна“, 1930, кн. 3).*

Незвичайно вороже настроєний у відношенні до українського націоналізму, Драгоманов незмінно плакає натомісць

²³⁾ „Чуд. думки“, 1915, 20.

²⁴⁾ Драгоманів до Бучинського, 23 серпня 1872. Переп., I, 153.

²⁵⁾ Лист до Бучинського, 31 серпня 1871. Там же, 13—13.

²⁶⁾ Лист до Бучинського, 26 листопада 1871. Там же, 61—62.

²⁷⁾ З „Критики Драгоманова“ на 1-ше число львівської „Правди“ за рік 1874. (Див. М. Кордуба: Звязки В. Антоновича з Галичиною. „Україна“, 1928, кн. 5. стр. 61—62).

оптимістичні, ідилічні погляди на майбутнє російських державних і суспільних відносин. Зокремаж 70-ті роки є добою найяскравішого буяння ексцентричних драгоманівських надій на те, що от-от надійде *lux ex Moscovia*.

1 жовтня р. 1874 Драгоманов писав Ор. Міллерові про свої власні фантастичні мрії, з якими він, на жаль, заводив не лише себе, других, завів нарешті цілу Україну: „Я пам'ятаю, як весело я... віддавався мріям про те, що зїзд поведе за собою наближення південних і північних літератів на нових підставах солідарного нового руссофільського й славянофільського напрямку... Саме Київ довго впливає і в Україні і в Галичині в тім напрямку, щоби малоросійський рух прибрав найбільш народний а не націоналістичний характер, найбільш загальноросійський і загальнословянський, найменш сепаратистичний. Настанеж колись час, коли й буде ясно, що пліткарі кидали брудом саме в общероссів“. Зїзд про який мова в цім листі — археологічний зїзд 1874 р у Києві. У світлі тепер вже відомих документів цей зїзд був для російського уряду упімненням про зріст української небезпеки, бо „практиковане в Драгоманова уживання терміну „русский“ у поширеному значінні й запевнення, що „русский“ народ є і повинен бути єдиним, відхрещування від сепаратизму — все це не могло затушувати дійсних стремлень українства до гегемонії у всіх ділянках життя“. (Копержинський).

Але Драгоманов нічого того не бачить: він щиросердно не помічає, що в Росії вже давно минула доба великих реформ, що давно запанувала реакція... Часом лише настроїв Драгоманова псується і тоді... тинь Мазепа притьмарює безхмарне драгоманівське небо. Неначе й полтавської вікторії не було чи бій полтавський ще тріває... привид гетьмана України, виклятого Москвою, неначе загрожує самому Драгоманову і цілій його акції творення „нового солідарного руссофільського напрямку“. 19 листопада 1874 Драгоманов роздратовано пише до тогож Міллера: „Рішуче Мазепа стає керуючок особою й загрожує направити Палія у друге заслання“. (Копержинський).

Взагалі після цього київського археологічного зїзду 1874 року у Драгоманова до такої міри кружилася голова в урочених і ніби дуже далекосяглих успіях, що він пише всім, всім, всім — і до Галичини, і до Фльоренції своїйому приятелю де Губернатисові про те, як то хороше, яка то згода в семействі панувала на тому зїді між українцями й москалями. Драгоманов писав: „При цій нагоді піднято знову питання про корисність української літератури та про її помиримість із патріотизмом усеруським. Приятелі народнього українського генія тай української літератури доказали, що їх місцевий патріотизм не має в собі нічого політичного, вузького та ретроградного, як патріотизм козакофільський, не суперечить патріотизмові всеруському, так само як патріотизм сицилійський

не лише не суперечить патріотизмові італійському та літературі італійській, але й дає йому живий і міцний ґрунт... навіть самі Великоруси, як Міллер, Суворін боронили лояльність місцевого українського патріотизму та української літератури далеко горячіше, ніж самі Українці". Далі, згадавши антиукраїнські напади російської преси консервативного «Кієвлянина» й ліберального «Голоса», Драгоманов з виглядом клясичного й непоправного Манілова пише: «...нема лиха без добра і полеміка, розказана нами лишиться мабуть останньою іскрою дневникарської фразеології „про український сепаратизм“, яка наробила стільки шкоди розвоєві національному і протонародньому руському та славяноруському останніми роками, позбавляючи національне почуття південно-західньої Росії її натурального ґрунту, здержуючи розвій популярної літератури та лякаючи багатьох патріотів малих земель слов'янського світа страхопудом централізму русько-московського, який вороги Росії збільшили понад міру".²⁷⁾ Такі веселі речі подавав Драгоманов до відома Європи, але ще кращі писав він до Галичини, приписуючи свої власні москвофільські настрої всім українським учасникам зїзду.

„Уже по цьому одному треба сказати спаси-біг «Кієвлянину», котрий прислуживсь тому, щоб пропав у Росії фантом „українського сепаратизму“, не тільки політичного, але й культурного. В недавній полеміці київські українофіли доказали, що вони... і не думають про гетьманщину, козакофільство і т. д., — що вони не відрікаються від русского брацтва з Великоросами, але що вважають російську літературу рідною й собі, і думають розвивати свою народню літературу не в ущерб російській, не проти її, а в гармонії з нею, маючи надію, що така малоруська література буде в пригоді не тільки Малорусу, але й усій Росії, котра вже навчилась цінити Шевченка, М. Вовчка й ін. А той факт, що в недавній полеміці Великоруси (п. Міллер, котрого можна вважати славянофілом, п. Суворін, редакція «Неделі») виступали навіть енергичніше від самих Українців, показує, що це руське брацтво й спільність чесних і освічених людей на півдні і півночі Росії не є химерою, але міцним фактом, результатом російсько-європейської культури ХІХ в., виробленої в купі Українцями й Великорусами".²⁸⁾

Словом, якаж то роскіш, якеж то свято для душі навіть згадувати про те, як то чудесно сиділося при однім столі і до того у такім дорогім, вимріянім товаристві „pzyjació-moskali". В цьому без усякого сумніву є багато від справжньої психопатології: зверніть увагу на те, як на наших очах стільки випробованих драгоманівців пнеться й рветься (аж шкіра на них бідолашних репається!) засісти до одного столу

²⁷⁾ Rivista Europea, 1875, січень.

²⁸⁾ Львівська „Правда“, 1874, ч. 19.

з відвічним ворогом України: Тут вам і Панейко з Томашівським, що так успішно і самі пхалися і на жаль ще й других пхнули до одного столу (чи навіть під один стіл) з Денікіном, тут і Липинський і Дорошенко з їх вічними мріями про чорну каву з російськими монархістами, тут і Шаповал у братніх обіймах Чернова, і Могілянський з Моркотуном на авдієнції у Врангеля і Ісааки Мазепи й Панаси Феденки з Абрамовичем та Даном.

Але вернімось від драгоманенят до священних писань самого великого вождя. Отже демонструємо Європі і Галичині „міцні факти руського брацтва“, не химери, о, ні! (Та щоб ми, позитивісти, реалісти, взагалі освічені поступово, науково та ще й критично думаючі люде — і химери! Ні, ні, ми лише фактами, міцними фактами!). А в основі цих міцних фактів, як запорука на всі прийдешні віки, два імена: Орест Міллер та Суворін. Що до першого — дамо вже краще слово самому великому шефові, який вже 15 листопада 1876 писав Суворіну: „Орест Міллер, на якого я було покладав надії, як на зерно „нової словянофільської партії і звичайно даремно“! Отже ледві минуло два роки від воістину телячих археологічних захоплень року 1874, як надії на Міллера, цю остюку прийдешніх віків, ліквідовані. А Суворін, другий міцний факт україно-московського „любимось“? Суворін тогож таки 1876 року заложив величезну російську газету „Новое Время“, що аж до 1917 року невпинно, майже з числа в число провадила широку й гучну антиукраїнську кампанію, безнастанно кличучи російський уряд до боротьби з українською небезпекою.

Якжеж легко кришаться всі ті вславлені драгоманівські міцні факти! Лише дуже прикро, що в нас було аж за багато твердолобо віруючих у міцність драгоманівських фактів.

Тактика Драгоманова потерпіла явний крах: той самий зїзд, якого одним з ініціаторів він був, на який він покладав стільки надій, що він от-от розпічне „нову еру“, дійсно був перед вступом до „нової ери“ — лише не такої, якої сподівався нічим реальним необґрунтований оптимізм Драгоманова. Дослідник громадсько політичної тактики Драгоманова тих років, Копержинський пише: „Громадсько-політична тактика Драгоманова, орієнтація його на ліберальне буржуазне російське суспільство потерпіла цілковитий крах. Емський акт²⁹⁾ 1876 року показав, які марні були надії Драгоманова й українського суспільства на роботу в легальних рямцях на допомогу російських лібералів“.

Драгоманов, був непоправний у своїм оптимізмі. Навіть перед своїм відїздом на еміграцію він зовсім не догадувався, що починається трагедія в його особистім, нарешті, житті. Він

²⁹⁾ Емський акт від міста Емс, де р. 1873 народився П. П. Скоропадський, а року 1876 Александр II підписав таємний „указ“ про заброню українського друкованого слова.

повний рожевих мрій про скорий поворот, швидкі зміни в російській політиці. Старому Житецькому, в якого він був напередодні виїзду з Києва — назавжди, доводилося розвіювати ці рожеві перспективи: „Батько наймовірно ставився до мрій про швидкі зміни в стані урядування російською державою. попереджав і стримував ентузіастичні думки Драгоманова про можливість для нього хутко повернутися на Україну, щоб у нових умовах життя продовжувати працю, яку він їхав розпочинати і лагодити у вільному краю Європи“³⁰). Надзвичайно цікаво також і те, що, як розповідає Єфремов³¹). Драгоманов, жартує часто казав Франкові, що тому доведеться бідувати аж настане в Росії конституція і він, Драгоманов, стане куратором київської шкільної округи. Хай жарт, але дуже показовий для світовідчужання Драгоманова, що все вперто вірив, що запанує ідилія в Росії і він ідилічно кінчатиме свої дні київським куратором.

Причиною цього органічного невміння відчувати трагедію, причиною цього ідилічного світовідчужання була без сумніву ліберальна манія Драгоманова. Він любив говорити, як у своїх спогадах розповідає його донька Лідія: „Батько мій поступову еволюцію уважав більш доцільною, ніж перевороти у Франції. Він був еволюціоніст у душі“³²). Російські ліберали, зауважує Федотоф³³) вбачали свій ідеал в англійській конституції, забуваючи на століття революцій, страчення Карла II, страшний досвід тисячлітньої історії, що кінчалася ідилічно співпрацею монархії, аристократії і демократії“. Такими самими ідилічними нормами міряв Драгоманов і відносини України до Росії, які здається, цілковито виключають можливість ідилічних настроїв.

Але ані роки вимушеного вигнання, ані всі дальші події, хочби й Емський указ, — ніщо не зворушує Драгоманова в його ідилічній замку мрій і рожевих уяв. Все скінчиться ідилією, може навіть кураторією! В „Jahrb. f. Sozialwissxu. Sozialpolitik“ за р. 188), полемізуючи з Лавровом і навіть сконстатувавши, що російський революційний рух має йти шляхами централістичного яacobінізму, Драгоманов пише: „Але по свому центробіжному періоді, напевно настане період органічного об'єднання, себто федералізму. Коли нарешті наступить сей федеративний період, особливо коли сусіди Українців переймуться федеративними ідеями, тоді напевно ніхто не буде більш енергійним співчленом федерації всіх соціалістичних груп Росії і пограничних з нею країн, як українські соціалісти“.

Аж незадовго перед смертю Драгоманов інстинктивно й неясно інколи відчував, що може він не робив, що треба, не

³⁰) Ігн. Житецький. Останній виїзд Др-ва за кордон: Україна 1926. кн. 2—3.

³¹) Література, зб. I.

³²) „Н. Укр.“, 1922, 13—15.

³³) „Было і будет“, 53.

спасеними шляхами вів свою отару... В однім пізнім листі до Павлика він пише, що мабуть його політична діяльність була помилкова, хибна й непотрібна. Один з його вірних прихильників К. Гронковський у своїй передмові до драгоманівської біографії Бакуніна (Казань, 1905) пише: „свої лекції про розвиток англійського парламентаризму (незадовго перед смертю) Драгоманів закінчив такими словами: „Панове! Китайці і слов'янські народи численні, але майбутнє належить англійцям, бо воно залежить від вдачі народа“. І при цьому очі його наповнилися слізьми“.

Пізні, даремні жалі, Михайле Петровичу! „Чудацькі думки“ й інші безсмертні і так високо, нажаль, цінені твори невтомного борця проти українського націоналізму і проповідника беззастанної адорації Маніловщини й Обломовщини, позбавили українську провідну верству решток волі і сили вдачі.

Гордій Явір

З німецьких вражінь

(Репортаж з Німеччини).

I.

Серпень 1932-го року. Гітлер на Данте-Стадіоні в Мінхені має виголосити передвиборчу промову. Лавами суне люд. Уніформовані націоналісти на мотоциклах і в автах. Яскраве сонце розливає золото на брук і дахи. Промова почнеться бодай чи не о 9-ій, але йдеш о 4 й, щоб завчасно заняти місце. Великий Данте-Стадіон, що вміщає 60.000, має святочний вигляд. Червоні прапори з чорною свастикою в білому колі, звисають з бильців, мають у млявому вітрі. Кожний має в руці маленький паперовий прапорець, яким помахує у такт музики, що час від часу грає якогось марша. Під його ритм проходять стрункі ряди у брунатних одягах. Муштра у них військова. Серед них й старі сивобороді, й молоді, що підборіддя їм ледві вкрилося пухом. Сонце вже на вечірньому пружі, а рядам усе ще кінця немає. Поволі западає ніч. І тоді, під покривалом теплої зоряної темряви, розгортається цікаве видовище. Навколо величезного амфітеатру спалахують велитенські смолоскипи. Вони займаються і над удекорованою брамою, що розмикає коло арени, і тою брамою вливаються нові нескінчені брунатні лави з запаленими смолоскипами в руках. Ціле море, рухливе море вогнів серед оксамитної темряви. Минаючи трибуну, з якої промовиди має промовляти, кожний на знак привітання високо здіймає правицю.

Звичайно сам Гітлер приймає параду, але його ще нема. Літак його ще десь у дорозі. Коливається палохотливе море вогнів, оточене колом інших вогнів, нерухомих.

В кожному гучному кроці почувастся уперта сила й готовість умерти за свого вождя. Нарешті з трибуни хтось проголошує, що за пів години має прибути Führer. У відповідь — радісні вигуки. Раптом повітря розтинає частий бій бубнів, що вливає в серця тривогу. Так само раптово він уривається, і тоді западає тиша, напружене чекання, ще тривожніше; немов чуєш калатання власного серця. Кілька разів вибухає отой частий бій бубнів, знову знечевя уриваючись. І ось підчас одної перерви високо з неба до чуйного вуха долітає туркіт мотору.

Гітлер! Єдиний порив зриває у гору десятки тисяч рук. Нестямні крики „Heil!“ сповняють нічне повітря. Натовп шаліє. Тричі літак ширяючи над юрбою, пропливає навколо, а тоді повільно зникає з очей. Шемрання натовпу не вчує; гуде мов стрівожений рій бджіл, аж враз гучномовець кидає звістку: „Der Führer ist gelandet!“ Знова крики, а хвилину за десять з трибуни лунуть над натовпом перші слова провидиря...

З дивним почуттям вертався я тої зоряної ночі полями до дому. Уривки чужих фраз ще гули мені у вухах. В очах ще блимали вогні смолоскипів. Я немовби пірнув кудись у п'ятьм давніх віків, чув залізний крок легіонів, бачив феєричне видовище римських часів. Виступ з промовою і парадом улаштовано з величезною помпою, в ряках народнього свята. Психіка маси поражена пишнobarвним видовищем, якого ще ніколи їй не доводилося бачити.

Згадувались Гітлерові слова: „Соромно нам тільки, що маємо таких нікчемних ворогів. Якщо колись історія згадає за них, то лише тому, що мали вони честь бути нашими ворогами“. Велика самопевність потрібна, щоб так казати і ще більша віра в свою справу. Чиж не казав він, що рухом, який колись налічував 7 осіб, а тепер 13 мільонів, кермує сама доля? Непоборна в стремлінні до своєї мети.

II.

4 березня 1933 року. Передвиборча промова в Кенігсберзі. Гітлер — вже не провозир опозиції, а канцлер німецької держави — промовлятиме перед усією Німеччиною. Тепер в його розпорядженні потужний засіб — радіо, — раніше неприступний. Столиця східньої Пруссії улаштувала нечуване прийняття. 500 процесій із смолоскипами пересуваються з різних кінців міста; над обрієм полумени є заграва ватр, запалених на горах і всі церковні дзвони гудуть. Ніколи жадне місто так не вітало жадного Гогенцолерна. Хвилину десять марно намагаються втишити 30.000-ий натовп, коли провозир з'являється на трибуні.

Канцлер прохає у народу чотири роки на відбудову того, що зруйновано за чотирнацять. В кінцевих словах накреслена мета: „створити з Німеччини царство чести,

сили і слави". По всій країні, у селах, у кожному місті на площах і майданах незліченні натовпи перед гучномовцями слухають. Канцлер скінчив говорити, і знов гудуть дзвони церков немов перед Великоднем. У кожному кутку Німеччини чути відгомін кенігсберських дзвонів. Займається в серцях віра, що починається нова доба, великої історичної ваги; що простяглися нові шляхи в майбутнє...

III.

1 травня 1933 року. Гітлер промовляє у Берліні на величезному полі Темпельгофу, де зібралося до півтора міліона люду. Але на Theresienwiese, на великому лузі перед стрункою грецькою кольонадою Ruhmeshalle, „храму слави“, що височіє над рівниною, кожне слово чути так виразно, що віри не йметься, що голос цей долітає з далекої північної столиці. Перед сліпучим світлом залитих кольон, які в ночі видаються ще білішими, багряніють і золотіють блискучими шпильями прапори. Спокійно палають неминучі смолоскипи, і темно бовваніє перед „храмом“ на осяйному тлі велитенська статуя Баварії, що лівицею високо піднесла вінок, а правицею стримує бронзового льва.

Канцлер бажає, щоб 1 травня, яке досі було днем розбрату й клясової ворожнечі, стало святом братерського єднання всіх верств німецької людности, що підуть шляхом спільної праці. Він говорить про звільнення творчої ініціативи від впливів аритметичної більшости, яка рівняє та нівелює все. Він намічає також реальні завдання, щоби полегчити безробіття. Тим разом він говорив про нові шляхи, про те, що „не в парламентах, а в безсмертному камені і бронзі увічніює себе нарід“.

IV.

3. вересня. Останній день партійного зїзду в Ніренберзі. В усі міста радіо передає кінцеву промову канцлера. Вечоріє. На Königsplatz і серед високих кольонад давно чекає юрба. Чути оплески. Слова Гітлера, що тільки еліта покликана кермувати державою, немов спростовують Ленінове твердження, що це мовляв, штука, яку, повинна знати кожна куховарка. Канцлер дякує суворій долі, що допомогла йому таку еліту скласти, бо завдяки боротьбі відбувся процес природнього добору, і відсахнулись від партії елементи непевні і кволі: „кожний відгукається на тон, на який настроєно його єство. Пропагуйте зиск — і створиться рух, до якого пристануть усі егоїсти. Проповідуйте підлу покору, і прийдуть до вас усі, що охочі коритися. Підносіть на височінь ідеалу злодійство, грабунок і пљондровання, і підземний світ зорганізується у ферайни... Але вимагайте жертви і сміливости, відваги й вірности, віри й ге-

роїзму, — і відгукнеться та частина людности, якій ці чесноти властиві“.

Цьому ядру, яке формувалося в жорстокій борні, німецький нарід доручив свою долю. Але найвірніший, найзвзятіший з усіх певно сам вожд, який казав: „Коли всі відсахнуться, я сам залишуся боронити прапора“.

V.

Яке інше місто, як не Мінхен, могло так надатися до того, щоб стати колискою й ареною величезного національного руху?

Немовби сама природа призначила його до цього, і сама доля немов керувала рукою будівничого. Величезні луки, що розкинулися навколо міста, вміщають безмірні натовпи, біля кольонади Ruhmeshalle з бронзовою Баварією, становлять пишну декорацію у феєричному освітленні; а Königsplatz у самому серці Мінхену — справжня площа давньої Еллади, з трьох боків оточена трьома кольонадами у стилі йонійському, дорійському і коринтському, з обеліском у перспективі — це з усіх боків замкнений храм з зорямним небом замість склепіння. На цій площі нераз відбувалися віча протягом останнього півріччя. Тут промовець нагадував громадянам, що вони стоять серед священних кольон і закликав їх зробитися гідними предків, що спорудили цей храм.

Згадуються колишні слова Гітлера, як він сумував, що має ворогів не сильних, а нездар, і муситься признати, що мав він рацію. Ледві півроку минуло, а вже ніхто їх імен не згадує, в непамять вони відійшли. Популярність Führer'a серед народніх мас перейшла за межі того, що можна собі уявити. Чимало прихильників навіть з ворожого табору здобуло йому те, що зрікся він канцлерської платні. Суворе спартанське життя Führer'a зберігає його фізичну і духовну енергію.

Перед його простенькою вільєю в Берхтесгадені неділями товчється натовп, прагнучи хочаби здалека побачити вождя. Важко булоб знайти місце краще, ніж ота гора з деревляним будинком, що з його веранди перед глядачем розгортається величчя й неосяжна панорама баварських Альп. Є де відпочити в короткій перерві між двома повітряними мандрівками, бо літак ще й досі ще два-три дні переносить канцлера з одного кінця Німеччини в другий, як у ті часи, коли він — невгамовний агітатор опозиції — встигав бути скрізь, де треба було мобілізувати маси.

Дівчинка намагається протиснутися крізь кордон сторожі, щоб передати квіти канцлерові, але її не пускають. Заборонено також кидати квіти до авта. Дівчинка з плачем шпурляє їх у канаву... Фанатичний ентузіазм натовпу того дня дійшов до того, що деякі спритярі, накопавши нашвид-

ку землі з того місця, що його топтали Гітлерові підосви, тутже продавали її.

Нехай в цих випадках багато кумедного, але вони свідчать, про фанатичну віру в ту одну людину, яка охопила всі верстви німецької людности, створивши з неї монолітну масу. Ті, що закордоном читають про „звірства націоналістів“, про „знуцання над народом“, про „утиски жидів“, неспроможні уявити собі картини справжньої німецької дійсности.

Суворої, фанатичної, нової, сильної, вагітної великим майбутнім. Обсервуємо пробудження поневіреного народу, який завдав смертельний удар комунізмові в Європі, який хоче жити не під диктат московського чи паризького інтернаціоналу, лише — для себе.

Мих. Озерський

Записки на маргінесах

Кромвель казав, що найкращим послом є воєнний корабель.

У нас, виїмково, до цього вживали хліба й солі...

—:—

Тим, що захоплені „масами“ і поза ними не хочуть нічого бачити, не шкодилоб пригадати слова Гете:

„Нема нічого противнішого, як більшість; вона складається із небагатьох сильніших чоловіків, з лайдаків, що до всього пристосовуються, із слабих, що асимілюються і врешті з маси, що завсіди збігається, не знаючи в найменшій мірі, про що йде“.

—:—

Вже Ів. Франко висмівав Головацького за його „Гнилий захід“.

Ой, граждане, висьте западом раженні,
Покайтеся, бо з западом паде ваш ум!...

Нинішні Головацькі теж бороняться від заходу і воліють вже бути „раженні“ Москвою.

—:—

Закидують „шовіністам“ італійським або німецьким нагальність поступування.

Але хто, забираючись сушити багно, питається жаб про позволення.

—:—

Монтескіє: „Найжахливіша тиранія є та, що виступає під видом оборони права і під стягом справедливости“.

Або, по нашому: Борони нас, Боже, від приятелів, — від ворогів самі оборонимося.

—:—

Чи ви не звертали уваги на те, що вся без виїмку

визвольна боротьба Наддніпрянщини велася виключно на її території? Що противник, побитий, завсіди вертав назад з новими силами? І чи приходили ви до гадки, що всеж треба хоч раз стрінутися з ним на його землі?

Не треба боятись, що при цьому злетить з Кремля дах, та що т. зв. культурний світ кричатиме про наше варварство. Кричатимуть тільки москалі, так, як кричали ми, коли під їхніми гранатами валилися мури св. Софії.

—:—

Держава, писав Ніцше (Schopenhauer als Erzieher) ніколи не ґрунтується на „правді“; точніше: вона базується на всьому їй потрібному, незалежно, чи це правда, неправда, чи тільки півправда.

Ці обурюючо неморальні слова не відносяться, розуміється, до нас. Ми все співали:

Не чужого ми бажаєм,
А свого хочем!..

Що правда, збудували не багато, але зате заховали моральність.

—:—

Маса, писав Лютер, не питається, як має бути краще, лиш щоб було інакше. Колиж знову є гірше, вона знову хоче інакше.

„Хоч гірше, та інше!“ кричала козацька чернь і, бігаючи з права на ліво й назад, підкладала колоди Мазепам.

Доказ, що маса потребує над собою сильної руки, та що її треба вести.

—:—

Читаючи українську історію, приходять на думку багато разів слова, що їх висловив Жан Поль (Jean Paul) у своїх „Мовах з нагоди пост.“: І до народів відноситься право огородника — дерева, що не квітнуть, можна змусити до того сильними ушкодженнями“.

—:—

Думки не підлягають митним оплатам; писав Цицерон. Бідолаха, не сподівався, що буде колись СРСР.!

—:—

з М. Рильського (Синя далечінь)

Грім одгремів і солодкою млостью спокою
віс від цвіту вишень і від сирої землі.

Давай цілувать твої груди, що ніжністю дишуть,
Вохко-горячі уста в милім бажанні розкрий!

Грім одгремів, соловей заспівав, заіржали
коні в далекій імлі. Щастю нема берегів, —
і по землі небожителі ходять блаженні:
флети торкається Пан, чашу підняв Діоніс...

С. Змунчалло

Antemurale

Варшавські „Wiadomości Literackie“ (ч. 38) принесли відразу дві сенсації, що, зіставлені одна з другою, напроваджують на ряд думок.

Першою сенсацією є стаття „Самодержавя й війна“ з року 1905 знаного англійського письменника (поляка з походження) Джозефа Конрада, в якій він на тлі японо-російської війни подає пророчо-глибоку аналізу Росії, її істоти й політики.

Якими глибокими є думки Конрада зперед майже 30 літ, свідчить факт, що посмертна стаття та читається й сьогодні, як найактуальніша річ. Стаття та є певного роду о с т о р о г о ю з-за могили:

...І підносячись над усім тим, з незрозумілою впертістю погрожує Європі — через незлічими могили російського люду — та сама столітня, змиршавіла п р и м а р а російської могутности. Дивна та й трівог повна з я в а, наїжена багнетами, озброєна кайданами й святощами обвішана: то щось не з того світу, то щось від в о в к у л а к и, що харчується людським мясом...

...З і с т р и ч н о г о б о к у вплив, що його Росія проявляла в Європі, уявляється цілковито безпідставним... Росія перемагає лише попередньо роззброєних... Є щось вражаючо нелюдське в характері російського деспотизму: є він навіженням, прокляттям, кинутим з неба крізь сутінь віків на велитенські простори лісів і степів, що залягли німим безміром на границях двох континентів, — це правдива пустеля, що в ній живе дух а н і С х о д у, а н і З а х о д у...

...Західня думка переступаючи кордони Росії, заразже підлягає ч а р а м самодержавства і стає шкідливою пародією себе самої... Найбільші уми Росії по марній боротьбі з тими чарами падали до стіп безнадійного деспотизму, ніби людина, що стративши рівновагу, летить в безодню...

...Повторювання в обличчі такої потвори слова еволюція... нагадувало зловісний жарт... Від недавна чуємо інше слово... власне слово р е в о л ю ц і я... Більше чи менше свідомо Европа готується побачити це видовище більш гвалтовне, але також може повне натхнення й шляхетної краси, та проте надії Європи зійдуть на н і в е ц ь.

Мало хто з мудрців Європи мігби року 1905 виголосити подивугідне пророцтво в такій скромній формі:

Страсення, що допровадить російське самодержавя до упадку, напевно не буде революцією, плідною моральними для людськості наслідками, бо буде він лише бунтом рабів.

Так писав великий письменник Англії в р. 1905 і так промовляє він з-за гробу в р. 1933.

В тім самім числі того самого журналу на слідуючій сторінці знаходимо другу сенсацію. Справа йде про відповіді найчільніших представників сучасної інтелігенції (може не завжди національно польської, але в кожному разі інтелігенції Польщі) на анкету „Wiad. Lit.“ щодо СССР., її літератури, її „комуністичного експеріменту“ і взаімного „польсько-російського зближення“. Зупинятися на кожній

відповіді і на кожній особистості, що цю відповідь подає, — не варто. Мимо формальних „так“ і „ні“ й „розбіжності поглядів“ — всі відповіді майже об'єднують той самий дух, та сама психологія і, зрештою, той самий глибоко провінційальний „поступовий“ і „модернізований“ світогляд.

Коли учасник анкети відповідає на ці питання негативно (а так поступив лише один професор), то відповідь та виявляє таку ідейну плиткість, такий штучно-штивний „раціоналізм“, що бракує слів для її окреслення.

Ще гірш стоїть справа з другою, тільки частинно-негативною відповіддю старшого письменника: приходить він до ствердження потреби „зближення“ для створення бльоку людей словянських (?), що уявляється конечним з огляду на європейський хаос і тенденції з боку великодержав“.

Та найбільш сензаційно звучать відповіді позитивні, що часами, приймають форму урочистого пеану на честь Росії.

Один з п.п. професорів напр. стверджує, що „гігантність зайнятого нею (Росією) простору і цифра населення роблять так, що все, що в ній стається, спричинює дуже важливий вплив на господарчі, суспільні й політичні відношення решти світа“.

Чиж треба додавати, що п. професор, популяризуючи ідеї Р. Дмовського, проявляє при цім зовсім не професорську погорду до такого в науці важливого поняття, як „специфічна вага“, що обов'язує навіть і у випадку „гігантностей“ і „цифер“? „Гігантні простори“, як відомо, по році 1918 значно зменшилися. Але сила інерції — велика річ! І вона змушує п. професора „автоматично відчувати вплив“ значно більший, аніж відчувало попереднє покоління, коли „гігантність“ була більш „гігантною“. Один з парадоксів сучасності!

Що більше:

Таксамо для інтелектуалістів і для людей, що живуть у сфері контемплійно естетичній, Росія є силою (potega) перш за все евою літературою..

Далі йде безконечна черга „цифер“ на тему Толстих, балету, театру, лірики, плястики й музики, що вони, як каже відповідь п. професора —

в сучаснім модерністичнім русі відіграють незмірно важливу роль.

Чиж варто цитувати з якою суверенною ігноранцією говорить професор про „всезагальне банкруцтво ліберально-капіталістичного ладу на Заході“, про „держави — представниці світа, що гине“, про „залізну льогіку Р. Дмовського“, про „Росію — велетенську експериментальну лабораторію“?

Правда, професор з болем сердечним додає, що — відмінність устрою безумовно становить певне утруднення для взаїмного зближення обох держав...

Але не потребує журитися. Бо чиж відмінність устрою, скажемо, Китаю й Америки „становить перешкоду“ для торгівлі чи навіть „пактів“? По тих заявах, не дивниця, що

ідеї професора в інтерпретації не-професорів виявляються ще більш яскраво і ще менш „науково“, даючи виразний образ того, як думають і чим живуть деякі представники „контемпляційно-естетичної сфери“.

Для представників цих сфер всі ці совітські авербахи, раппи й маппи, вся совітська абракадабра — є сферою цілком знайомою, майже спільною, а ерудиція їх, в порівнанні з Зах. Європою, — просто застрашає... Єдине, що дуже турбує представників контемпляційно-естетичної сфери, це — проблема „ріжниць устроїв“, яка в їх свідомості виростає до історіософічних і просто містичних розмірів. Але й цю проблему розв'язується: один відважний письменник дає таку категоричну пораду:

тому, що Росія випередила Польщу в розвитку суспільнім, вже незабаром зявяться конечність усунення занадто яскравих ріжниць устрою для дотримання господарчої й політичної рівноваги Східньої Європи.

Дивуватися тут немає чого: п. не-професор є лише консеквентніший за п. професора. Але п. не-професор не зупиняється лише над ідилічно есхатологічним пунктом „устроєвих ріжниць“, а консеквентно йде далі аж до трохи несподіваного кінця:

Найбільшу небезпеку для майбутнього Польщі становить нова Тарговіца: фашизм і соціаль-фашизм.

При чім автор подає сензаційно-нову інтерпретацію „Тарговіци“:

Фашизм, як спроба рятунку буржуазії перед революцією, для Польщі є можливий тільки через запродання її незалежності німецьким, англійським та італійським імперіялістам... За ціну нової Тарговіци! Оборона перед цією можливістю йде єдино через засадничу перебудову устрою Польщі, через нову... більш безоглядну оперту на силі мас пролетаріату конституцію...

Всього цього є аж занадто, щоб генеза „світогляду“, й ментальности цього учасника анкети стала ясна. Інший учасник анкети (здається навіть з числа, такби мовити, „католізуєчих“ снобів) — уважає, „що Росія впровадила в господарче життя те, що може вже незадовго повстане в решті держав“.

По отім всім недивно, що навіть „Газета Варш.“ (ч. 267) не витримала, і бачучи таку широку популяризацію ідей свого лідера, почувалася змушеною до такої заяви:

Необхідно пам'ятати, що навіть найтісніше порозуміння з совітською Росією на терені закордонної політики... не мусить в нашім суспільстві ослабити відпорність на виголошувани з Москви ідеї... Аджеж напр. політика миру й приязні з Туреччиною... в найменшій мірі не потягала нас до... залишення Християнства й прийяття Ісламу.

Влучно сказано. Тільки чи не дивно звучить це на сторінках власне „Газ. Варш.“? Таж розважання професорів і не-професорів з нагоди анкети „Вяд. Літ.“ є лише плодами тих ідей, що їх сіяли і сіють сьогодні якраз „Газ. Варш.“ і „Мисль Нар.“!

А на закінчення ще кілька слів з християнської „Газ.

Варш.“ Король фелетону з християнської „Мислі Народ.“ (ч. 37) з приводу самогубства Хвильового і інших апокаліптичних процесів на теренах сучасної України пише дослівно:

Тепер-то вже всі чотири держави, що сусідують з собою... — цілком справедливо будуть згідно і чуйно пильнувати, щоби українцям роги не хутко відросли.

Крім цього християнського уривку маємо ще й західно-європейський. *De mortibus aut bene aut nihil*. Та й саме прізвище убійника (Шварцбарт) мусілоб відповідно настроїти якраз цього — першого з посеред літературних антисемітів! Але в тімже фелетоні читаємо, що кілька літ тому хотіли відграбувати („одіурувати“) від Росії Україну... витягаючи з шинку того бідака Петлюру і посвячуючи п'яничку на гетьмана...

Цей стиль, тон і нарешті „історіозофія“ — хай в душі признає це сам християнський і західно-європейський король фелетону! — мають в собі християнськості і західноєвропейськості, мабуть, ще менше аніж анкета „Вядомосці Літерацкіх“.

Юрій Лука

Розмова з минулим

I.

Historia est magistra vitae — заспокоююче звучить ця латинська приказка. Можна собі легко уявити: добродушна муза Кліо звертається із словами насиченими мудрістю до життя народу повного несподіванок. Це є вказівки, як поступати в сучасному житті, як уникати помилок на будуче. Ця ідеальна історія Римлян не малаб мати в собі жадних суперечностей, в кожному разі не повинна мати в собі суперечних правд. Історик, той ніби ідеальний історик, має зречися всіх людських пристрастей і зимним поглядом заглядати в минуле. Бож він є учителем життя, стоїть над життям...

Дійсно є історичні факти, щодо котрих всі історики будуть в згоді, чи то дата Жовтих Вод, чи битви під Полтавою, чи смерті Шевченка або іншого Карла Великого. Інша річ, вибір фактів і документів, оборона одного, замовчання другого. В тім висловлюється „людськість“ письменника, його симпатій чи антипатій. Оповідують ті, що знали Костомарова, що він трясся зі злости, коли в його присутності хтось тільки вимовив слово: гетьман Мазепа. „Зрадник, зрадник!“ — цідив він крізь затиснені зуби.

В мурашнику істориків постійно йде робота перебудови того, що зробили попередники. Недавно з'явилася книжка

Г. Гундольфа „Цезар. Легенда і історія“. В цій книжці автор на підставі фактів розвиває легенду про Цезаря як залізну людину з надлюдською авреолею сили. Показує його нам таким, яким він був: паничком, примхливим, слабовитим, повним нехоті до кляси, з котрої вийшов, а навіть до самого Риму. Ще менш у прихильному світлі показані інші тодішні полководці, як напр. Антоній, котрий підчас найжорстокішої битви римського десанту з ворожою фльою покидає свою фльою на саму згадку про коханку і протягом трьох тижнів ніхто не знає про місце його перебування. Ще в цьому році Францію цікавило питання про приналежність Наполеона до... французької нації. В супереч канонізованій доктрині наполеоніста Ф. Массона, кількох істориків, між ними і Ленотр, поставили питання руба: чи Наполеон взагалі був „наш“, діяв на користь Франції, чи був авантурничим італійцем, корсиканцем, що його інтереси Франції мало обходили. Ба, навіть поляки, що дуже обережно „відбронзовують“ своїх національних героїв, устами доцента Скалковського висловили сумнів щодо багатьох, між іншим і стратегічних здібностей свого Тадея Костюшка. Після опису Скалковського Костюшка радше треба було зблизити до знайомої нам постаті Керенського.

Не лиш характер історичних постатей змінється від освітлення. Характер цілих епох залежний є від ласки чи неласки інтелекту історика. Книжка Данієля Морне (Mornet): „Інтелектуальні джерела французької революції“, 1933, збиває тези загально прийняті в французькій історіографії. Ідеї революції 1789 р. не були ані витвором ексцентричної групи, що стояла поза краєм і його інтересами (теза А. Кошена), ані не були так абстрактні і революційні, тоб-то не звязані з еволюцією, як то твердив Г. Тен (H. Taine). В глибині кожного постулату тодішнього громадянства лежали практичні інтереси станів Франції. Колиб не неуступчивість королівського уряду і побічні чинники: голод, зубожіння, не дійшлоб до більших заворушень по скликанні Генеральних Станів. Історики віддавна, кожний інакше, задивлялися на цю трагічну епоху, часом навіть в спосіб небезпечно категоричний. Зnanoю є анегдотка про відвідини помешкання історика Леба (Lebas) одною панею, що мала виразні погляди на французьку революцію. Ввійшовши до передпокою, вона зауважила на стінах портрети Робеспера, Кутона, Сен-Жіста і скрикнула: „Якто, ви переховуєте тут у себе обличчя цих потворів?“ — „Не кажіть ні слова, — відповіло їй друге уосіблення історичної теорії, — таж то були святі!“

Стільки є теорій-поглядів на французьку революцію. скільки є в Франції видатніших істориків. „Кожний історик цієї трагічної епохи простягає до нас якусь ним вибрану відрубану голову, котра припала йому до вподоби“. (Valery). Або, як каже Моруа (Maurois), „історики французької ре-

волюції згоджуються зі собою саме так, як Дантон годився з Робеспером, хоч і з менш суворими консеквенціями, бо на щастя гільотина не є в розпорядженні істориків“.

В житті народів історія може усправедливити все, що трапляється в даній хвилі. Історія має в собі все, що діється в сучасному: на кожну велику жертву в сучасності, як і на кожний вибрик і гвалт, можна знайти в минулому відповідну подію, і тим самим той гвалт чи жертву заaproбувати.

Несумлінним булоб думати, що історія може чогось навчити і інструувати, вказувати як поступати на будуче. „Ще менш сумлінним булоб узнавати, що історія, в який небудь спосіб може передбачити майбутнє“, — каже новітній Декарт, Поль Валері. „Історія, як кажуть нам старі досвідчені люди, є базконечним, сталим розпочинанням“.

„Історія не є наукою, це мистецтво. Її місце дійсно серед муз мистецтва. Вона є дуже приємна, але даймо їй відповідне місце“.

„Історія є найнебезпечнішим з усіх витворів хемії мозку. Прикмети цього витвору є добре знані: це історія робить людей мрійними, упоює, підсовує їм фалшиві спогади. Це історія допроваджує людей до пересади відрухів, ятрить давні рани, непокоїть їх у спокою, допроваджує їх до горячки великості або переслідування. Це історія, врешті, робить народи згіркнулими, нетолерантними і самохвальними“. (Valery, „La crise de l'Esprit“).

Як бачимо, Валері, відмовивши історії назви стислої науки, не хоче тим самим перекреслити великого значіння історії для нації і одиниці. Навпаки. Валері твердить, що колиб Наполеон не був опанований легендою Цезаря, він напевно не стремівби до того, щоб оголосити себе імператором. І тут знаходимо вузьку кладку, що сполучує думки Валері про історію з думками про неї Моруа, другого з великої трійки сучасних французьких інтелектуалістів: Жід, Валері, Моруа.

„Само речення про Наполеона є розкішне, — відповідає на це Валері Моруа („Une heure avec A. Maugois“ — Fr. Leferre), — але колиб Наполеон знав ліпше історію, то чи він пробувавби зближувати такі дві відмінні людські долі, як його власна й Цезарівська? Коли пересічна людина говорить, що історія щоденно розпочинається на ново, а Валері твердить, що вона ніколи наново не розпочинається, то обидва твердження не є так дуже протирічні. Те, що не розпочинається на ново, це подробиці подій. Однак існують загальні явища, майже тотожні, хоч і в дуже неподібних періодах історії.“

Цілком слушно вказує Моруа блискучому скептикови на те, що хоч історія є мітольогією до певної міри, однак вона так тісно звязана з сучасним життям народів, що тим са-

мим має в собі оправдання. Оправдання це полягає не на якійсь абстрактній, учительській ролі, не лише на потребах сучасності. Сучасність вибирає собі з історії те, що її зміцнює. *Vita est magistra historiae*. Життя надає прикладам історії конечність і силу сугестії. „Історичні забобони існують, існують звичаї. Спогади народу не є тільки спогадами, то є реальна очевидність. Коли ви не будете хотіти пізнавати цього всього з історії, ви віднайдете це все, хочби і всупереч своїм бажанням, у підсвідомості має“ (ibid).

Моруа не скаржить на безсилість історії у вгадуванні найближчої будуччини. „Чи ви думаєте, — питається він, — що навіть найбільш геніяльний розум мігби свого часу передбачити, яке суспільство повстане з контакту старого Риму й Варварії? Чи гадаєте, що в часах Фронди політики ясно уявляли собі всю всевладність Людвика XIV?... Ні, людський розум ніколи не надавався до передбачення на дальшу віддаль, особливо в скомплікованих обставинах. Тому і з нашої теперішньої кризи не можу витягати висновків про упадок людського духа“.

Коли Валері каже про пливкість, фантастичність і тисячелітність історичної теорії, то Моруа не негує того всього, лише зі свого боку вказує на потребу її, хоч і в такому вигляді, до формування людського духа.

Historia est spes vitae. Вона сполучує в собі і підсвідомі пориви, і мрії, і свідоме бажання унормувати, устатбувати себе, своє „я“ на протязі віків. Стати вічною або мати хоч тїнь вічності. Через історію хоче нація. Здоровий нарід шукає в історії опертя для сучасного життя.

З виміни думок двох видатних французьких письменників ми пізнали новітні погляди на саме значіння історії як науки. Ціказо глянути, в якому напрямі йде на Заході заінтересування історичного белетристикою.

II.

По війні в західних країнах сигналізують надзвичайне збільшення зацікавлення до історичних праць і до історії взагалі. Зацікавлення історичною літературою було й перед війною, але мало інший характер. Були в моді мельодраматичні легенди в стилі Вальтер Скотта з додатком більшої чи меншої порції авантурничої фабулістики. Засади їх будови мало ріжнилися одні від других; рецепта їх пригадувала рецепту, за якою писали Старицькі свій роман з часів Хмельниччини „Перед бурею“.

— Ти, доню, — казав Старицький до своєї доньки, — пиши сьгодні любовну сцену, та кінчай швидше, бо я вже маю дуже добру баталію до описання.

Дієві особи історичних повістей були вбрані і вишколені авторами відповідно до приписів, усталених письмен-

никами старшими, як Вальтер Скотт, Дюма, Ол. Толстой, Крашевський чи інший Мордовець. Виглядало це трохи як у театрі, або на котромусь т. зв. історичних образів, як „Баторій під Псковом“, „Вїзд Хмельницького до Київа“ або „Смерть Сусаніна в лісі“. Здавалося, що ті персонажі по перечитанні читачам їхньої книжки, кажуть: „Слава Богу“, обтирають від гріму спітнілі підчас акції лиця, скидають каптани, тоги, туніки чи жупани, вбирають маринарки і йдуть собі десь на спацір, щоб пізніше повернутися в якімсь іншим романі. Певне, що були й виїмки, такі, як „Берестечко“ Ходкевича, „Попіл“ Жеромського, „Заїзд під гусячою лапкою“ Франса... Однак зацікавлення наших сучасних звернулося не в бік того роду романів, а в бік передусім життєписів і монографій.

Читачі, як доносять літературні журнали Англії й Франції, мають виразну нехїть до якогобудь підмалювання, мельодраматизування чи іншого упрощування минулого, як давнього так і недавнього. Мають нехїть навіть до втискування в авторську фабулістику життя минулих столїть. Детективна й авантурна белетристика досить заслокоює їх потяг до фабулістики. В Англії в цїм році, як обчислює „Literary Digest“, навіть взагалї з усіх літературних творів було видано найбільш історичних монографій, життєписів і спогадів. Читачі стратили охоту до т. зв. офіціалізованої історії, до знаних схем, не знаходячи в них вартости. З другого боку, їх не тішить жадна чутлива легенда, смїшить сентиментальність. Дїйсність має смак їще яскравїший ніж фантастика. Те, що діялось у р.р. 1914—18, перевищує всі легенди. Повага державної традиції й історичної місії викликала подив у спокійнім передвоєннїм населеннї. Потїм, коли мільйони європейців з рушницею в руці виконували свою історичну місію, це все сталося чимсь буденним. Таж ніколи в Європі окремі люди не знали так докладно (завдяки власній участі й демократичній розповсюженості преси), як „робиться історію“. Ба, кожний день приносить вїстки про зміни просто катаклїзмові, про війни без оповїщення війни, про революційні уряди, що боряться з консервативним населенням, про лагідну владу королів і тиранство соціалїстів, про відновлення крїпаччини і стабілізацію невільництва. Сучасний читач шукає якоїсь опори для своєї уваги і за поруки правдивості, чогось незмінного в вирї подій, і знаходить його в тїм, що від тисячелїть зїстає тим самим, — в одиницї людській, її пристрастях, змаганнях і конфліктах. З одиницї повстають усі теорії, схеми і трактати. В минулому сучасний читач найохотнїше шукає власне одиниць. Життя одиниць, що творили історію, видаються йому достовірнїшими від усього історичного паперу, найрїжнїших договорів, пактів і конгресів. Жадїбним вухом вловлює читач все, що торкається історичних постатей.

Сучасник хоче від історії багато: очевидності, можливості діткнення навіть приватного життя, навіть анекдоти. Пристосування минулого до примітивної фабулістики навіть а la Конан Дойль („Михель Клерк“) є нині не до знесення. Найлегшою до прийняття фабулістикою є життя одиниці, і то передусім історичної.

Непослідовності, жорстокість умовин, розбіжність між теорією й практикою, ідеалами й виконанням, були так великі в останніх десятиліттях Європи, що європесць може цілком натурально (за посередництвом автора) переживати життя такого Стенлі, Васко ді Гами чи Тамерляна. Він не боїться довідатись того, що Імперія Англійська, як зрештою давніші Португальська, Російська чи Голяндська, повстали в значній мірі заходами і завдяки енергії певного числа розбійників, морських чи сухоходлових. Родс (Rhodes) у південній Африці, Єрмак у Сибірі йому близькі. Бож він знає добре, що й колишній полковник Лявранс, оце ще недавно засновував великоарабську державу, що мала бути англійським мостом між англійською Індією й англійським Єгиптом.

Тому, що читач крім педантерійної стислості дат вимагає дуже багато людської психології, історичні монографії, так популярні тепер в Англії, мають характер радше белетристичний. Читач хоче субтельної, повної інтуїції, реставрації особистості. Найвидатніші письменники працюють над *vi es go t a n s e e s*. Ця своєрідна галузь літератури поширилась у цілій Європі, не обминула навіть України („Життя О. Куліша“).

Коли читаєте Стречія (Strachey) „Видатних Вікторіянців“ чи „Королеву Вікторію“, маєте вражіння, що писав це передусім великий знавець людської душі. Перед нами встає королева Вікторія не як символ, абстракція, а як жива, амбітна, нераз комічна в своїй війні з міністрами чи чоловіком людина. Героїзм чи патос вікторіянців, її співробітників, є невимущені, несподівані і часто межують зі звичайною анекдотою. І тут підходимо до другої засадничої риси історичної літератури після війни: анекдотизму оповіді. Ляпідарність вислову є зрозуміла кожному. Це блискавичне схрещення подій і волі індивідуальності, нераз гумору або жорстокости блискає, освітлюючи раптом цілу ситуацію; ці історичні анекдоти були знані давно, але ніколи так не домінували в описах, як тепер. В анекдоті є щось так живого і безпретенціонального, що це дає запоруку якби її достовірності, життєвості. Хто знає, може більше, як сотки тодішніх трактатів, що нераз були тільки висловом людської пихи і зарозумілості. В анекдотах цих пульсує кров, і це робить їх завжди свіжими. На самохвальство військових архітектів, що будували першорядну фортецю Кодак проти Запорожців, відповів сотник козацький Хмель словами: „Що

людськими руками збудовано, то людськимим і зруйновано бути може". Є в цій анегдоті більше до характеристики гетьмана Богдана, як не в однім довгим солодкавим романі.

Цікавим явищем повоєнним є не лиш розцвіт історичних життєписів і монографій, але й значне поширення нового роду, що стоїть уже на границі журналістики й правдивої літератури. Є то репортаж. Поль Моран, Егон Кіш, Кнікебукер і багато інших здобули собі славу на цім терені. В репортажах цих найцікавішим є бажання дати переріз цілого краю, міста чи місцевости з його духом, сподіванками, здобутками матеріяльними і сучасним настроєм. В цих репортажах висловлюється той гін до річєвости, очевидности і нехитї до штучности, які вже дали свій вислів у популярности історичних монографій. Не диво, що ми знаходимо сполучення цих двох родів творчости. Письменник досліджує країну, віддалену від нас, скажїм, на двіста—триста літ, так як у репортажі віддалену на кількасот миль. До такого роду історичних репортажів, де дуже часто письменник послуговується старими піснями, нотатками звичасними, уривками щоденників чи листів, належить багато сучасних романсованих життєписів або й просто історичних романів, як романи P. Reboux, Marteau, Neumann'a. Це є просто подорожі—їх можна назвати подорожами в минуле. Вони є так само незимушені й тим самим живі для сучасного читача, як і історичні життєписні монографії. Опис розвою якогось історичного катаклізму не має в собі штучности і може бути прийнятий нашим поколінням. Він нікого не ошукує, якби жорстокий і не був, бо в наші часи, котрі можна порівнати лише до часів переломових: чи то Хрестових походів, чи упадку поганства, почуття історизму є обнажені до кости у кожного інтелектуаліста європейця.

Цю своєрідну настороженість сучасного західного суспільства відбиває й його сприймання історії: бере воно з історії тільки те, що може тепер придатися. Академік Валері, що так гостро zdeградував історію з титулу учительки життя, у своїм творі „La politique de l'Esprit“ так характеризує сучасний стан західно-європейського інтелекту:

„Треба заховати в наших душах і в наших серцях по-тяг до ясности й виразности власного інтелекту, почуття великости, ризика й перемін“.

Історична белетристика Заходу зміцнює сили суспільства в наші переломові часи, помагає орієнтуватись на сучасних роздоріжжях думки.

Якже є з українською історичною белетристикою?

III.

Оповідав мені один з колишніх мешканців Батурина*) про те, як він у дитинстві, бавлючись з іншими гімназиста-

*) Д-р Василь Білецький.

ми, знайшов десь у руїнах олійний портрет гетьмана Мазепи і портрет П. Орлика. Не розуміючи великої ваги своєї знахідки, повісив їх у себе над ліжком. Не минуло й двох днів, як прийшла до нього поліція і нагримавши забрала обидва портрети. Знаємо, що досі знайдено лиш один імовірний портрет Мазепи у шведській історичній галерії. Всі інші, між ними й мого знайомого, впали жертвою тісної співпраці російської поліції з російськими істориками. Зрештою, й поза цією співпрацею існувала від часів Карамзина чиста змова істориків: систематичне відкидання всього, що якраз виражає українську політичну і культурну індивідуальність і висування всього, що хоч трохи йде на руку нівеляційним впливам Москви.

Не відіграло це більшої ролі в XVIII-м і на початках XIX-го століття. Занадто сильні були історичні національно-державні традиції у нашого, особливо лівобережного, панства. Ще в 1841 р. мандрівець з Німеччини учений Коль (Kohl) оповідає про сильні сепаратистичні тенденції, „Ukrainischer Schlösser“, як про річ цілком натуральну на Лівобережжі, і про потужну національну традицію навіть серед українського простолюддя. Треба думати, що й зрада Гоголя була тоді з неменшою очевидністю узнана за зраду, як тепер якого небудь Сюсюри чи інших співців зоряних комун. В кожному разі, Шевченко в великій мірі завдячує свої патріотичні тенденції старим шляхецьким українським родам і витворові їхньої історіософії, „Історії Русів“.

Пізніші соціальні обставини в українському суспільстві створили ґрунт мало відпорний супроти змови російських істориків. Досить згадати прізвища Костомарова, Драгоманова... Стремління створити з національно-державного минулого України порожнечу їм частинно вдалося. Пробудження національно-державної свідомости (початок XX. ст.) дещо змінило в цьому, як гостра критика Грушівського теорії єдності Русей. Але те, що дала російська історіографія, російська школа, пропаганда і державне виховання російське, натаврувало міцно не один історичний твір українців.

Страшенною порожнечою віє від неодного з наших історичних романів. Дійсно хочеться, як це зробив один з героїв того роману: вхопитися за голову й скрикнути: „Ех, ти, доле моя гетьманська!“ або щось у тому роді. Ці всі постаті гетьманів, князів та козаків, що виходять і деклямують у наших більш чи менш вальтер-скотівських романах, варті якнайдокладніших митних оглядин. Піднісши жупан не одного січовика, знайдемо печатку „Made in Petersburg“. Взявши за ковчир другого, знайдемо напис „Made in Warsaw“, „Copyright by Sienkiewicz“, чи іншого популяризатора незабутнього Паска. Часом на гетьманському престолі сидить звичайний бухгалтер, член якоїсь миролю-

бивої партії з Центральної Ради, а ролю військ Петра І. виконують переодягнені денікінці.

Річ не в наслідуванні Вальтер Скотта чи інших передвоєнних Данілевських. Цей рід роману залишиться в нас, як частина нашої літератури й після війни, як залишилися народні пєси Кропивницького, Грінченка. Справа в тім, що не почувається за ними нації як історичної особи. Не почувається в них тої радості й гордості при дотику з минулим, якою тремтить кожна сторінка „Історії Русів“. На тій історії, здається, увалася так потрібна нам історіософія України. Бож примітивний Аркас чи катальоговий Грушівський не дадуть українцеві такого відчуття історії, яке мають хочби наші сусіди. Бо все, що підтримує національного духа, кожна дрібничка, що утревалює національне лице і гордість нестерельності нації, все зробили вони для своїх народів.

Сильніший з тих народів створив собі навіть дві паралельні історії: назв'їм їх революційна і царська. Слабший зі свого минулого створив у минулому столітті прегарну систему, котра мала служити виключно до збереження національного „я“ і ушляхотнювання національних інстинктів. Про неї говорить Бой-Желенський: „Правда в нашій історії завжди була несвоєчасним гостем. Ми хотіли від історії чого хочете, тільки не цього: вона мала бути запорукою об'єднання, скарбницею, схованкою реліквій, усім, лиш не мала бути правдою“.

Боронь Боже не можна було назвати цю історію неправдою. Бо, як про її методи оповідав Боеві один „визначний учений“, „ціла наша наука історії“ не фальшує факти, лише їх тенденційно вибирає, говорить про одне, а затаєє друге, а „через те цілий образ є завжди фальшивий“.

В тій науці є дуже виразні і небезпечні для єретиків канони. Історикові єретикові на підставі цих канонів завжди потраплять замкнуті дороги і до наукової кар'єри, і до наукової праці: „...можливість праці, що її відразу цех істориків потрапить відтяти кожному, хто виламається зпід дисципліни „правди достосованої“. (Boy-Żeleński — „Duch Adama i skandal“, „Wiad. Lit.“ Nr. 40 з 1932 р.).

Бой зазначає також, що серед його земляків-членів змови істориків можна зауважити стремління вийти з „зачарованого кола“. Можливо, що історики, про яких говорить Бой, достосуються до зміненої ситуації свого народу і змінять дещо в своїх канонах. Нема ніякої підстави думати, що вони змінять їх у відношенні до свого східно-південного сусіда. Змова істориків, і одних і других, висить над нашою душею. І тепер надійшов час до розкриття тої змови, до зміцнення нашої національної індивідуальності

в минулому — час спростування. Треба відшукати те, що перед нами сховано.

Маємо на чім опертися, маємо ту *vita*, ту сучасність, котра може бути дороговказом історії, якби тою мірою до утвердження національної *spes* у століттях. Маємо роки 1917—20. Від цієї сучасности можемо починати собі будувати історію. Лише українці, котрі пережили епоху бурі, можуть зрозуміти і відчутти свою національно-державну традицію, котра ціла була бурею. Теперішні настрої серед українського суспільства тільки сприятимуть праці історика.

Інша річ, що праця українського історика не є легка. Кожну національно-державну дрібницю історик сусід замовчував і замовчує. Дістатись до архівів, до праджерел в часах зубожіння нашого суспільства є нелегким завданням. З другого боку, не один з таких архівів, особливо приватний, буде для нього замкнений. Оскільки Франція, Англія чи Італія на своїх землях має зібране все цікавіше, що торкається їх минулого, остільки наші пам'ятки є розгромлені порозвожені по всіх кінцях Європи. Треба рахуватися з тим, що багато цінних для нас памяток умисне знищено ворожою для нас рукою, як пам'ятки по гетьманах Мазепі й Хмельницьким (портрети, монети, тощо), Треба буде мати нераз геній Ківіє (Cuvier), котрий з малої кісточки вимерлої істоти міг відреставрувати її цілу.

Дуже можливо, що історіографів випередить у нас історична белетристика. І тут на підставі повищого треба поставити до неї кілька застережень. Нехай бере підстави до своєї праці безпосередньо з активів і з пергаментів, листувань, одним словом зі слів тодішніх українців і їх сучасників. Щоденники (напр. Марковича) звідомлення чужинних шпигунів з України (Кунаков і інші), еписи подорожей по Україні й її сусідах (Ельшлегель, Боплян, Коль), козацькі літописи, міські книги, архіви (напр. Полуботка), листування (напр. гетьмана Апостола з жінкою) — при відповідній підготовці до цього матеріяли ці можуть дати дуже багато. Бо неможна цілковито довіряти навіть своїм: Лазаревський, Петрів, Яворницький, Грушівський, ті дуже часто опускали у своїх працях те, що мало характер національно-державний, як подробицю нічого не варту з погляду радикала, соціяліста чи просто російського льяоляліста. Інтуїція, загострена почуттям української сучасности, зможе відкрити не один скарб у забутих чи занедбаних свідоцтвах давнини. Інтуїція знайде звена розсипаного ланцюга. Один з молодих наших письменників оповідав мені, яке вражіння зробило на нього прочитання в „Київській Старині“ звіту якогось московського монастиря про напад на монастир (на початку XVII. в.) війська гетьмана Конашевича. Монахи відбили напад Запоріжців і в суміш із вдячними молитвами

до Матері Божої, оповідали про те, що то за страшний і могутний чужинецький нарід прийшов іздалека і нападав на їх монастир. Прочитання цього декларативного в своїй отвертості документу знищило в його психології ще перед пізнанням теорії Грушівського всяку думку про можливість „єдності Русей“.

Письменник може приступати до історичної теми, так само як і до географічного репортажу, тільки по глибоким перестудіюванню обставин економічних, соціальних, перспектив розвою промислу й торгівлі, географічних умовин, а навіть фльори і фавни. Дуже важним є, щоб національно-державне життя України, як воно й було в дійсності, трактувати в повязанні з життям великих народів Заходу, беручи звідти неодну аналогію для пояснення того чи іншого феномену з нашої історії. Без пізнання ланцюга, що починався від Кромвеля, йшов через Швецію, Хмельницького й кінчився на Ракочім, нема пізнання Хмельниччини.

Найвідповіднішою формою сучасного історично-літературного твору бувби життєписний роман, роман-репортаж, остаточно навіть роман подорожей і пригод, сліди якого знаходимо в романі Наріжного зперед сто літ („Бурсак“). Батьками його на Заході були романські народи. Він зродився на дорогах прочан і лицарів, що шукають пригод, див, потвор і героїчності. Така літературна форма не має в собі ніякої штучности: загальна ідея об'єднує його, але в суті речі він є повязанням оповідань. Дефетистичні, хоч і репортажні романи, як „Ярошенко“ Маковея є не до прийняття. Як клямрю до замкнення всіх відомостей, що подає історичний роман-репортаж, має бути близький нам характер героя. Близький для нас темпераментом і ролею, в чужім (у часі) оточенні він висловлює нас, націю, вільного українця.

Такий історичний роман бувби свого рода подорожжю для відбиття Україні місця в минулому, як це зробили історичні письменники всіх великих народів. Пригадаймо собі, що „les chansons de geste“ — найстарші французькі романи — були співані чи рецитовані лицарям для покріплення їхньої мужности. Організація імпондерабільй є завданням великої ваги.

—о—

з М. Рильського („Чумаки“)

Звичайно, вовкулаки — це химери,
Відьми — брехня. Не вірю й я в брехні,
Колумби давніх і нудних Америк,
Апостоли науки запальні.

Але в її прозоро-тьмяні сфери
Брехня — щабель, і віриться мені,
Що з неї вирости усі системи:
„Митольогема — мать філософема“.

Жльвдслі Брертон

Провідник по царстві жінки

(З французького)

I.

Є три породи жінок: рабиня, визволенниця й вільна жінка. Або, інакше кажучи: покірнa, непогамована й незалежна. Ця остання покищо в меншості. Вільна жінка прихильється до міцних сторін муштини, рабиня до його слабощів. І це є пробним каменем, з якого їх обидві можна нехлибно розпізнати.

Коли створення жінки було насправжки щойно пізнішим задумом Бога, то задум той мабуть найкращий з усіх, що Він їх колинебудь мав. І коли Поп каже, що короною сотворіння є справжній мущина, то має він супроти справжньої жінки тільки крихту переваги.

Для пересічного муштини всі муштини більш чи менш однакові. Для пересічної жінки всі жінки собі нерівні. Мущина величає скількість, жінка якість. Він захоплюється безконечно великим, вона безконечно малим. Жінка аналізує, розкладає на дробини, мущина — зводить в одно.

Мущина, в якого поруч визначна жінка, переважає всіх інших муштин. Коли жінка опирається чинити те, чого вимагає від неї мущина, тоді вона пришукує для свого опору найшляхетніші спонуки. Якже відмагається він чинити, що жінка хоче, вона починає дошукуватися в його відмові найганебніших спонук.

Встановляти право й порядок це справді властива втіха жінки, — їх ламати — радість муштини. Мущина вірить в абстрактні засади: справедливість, правду й т. ін., жінка вірить в особистість, а власне більш в уосіблене кохання.

Муштини повинні боятися пекла далеко більше, ніж жінки, бо вони десять разів більш, як тамті, страхаються болю. А всежтаки жінки далеко пильніше ходять до церкви; чи не тому, що мущина звик розправлятися з небезпекою, а жінка передусім шукає безпеки? Коли материнство втрапить свою гльорію, то значить — прийшов кінець цивілізації.

Лиш зрідка любов муштини дорівнює силі материнської любови, що наближується в своїй найчистішій формі до безкорисности Бога. Тяжко якійсь жінці виховати чоловіка. Протеж, коли їй це вдається, то вона творить якогось Гракха. Плятонічна любов скидається на подорож літаком. Для жінки вона далеко загрозливіша ніж для мужчини, бо він має завжди на оці легкопад.

Фізичною відвагою мущина переважає жінку, моральною вона його. Мущина живе в минулому й будущому, жінка, так сказати, у вічній сучасності. Життя уявляється йому, як

боротьба зі смертю, їй — як змагання зі старощами. Ідеалом муштини зберігти свою снагу, жінки свою вроду. Колиб знали молоді жінки, що найкращою забезпечкою проти старощів є діти! На лихо багатом міщанським жінкам маленьке авто займає сьогодні місце дитини.

Коли мушнину критикують у клубі муштин, слухачі не ворушаться. Якжеж судять якусь жінку в салоні між жінками, то мається перед очима картину стрівоженого пчільного роя. Пересічна жінка не допитується в тебе про твій погляд, вона хоче тільки вчути підтвердження своїх власних ідей. Так — інколи ставить вона тебе перед довершеним фактом і вимагає твоего додаткового призову і згоди, особливож тоді, коли вірить, що ти супротивної думки.

Горе тобі, коли жінка шукає супроти тебе захисту в льогіці! Це признак бурі. Жінки не переконається ніколи. В тім подібна вона до генерала, що ніколи не вважає себе побитим, поки ще має неторкненими свої резерви.

Скидається ще жінка на коралевого поліпа: бо хоч ти двадцять разів знівечиш діло її рук, вона завжди і знов почне його будувати наново. Поруч найзвичайнішої жінки, яка вбила собі в голову, що вона має осягнути свою ціль, буде недотепою й найкращий дипломат між муштинами. Ідеалом муштини діяти, ідеалом жінки служити. Цим ясовується теж, чому жінка вважає так часто мушнину егоїстом. Муштина любить здобувати, жінка брати в посідання. І коли для муштини заволодіння є тільки мимолетною, проминаючою насолодою, то жінці приносить воно найвище, довготривале задоволення. Тож нічого дивного, що чоловік не вговтаний ще в домашньому житті, інколи потайки нудить світом; а жінка, сповнена вщерть своїм новим частям, ледві може збагнути причину його нудьгування.

Муштина з природи дике, жінка — домашнє сотворіння. Говорять про освоєну мегеру, але це тільки виїмок. Зправилаж тими, яких уговталося, є муштини. Жінка, що в своїому відношенні до єдиного муштини — батька, чоловіка, чи коханця, — є нещасливою, гидує усіми муштинами. Муштинаж, якому трапиться подібна пригода, не перестас вірити, що в морі бувають і добрі риби.

Ультрановочасна молода дівчина, що поривається здобувати світ, кінчає звичайно тим, що губить свою душу. Здорова молода сьогоднішня дівчина далеко менш соромлива, настирлива й переборщено чепурна, ніж її попередниця з передвоєнного часу. Вона освіжує отверта й щира, найкраща товаришка у світі. Якщож вона менш оглядається на старших, то тим більше зважає на своїх однолітків. Образово кажучи вона створена більше для полігамії дружби, ніж для моногамії подружжя.

Давніше йшла ловля за чоловіком на баях, сьогодні

вона відбувається на ситківкових і гольфових площах. Завтра прийде на чергу літак.

В Англії трапляються ще сьогодні подружжя через викрадіж, але тепер викрадають не жінок, лише жінки. Якщо ж молодий англієць вірить, що він одружується змолодою дівчиною, то звичайно він є тим, з ким одружилася молода дівчина. Англійка кидає в гру всі свої сили, щоб тільки звабити у свої сіті мушину, французка навпаки: щоби його затримати.

Французки проворніші за англійок, проте англійки проворніші за англійців. Сказав колись Лейбніц, що коли Бог думає, твориться світ. Так само добре можна сказати, що повстає Франція, коли думає французка. Французка найздібніша жінка світу. Вона куди краще за славетну німецьку господиню вміє вести господарство. Краще за жінку якогонебудь народу вміє розв'язати вічну проблему подружжя: як задержати для себе чоловіка і не занедбати дітей. Вона дасть собі раду з тещою й з іншими кривняками чоловіка і помагає йому провадити справи. Досконало опановує вона корисне як і приємне і вміє блискуче получить зальотність молодости з досвідом старости. Безперестанню балаєє вона на вузькій межі поміж легкодушністю і здоровимлюдським розумом, не втрачаючи притому ні на мить рівноваги. Висмикнулася їй тільки чеснота мовчанки.

Англійка найкращої кляси може суперничати з кожною жінкою. В неї більше помірний темперамент, ніж у французки, вона менше сентиментальна за австрійку, не така тязка як голяндка, менш наївна за німку і не така задра, як італійка, куди менш поважна ніж еспанка, менш меланхолійна за скандинавку, та й менш егоїстична за американську жінку. Вона володарка свого серця і не боїться цього виявляти. У високім степені посідає вона такт і розсудливість французки, принаду та ввічливість австрійки, свіжість і відданість німки, здоровий людський розум голяндки, природність і простоту італійки, гідність еспанки й бадьору вдачу американської жінки.

Д. Л.

Кепський жарт сну про індустріалізацію

Безупину чуємо твердження, що Світовий Союз може суперничати з Америкою своїми невідкритими природними багатствами. І нібито метою славетного п'ятирічного пляну має бути: перетворити селянську Росію в модерну промислову державу, що пережене й переважить капіталістичні держави. Чи ж справді має Росія спромогу досягнути цю велитенську мету?

„Так, ми посідаємо все. Оскільки ж іде про природні допоміжні джерела, маємо навіть більше як треба!“ Так говорив

у 1931 р. Сталін, політичний керманіч п'ятирічного пляну. Проте справжній п'ятирічний плян — хоч і як мало про це знають — не є ніяким політичним кличем, тільки в першу чергу документом, сотнями російських учених зведеним до купи й докладним дослідженим звітом, що його опублікував у чотирьох томах совітський уряд. Цей п'ятирічний плян у своїй первісній та й одинокій автентичній формі є чимсь зовсім іншим, ніж політичний плян, що став широко відомим у світі. І маючи на похваті доказовий матеріял, що його вміщає цей справжній п'ятирічний плян, можна опрокинути в цілій повноті твердження Сталіна: „Ми посідаємо все.“

Основоположним багатством якоїсь країни, — оскільки входить в рахубу її промисловий розвиток, — це в першу чергу її силові джерела. Це признають автори п'ятирічного пляну. Якеж найголовніше силове джерело Росії? „Підставою наших силових джерел є паливо“ — подають нам до відома совітські економісти. І між всякими родами палива ключеве місце з огляду на російську індустріялізацію і на вельми прославлене суперництво з Америкою, займає вугілля. Протеж, хочби після найдогідніших совітських оцінок загальне російське добуття вугілля не досягає навіть вугільних запасів однієї лише з американських зєдинених держав, Wyoming-у. Цілий Совітський Союз. 82 рази такий великий, як Wyoming, має тільки три визначні вугільні зложища. Два з них, що обіймають разом 7/8 всього російського вугілля, є недоступними областями в Азійській Росії і віддалені багато тисячів кілометрів від існуючих чи плянованих промислових осередків. Донецький вугляний басейн (на Україні) — головні поклади вугілля ССРСР — дає тільки три четвертині проценту всіх вугільних запасів землі. Зєдиненіж Держави навпаки посідають поклади вугілля, що разом складають 48% вугільних запасів світу.

Щоби перегнати Зєд. Держави мусілаб отже Росія посідати якінебудь інші величезні силові джерела. Панує дуже загальне припущення, що вона розпоряджає казковими деревостанами. П'ятирічний плян не є такий оптимістичний. Він подає: „Найважніші деревостани знаходяться в майже незамешкалих областях, де бракує робучої сили. Вони віддалені від місцевостей консумуючих паливо велитенськими просторами, подолання яких утруднюють ще крайнє примітивні засоби комунікації“. Цей недогідний стан можна звести до однієї властивости країни: всі сибірські ріки пливають з півдня на північ, т. зн. геть від осередків заселення. А сплавляти дерево тисячі кілометрів проти води ледві чи оплатилосяб.

Росія посідає безмежні поклади земної ропи, але вони положені дуже непригоже на самому півдні ССРСР. Позатим загальне добуття ропи в ССРСР. — перераховане на вугілля — виносить за даними п'ятирічного

пляну тільки 0,8% силових джерел цілої Росії. Росія ж не має стільки ропи, що Зед. Держави. Але, не зважаючи на те, ропи не є ніяким силовим джерелом для індустрії. Навіть у Зед. Державах вичерпалисяб поодинокі відомі нафтові джерела за один рік, якщо б ропи мусіла правити за сподвижну силу для промислу країни.

Зістається водяна сила. Якже з тим наладно в країні совітів? Росія переважно низовина, і тому не багата на водяну силу. „Використання водяної сили може дати тільки 3% нашої індустриальної сподвижної сили“—каже п'ятирічний плян. Спожитковувана річно водяна сила європейської Росії зводиться до 0,4% спожитковуваної водяної сили світу, в той час, коли Зед. Держави розпоряжають понад 7% світової водяної сили.

Ще недогіднішим є положення Росії з огляду на справу транспорту. Це велитенська серединна країна, що має тільки обмаль морського побережя. Цілий Сов. Союз не розпоряджає ні однією перворядною пристанею. „Власне тому, за даними п'ятирічного пляну залізничний рух є несказанного значіння для Сов. Союзу“. Протеж, хоч Росія обширом тричі така велика, як Зед. Держави, має її залізнична мережа ледві п'ятину американської. Приміром для російських комунікаційних труднощів треба навести, що найближчі, брані в рахубу поклади вугілля для індустриальної області на Магнетгорі на Уралі,—де за наказом Сталіна будується сталевий завод,—є Кузнєцький басейн на Сибірі. „В Зед. Державах коштує“ (пише московська „Правда“) — „транспорт залізної руди з копалень до Егісее-пристані, лінією в довжину ок. 2500 км—1.14 ам. дол. до 1.60 ам. дол. про т. В Росії ж іде транспорт з уральської області до Кузнєцького басейну спочатку через 2000—2500 км ще прокладаної, на переміну залізної то водяної дороги, а згодом через дальших 3200 до 3500 км залізничної лінії. Перевозові ж кошти обраховується на 7.65 ам. дол. про т.

Після оцінки сталінського керівництва продукції в Магнітогорську, Магнетгора буде вичерпана в коротшому часі, як одно десятиліття. А що кошти збудованого там сталевого міста йдуть на сотки мільонів, осягне закупна ціна залізної руди про т. небувалої висоти. Сам вантаж підібе ціну високо понад ціни світового ринку. Та й по впливі одного десятиліття сталеве місто зостанеться тільки непродуктивним пам'ятником зведеного на політиканство п'ятирічного пляну.

Індустріалізація Америки встановлювалася не тільки будовою залізниць, але й прокладанням воєнної дороги Лікольна. Муровані дороги в скелистій Північній Америці є річчю самозрозумілою. Росія ж це безмежна вбога на камінь рівнина Щойно, маючи на увазі те, що з окола 3 мільонів км доріг, які існують в Росії, мурованих є може тільки окола 25.000 км.

і, що в багацько околицях Центральної Росії бруковий камінь представляє собою дорогоцінність, — можна збагнути, якої величезної витрати коштів треба буде, щоби забезпечити країну п'ятилітки в найелементарніший засіб комунікації — биті чи муровані дороги. При успішному завершенні п'ятирічного плану повиннаб Росія посідати ок. 30.000 км битих доріг. Зед Держави посідають понад мільон км мурованок, а проте в 1931 р. пркляли 80.000 км нових битих доріг.

Отже зважаючи на стан своїх силових джерел і своїх транспортних засобів, Росія невсилі сьогодні ні колинебудь в будущому наздігнати Америки. Тільки одна умова моглаб змінити такий стан справи: посідання великої скількості дорогоцінних металів. Алеж Сов. Союз вбогий на золото. Його загальне добуття міді, після даних провідного совітського авторитету, порівнюючи до американських чисел продукції та консумції, буде вичерпане за дванадцять до п'ятнадцять місяців. Срібла Сов. Союз майже зовсім немає. Шож стосується заліза, то сама тільки скількість заліза, що його зуживається в Америці через пару днів у Формі машин, будівель та й іншого виряду, перевищує всю продукцію заліза в Совітському Союзі.

З сільськогосподарського становища допоміжні джерела Росії є так само неvistарчаючими для виживлення її величезного населення, як її мінеральні резерви для розвитку індустрії. Взявши в рахубу північне положення країни (Москва лежить понад 1000 км на північ від Montreal-ю) стає ясно, чому густота населення в пригідних до управи областях не зостається позаду такихже перенаселених околиць Західньої Європи. Земля Північної Росії для управи рілі непригожа, а південним областям не достає дощевих опадів. Штучнеж наводнення з приводу плиткої гороризьби ґрунту не в силі запобігти неродючості.

Отак виводиться кінець-кінців біднота Росії з убогости її землі та її мінеральних скарбів, з її середземного характеру, з її відсторонности від світових торговельних шляхів, з величезної віддалі її осереддя від тих небагатьох пристаней, що вона їх посідає, і з безмежжя її незаселених областей. Головне і визначне силове джерело Росії це — людина. Але людська робоча сила без мінеральних силових джерел засуджує Росію на прокляття залишатися рільничою країною з усе опадаючим жигтестаном так довго, як довго зростає в неї число народин. всі балачки про якесь суперництво між Америкою та Росією, що так вподобалися Москві, це — нісенітниця.

Х. В.

Ще кілька слів про гетьмана Мазепу

Останній рік приніс нам чимало різних статей, заміток і більших праць присвячених особі великого гетьмана. Останніми хронологічно були: книжка Борщака і стаття М. Андрусяка (Вістник кн. 4.).

Не буду спинятися над численними хибами і помилками праці Борщака, лише маю намір зробити кілька зауваг з приводу статті М. Андрусяка. Мені досі не доводилося стрічати таких історичних праць, при перчитанні котрих ми моглиби забути про національність автора. Оскільки професор — москаль писатиме про східньо-європейські відносини — він обов'язково буде підходити до кожного явища, з московського становища, поляк — з польського, і лише українець часто, або майже завжди перебуває під сугестією тих двох підходів. А тому, що ті два підходи можуть похвалитися рядом поважних імен — цей підход уважаємо за „науковий“. Більше того, у працях історика проявляються на кожному кроці і його громадські погляди. Так проф. М. Грушівський свідомо чи не свідомо промовчує у своїй історії ряд проявів державної ідеї наших предків, підкреслюючи натомість і ідеалізуючи всілякі „народні“ рухи та виступи проти всякої влади. Натомість В. Липинський спеціально ставить наголос на спробах провідних верств української нації зорганізувати державне життя. „Заінтересовані“ особи не пишуть „об'єктивних“ історичних праць. Чи я хочу зробити історію якоюсь тенденційною, агітаційно-публіцистичною белетристикою? Ні, але вимагаю від українського історика одного: не поминати бодай фактів, корисних для скріплення національної самосвідомости, а в ніякому разі не „стягати з педесталу“ просто для „оригінальності“ (без більших підстав) визначних діячів нашої історії.

Переходячи до властивої теми, мушу з жалем ствердити, що М. Андрусак часто в цій статті висловлює в категоричній формі недоведені припущення і то такі, що зменшують політичний розум або викривлюють наміри Мазепи. Так напр. (ст. 286—7) читаємо, що І. Мазепа не використав ситуації підчас свого походу на Правобережжя року 1704-го, хоча „була це одинока нагода для Мазепи — взяти в свої руки провід над народнім рухом на Правобережжі і зміцнити своє становище супроти сусідів“. Дальше п. Андрусак подає свої аргументи, які мають доказати такий погляд і пише: „Отже Мазепа мав змогу виступити проти Петра І. та Августа ІІ. і ввести у життя союз України зі Швецією, як двох рівнорядних держав, бо не потребував був тоді піддаватися під протекцію шведського та признавати зверхність польського короля, як це мусів зробити пізніше“. Дальше

читаємо: „Одначе Мазепа не мав ще тоді думки зривати з Москвою. Можливо, що бачучи деморалізацію серед козацької старшини... Мазепа не важився опиратися волі Москви“. Чим міг кермуватися автор, категорично запевняючи, що: 1) Мазепа прогавив „одинокую нагоду“ і 2) що Мазепа „не мав ще наміру зривати з Москвою“? Бож перечитавши уважно твердження, що про деморалізацію старшини говорить п. Андрусак як про непевну („можливу“) причину, а про відсутність наміру зривати з Москвою твердо і категорично (до речі це так само безпідставно запевняє і Борщак!), прийдеш до думки, що міркування п. Андрусяка про догідність моменту навіть з погляду суто наукового — досить поверхові. З аргументів автора видно лише, що Петро I. в той час був зайнятий під Нарвою, а Карло XII. в Польщі. При величезних просторах московської імперії, людських ресурсах і сильній владі, ніщо не дає запоруки, що Петро I., покинувши невеликі відділи на півночі, не звернув би своїх сил проти України; як рівнож ніщо не доводить, що зайнятий саме польськими справами Карло XII, міг би прийти з допомогою. Колиж мати на увазі, що Мазепа популярністю серед широких мас тоді не користувався, що деморалізація старшини і розклад національно-державної спільноти (наслідок доби Руїни) був просто страшний — то мусимо визнати, що спроба повстання в році 1704-му ледві чи могла би мати устіх. Автор твердить, що тільки відсутність національно-державної свідомости перешкодила Мазепі використати „чудові“, на думку автора, можливости. Щоб скріпити своє твердження він проводить досить сумнівну аналогію між поворотом Хмельницького зпід Замостя і походом Мазепи: „думка зриву з Москвою зродилася щойно тоді, коли з кінцем 1705 повернув зпід Замостя й прибув на Волинь“. Але якимиз доказами зможе підперти автор (бо тим часом не подав він жадних) свої запевнення.

Против його твержень можна висунути такі факти: 1) подана Кочубеєм яко „доказовий матеріал“ дума гетьмана Мазепи (має зовсім ясно сформуловані сепаратистичні, державницькі, антимосковські тенденції) походить з 1685-го року. 2) Повстання Петрика.

Про це повстання кілька слів.

Політика Москви, як видно з опублікованих тепер „інструкцій“ ріжним московським відпоручникам на Україні, мала з одного боку користатися навіть найменшими кривдами чиненими козацтву, навіть колиб не було ніяких нарікань, для „заступництва“, а з другого боку заохочувати старшину до утиску та запевнити її, що в „податкових тягарах і у збиранні їх з старшини винні тільки гетьмани. Систематично підюжувалося чернь і поспільство — проти козаків і старшини, старшину — проти гетьмана і одну старшинську родину — проти другої. За допомогою московських грошей, інтриг та військової

сили міг кожний (як напр. Брюховецький) бути обраним на гетьмана і ще хутчі опинитися на Сибірі. Цілою добре обдуманого й організованою системою підкупів деморалізувалися старшинські ряди, яких штовхала на те не сама жадоба збогачення, а ще в більшій мірі зневіра у власному народі, постійні зручно організовані заколоти і бунти черні. Коли до цього додати ще масово поширене донощитство — то матимемо більше менше повну картину розкладу національної єдності за Мазепи. Ці обставини змушували його йти до своєї мети не такими шляхами, якими можна було б іти за інших обставин. Деякі посунення він мусів робити так зручно, що тепер аж ми з трудом віднаходимо окремі нитки, а ці нитки — на здивування старих істориків — доводять, що т. зв. „бунт Петрика“ „здушений“ потім самим гетьманом, був організований з його відома; був навіть спробою Мазепи ще в 1691 році відорвати Україну від Москви, спираючися на Запоріжжя і широкі козацькі маси.

Про участь Мазепи в цій справі знаходимо вже у С л а б ч е н к а „Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни“ т. I. (Одеса 1923 р.), пізніше у проф. О г л о б л і н а у статті „Договір Петра Іваненка з Кримом“ (Ювіл. збірн. на пош. Акад. Багалія). Оглоблін висловлює припущення про неможливість участі Мазепи в цій справі, однак переглянувши це питання і познайомившись з новими архівними документами, він у статті „Мазепа і повстання Петрика“ вже висловлює цілком інші погляди. Пізніше в 1930 році у збірнику Акад. Наук („Студії з Криму“) друкується стаття „Мазепа і Петрик“ тогож проф. Оглобліна, в якій читаємо: „В доповіді „Мазепа й повстання Петрика“, (подана у виказі праць п. Андрусюком на вступі його статті), аналізуючи всі відповідні матеріали, ми припускали, що окрім акції старшинської опозиції у справі Петрика були ще якісь інтереси Мазепи, якісь звязки між ним і Петриком“ Звичайно, „точних доказів тут у цій конспіративній і небезпечній справі й не може бути“. Але „підчас роботи над мазепинською добою в московських архівах на початку 1928 р. ми знайшли чимало нових даних“. І так, наводить автор свідчення Григорія Волковського, який запевняв, що Петрик привіз і доручив у його присутності ханові кримському листа від Мазепи; а також пізніше заяві Кочубея, який запевняє, що може свідками довести, що Мазепа дав Петрикові „науку“ як чинити „будьто онь того не знаєть“ і що Петрик чинив так, „як от гетьмана ему была наука“. Правда, до поданих свідчень проф. Оглоблін ставиться з застереженням, однак наводить ще цілий ряд документів і на ст. 87 стверджує, що „всі наведені дані всеж кидають певну підозру на гетьмана. Отже, аналізуючи їх, припускаємо можливу участь Мазепи у справі Петрика.

Давні спільники, старі дорошенківці, гетьман і генеральний писар, Мазепа і Кочубей розпочали цю важливу справу спільно. На меті було скласти угоду з Кримом і за допомогою Крима вибитися зпід московської зверхности... утворити самостійну українську державу. За одного з довірених людей був канцеліст Петро Іваненко, родич Кочубеєві, добре відомий гетьманові, що прихильно до нього ставився“.

Отже, навіть стоячи на сторожі „об'єктивної науки“ не можна категорично запевняти читачів у національно-державній несвідомості Мазепа.

П. Андрусак запевнює (ст. 288), що „Кочубея виратував з цієї халепи“ (підозрінь в участі у справі Петрика) Мазепа. Але „хоч Кочубей почувався задля того вдячним гетьманові, та все таки не стерпів залицання свого старого кума до дочки... Донос Кочубея мусів заскочити гетьмана, що рахував на співпрацю старого Дорошенківця в протимосковській акції“. Ці свої твердження начебто опирає п. Андрусак на праці проф. Оглобліна і дорікає Борщакові, що не висвітлює відємних наслідків цієї „любовної пригоди“. Тимчасом ця пригода не грала такої великої ролі у взаєминах між гетьманом і генер. судією. Ось що пише проф. Оглоблін про відносини між Мазепою і Кочубеєм: „Після ліквідації повстання Петрика — Мазепі треба було ладити з Кочубеєм, що знав багато, занадто багато. Й Кочубеєві треба було, хоча вже і поза тою небезпекою жити з гетьманом, що не тільки багато знав, але й багато міг чинити. Десь у глибині, в інтимному оточенні Кочубея зростала ворожнеча й ненависть до гетьмана, що перед Кочубеєм міг іноді не критися, але до таємних акцій своїх вже не допускав Кочубея. Кочубей врешті тримав Мазепу в руках Москвою, й тому здійснення українсько-шведської або українсько-польської згоди могло створити для Кочубея безперечну небезпеку“.

Стільки з Оглобліна. А до сього додамо, що зовсім незалежно від себе як Кочубей так і гетьман вказують **1691** рік як рік, коли між ними почалася ворожеча, та, що приблизно тоді, Мазепа довідався, що Кочубеєві доручили москалі за ним стежити; про теж, що Мазепа про це довідався (і то не від Кочубея) знаємо як з листа Кочубея до В. Ясинського, так і зі слів гетьмана. Оже і тут не має підстав роздувати і перебільшувати відємні наслідки любови гетьмана до Мотрі Кочубеївної...

Коли чужі історики ставлять наголос на перелічених моментах — то це зрозуміло. То тим самим гетьман зі свідомого політика і патріота робиться пересічною особою, що під впливом „обставин“ несподівано для себе

і оточення „зрадила“ Росію. Зрадила можливо просто з шанобливого, а пригода з Мотрею мала кинути ще більше сумнівне світло на цю блискучу постать нашого минулого.

Але чи до того має змагати і наша історіографія?

II. Гентізон

Італійська молодь

(в французького)

Побачивши те, що діється сьогодні в Італії, можна спевністю сказати, що жадна держава, за винятком хіба Спарти, не проявила стільки зусиль до здисципліновання своїх дітей. Перейдіться найменшим містом, спевністю повз вас перейде вишикувана чвірками кольона дітей, або підлітків, відбиваючи крок у військовим темпі. Команда, виконання наказів, керівництво командантів — цілком такі самі, як у війську. За одним знаком відділ зупиняється, за одним таки знаком він рушає. Ця змілітаризована молодь, немовби виконує якийсь священний обряд. Дитина підпорядкована залізній дисципліні — дисципліні фашизму. Він прямує особливо до того, щоби дати цілому юнацтву півострова спільну душу і спільну волю, щоби з допомогою нових поколінь завершити діло перебудови Італії.

З ідей такого порядку народилася Баліля. Сама ця назва повна змісту. Баліля — це дитина-герой, яка жертвує собою для батьківщини. У 1745 році в Генуї австрійські жовніри, тягнучи тяжку мортиру, звертаються до людей, що дивились на них, за допомогою. Коли ці відмовляються, то австрійці накидаються на них з палицями. Але в той час, як ні один з Генуенців навіть не спробує на це зареагувати, десятирічний хлопець — Жан Баптіст Перассо, прозваний Баліля, раптом схоплює камінь і кидає ним у гнобителів його батьківщини. Це було гасло до повстання. В той сам вечір Австрійці були вигнані з Генуї.

Баліля, якої організація є знана тепер цілому світу, являється одним з наймаркантніших творів фашистівського ладу. Це є згідно з фашистівською доктриною фізичний, моральний і політичний новіціят для цілої італійської молоді. Дитина належить перш над усе до держави. Лише ця остання має право займатись загальним, інтегральним, вихованням молоді, має право на свій лад моделювати дух і тіло юнака. Фашизм стоїть зрештою на тому, що лише через таку виключну неухильну виховну систему, якою користується держава, молодь дається надхнути чеснотами, які так необхідні для величі Італії.

Разом з цим вихованням в Італії народилась нова релігія. Звичайно вона не має в собі нічого церковного. Це

навіть, якщо хочете, світська релігія, яка тим не менше має свій закінчений культ. Божество—це батьківщина. Цей культ, яким оточена батьківщина, має свою священну термінологію. Так само, як всі її сестри, ця фашистська релігія вважає, що вона посідає цілковиту і абсолютну правду.

Якіж, після десяти років режиму, перші овочі такого виховання? Треба мати на увазі, що в передфашистську добу італійська молодь була справді полишена сама собі. З огляду на це вона як найлегше підпадала—закликам і похлібствам різних політичних партій. Останні використовували її у власних інтересах, які не завжди відповідали національним; ще юнаками, молоді італійці були прихильниками—одні масонерії, інші клерикалізму, одні були за демократією, інші за соціалізмом.

Фашизм націоналізував цілу молодь. Він її спаяв в компактну силу.

Підчас маніфестації організації Балілі, державний підсекретар народної освіти М. Бодреро заявив: „Людство нас не обходить: тому, що наші серця не мають вистарчаючої здібности, аби зворушуватись долею тих 4 мільярдів і 800 мільонів людей, які населяють землю“. Такою є, можна це сказати, цілком холодна і реалістична філософія фашистського виховання. Але якби не було, ця залізна, вузька і виключна система, яка виключає впливи родини і, до певної міри, церкви, здушуючи перш завсе різні, протилежні впливи на молодь, нищить тим самим серед неї всякі прояви нездисциплінованости і незгоди. І що найважніше, ця система виховання абсолютно унеможливує зараження молоді якоюбудь руйнуючою пропагандою. І це останнє дає Італії надзвичайну перевагу над усіми державами, де до цього часу навіть в школах ширяться комуністичні і антимілітаристичні ідеї.

Іншим вислідом фашистського виховання є прищеплення цілій італійській молоді зрозуміння для колективного життя. Юнаки, об'єднані в одному таборі, носять ту саму уніформу, підлягають тим самим розпорядкам і мають те саме „вірую“, розвиваються спільно. В цілій молоді цей змісл спільности існування зміцнюється коштом особистого життя. Уже починаючи від коліски маленький італієць призначений виконувати якусь функцію в державі. У цьому полягає великий здвиг у психіці новочасних народів. Італійську молодь вивчають і виховують так, аби вона не бачила перед собою нічого, крім життя держави. Те саме було в античному Римі. До речі ціла молодеча організація фашизму нагадує (своїми формами)—кадри старої римської армії. За римськими зразками, підняттям руки вітають старших, шефа уряду, короля, прапор. Ціле фашистське виховання є спрямоване до того, щоби молодь мала більше

зміслу, як давніше, до староримських чеснот—порядку, дисципліни, хоробрости, героїзму.

Спільне життя у італійської молоді знаходить свій вияв — у безчисленних маніфестаціях, церемоніях, прогуляках, таборах. В такий спосіб підлітки з різних країв королівства часто зміцнюються в спільних когортах і переходять цілий півострів. В них вироблюється завдяки цьому цілком нова свідомість італійської нації, свідомість унітарна, а не регіональна. Нова молодь, що родилась з фашизму, спричиняється до завершення моральної і психічної єдності Італії.

Найбільш радикальне переродження, якого зазнала італійська молодь, прийшло через фізичне виховання, створене режимом. Колись після закінчення шкільних годин, юнацтво, майже з традиції віддавалося „*dolce far niente*“ (солодкому спочинкові). Тобто юнак охоче ставав істотою м'якою, байдужою, мрійником, який мав святий страх перед втомою і зусиллями. Сьогодні „*dolce far niente*“ зникло. Сей вираз заступив, з наказу Мусоліні, інший: „жити небезпечно“, це значить не боятись противника, брати рекорди, ризикувати, тріюфувати. Разом з фашизмом у звичаї італійської молоді увійшли глибоко фізичні вправи, на які дивляться як не лише на засіб до удосконалення людського тіла, але як на засіб до виховання духа.

Таким чином італійська молодь є абсорбована фізичними вправами. Вона живе на свіжій повітрі. Вона з певністю є міцніша, здоровіша і краща за попереднє покоління. Вона вже має блискучі відзначення в усяких міжнародних змаганнях. Підчас останніх олімпійських ігрищ в Льос-Ен-Жельс „рагаці“ Мусоліні уступали лише американцям і побіли таких небезпечних суперників, як англійці, шведи, фінляндці. Недавно в Коломбі італійські атлети зовсім побили французів. В Будапешті вони тріюфували у фехтунку. Світовим чемпіоном боксу є італієць Карнера. В автомобілевих змаганнях італійці майже систематично перемагають своїх противників. Їх футбольні дружини нарівні з австрійськими і чехословацькими є найліпші у Європі. В авіації їх успіхи є поміж найбільш блискучими в цілій світі. В ділянці спорту італійці ідуть наперед гігантськими кроками. Вистарчить порівняти минуле до сучасного. Зміни у фізичних здібностях у молодих італійців вказують на те, що сила, яка проминіює з фашизму, є одним з найбільш імпонуючих феноменів.

При такій системі спорт панує над культурою. Спорт це значить нахил до чистої, безпосередньої, елементарної, раптової акції, енергія, воля. Натомість (думають фашисти) культура — під чим розуміємо духову творчість, — нездібна сама по собі змінити атмосферу старої Італії. Молоді люди, зайняті менше, як давніше задоволенням інтелектуальних і духових потреб. Жадоба акції ослаблює глибоке замилу-

вання до духової культури. Рівень студії видається нижчим, як у Франції. Італійська молодь волить професійну і технічну підготовку, яка улегшує вибір чинної кар'єри і яка ліпше озброює до життя. На селі організація Баліля відкрила курси практичного і теоретичного хліборобства; в містах вона провадить фахові школи для механіків, радіотелеграфістів, фільмових операторів, електротехніків і т. і. Але фашистівський уряд не може уважати, що подібний тип цивілізації вистарчає для Італії. На це вказує виразно гасло, що його Дуче дав університетській молоді і яке звучить: „книжка і рушниця“. Творення численних фашистівських інститутів культури вказує на бажання уряду зактивізувати також і духове життя країни. Дух фашизму і навіть його догматизм панує у духовім житті, в усіх літературних творах молодих. Скінчилася тяга до аннунцієвського естетизму, до футуристичного ліризму, до чистої форми, до абстракції. Це є зворот до реального.

Якщо ми хотіли зхарактеризувати одним словом фашистівське виховання, ми моглиб сказати, що воно є скероване передусім в бік вироблення волі. Воно змагає прищепити юнакові хоробрість, витревалість, дух самовідречення, жертвенність. Воно хоче викувати характери. Тому режим Мусоліні впоює молоді войовничий дух. У Франції навпаки виховання змагає перш над усе виховати добре упорядковані голови. У Франції хочуть розвинути інтелігенцію. Інша ріжниця полягає в тому, що фашистівське виховання є масовим. Його підставою є перевага держави над особою. Тому воно хоче відтягти увагу індивіда від його особистих справ і змусити цікавитися життям цілості. Все, що у вихованні має соціальний характер, розвивається в протилежність тому, що має індивідуальний характер. У Франції навпаки розвивають елемент особистий. Особа лишається цілею сама в собі. В Італії вона є лиш засобом. Ціллю є держава. Ріжниця поміж французькою і італійською молоддю полягає ціла на цій засадничій протилежності.

Бажання фашистівського режиму підпорядкувати життя особи державі робить зрозумілим те, що одною з підстав виховання — є збудити в італійської молоді — містичну віру. Режим хоче запобігти тому, щоби в особах, які відриваються від маси, прокидався критичний дух, що моглоб зрештою підкошувати підставу цілої фашистівської конструкції. Фашизмові йде про те, щоби уся молодь уявляла собою один гомогенний бльоку. У Франції навпаки, система виховання хоче створити відірвану від маси еліту, виховуючи її спеціально на провідника. Молодь опрацьовують так, щоби з неї виділялись елементи, посідаючі інтелектуальні вартости. Шукають за індивідуальностями. Переводять добір і фільтрують. Роблячи це — якості характеру приносять в жертву якостям інтелектуальним. У фашистівській Італії є більше

нівеляції, як у Франції. Тут найбагатша індивідуальність є та, яка, завдяки своїй волі і енергії, може накинати свою волю іншим, командувати — тип кондотієра. Він не потребує бути інтелігентом. Дуже часто у него є шорстка, жорстока, запальна, брутальна вдача. Але зате він має характер...

Дві філзофії, дві системи виховання. Одна, італійська, яка відмовляється уважати особу абсолютном і звязує її цілковито з державою. Друга, французька, яка не хоче жертвувати особою для вимог колективу. Хто має рацію? Як що дивитись на справу з тої точки погляду, що суспільство є лиш окруженням, в яким особа має себе проявити, то Франція має рацію. Якщо політика мусить змагати до переваги держави, то Італія.

У фашистівській Італії бачимо образ чи не найбільшої спроби удержавлення виховання, яку людство може собі пригадати з античних часів. Та й навіть нації, які, як Спарта, колись уживали подібної системи, не посідали величі і скомплікованости модерної держави. Тому досвід, який переводить фашизм, є надзвичайний і може навіть мати колись поважні наслідки для цілого світа.

О. В.

Початок кінця

Рухливість дипломатії ССРСР. викликала паніку в деяких українських кругах. Пакти на Заході, пакти на Полудні, відновлення політики Александра III. у Франції, подорож Геріо, навязання російсько-американських відносин... „Стабілізація совітського режиму! Українське питання вичеркується з питань міжнародніх!“

Для того, хто дивиться на факти — так; для того, хто дивиться на еволюцію ССРСР. — сміх можуть викликати розмови про „стабілізацію“, Геріо і Рузвелта.

Що значать оті дипломатичні посушення Москви? Шпенглер розрізняє дві революції, які характеризують нашу добу: білу і кольорову; біла—це революція комуністична, кольорова—революція Азії проти Європи. На чолі обох станула від 1917. р.—совітська Росія... Отже, Росія, яка стільки стратила на „версальськiм“ порядку в Європі, заключаючи тепер пакти неагресії на Заході, — виразно переходить з табору держав ревізіоністичних до протиревізіоністичних: унікум серед нації, які програли велику війну. Цей унікум коли й свідчить про бажання стабілізації з боку Росії, то—стабілізації програної; свідчить про скінчення її офензивив в Європі, про поставлення хреста над мріями про соціальну революцію, над бажанням роздмухати „міровою пожар“. Коли це можна назвати стабілізацією, то хіба остільки, оскільки стабілізацією можна було назвати Берлінський

конгрес в 1878 р., коли Росію остаточно викинуто з Балкану, де вона теж хотіла на свою користь роздмухати світовий пожежар...

Союзи, порозуміння? Алеж Москва стояла значно сильніше в Європі тоді, коли без союзів і порозумінь—ставляла чоло всій Європі; коли ласки Чічерина запобігали в Равальо, коли з ним розмовляли кардинали, коли Раковський числив більше своїх сторонників в Парижі, аніж не одна партія політична в цілій Франції. Росія стояла сильнішою ногою в Європі, коли в тій останній шаліла дурійка комуністичної революції, не тепер, коли фашистівський рух — який охоплює одну країну за другою — роздопчує гангрену комунізму.

Росія стояла на Сході сильніше—поки їй вистарчало сили нести смолоскипи кольорової революції в Індію, в Китай, в Монголію... Тепер, стримана залізною рукою Японії—вона мусить зрезигнувати і з кольорової революції на Сході, як зрезигнувала з „білої“ на Заході. Зовнішнім знаком цієї резигнації там—були „пакти“, знаком тої резигнації на Сході—є капітуляція перед Токіом і—порозуміння з Америкою. Як на Заході, так і на Сході — Москва — хоч і проти власної волі — ліквідує заборччі пляни, переходячи до оборони, лиш забезпечуючи себе перед евентуальними нападами...

Чи забезпечить? В часи, коли становище в світі міняється майже щодня, трудно щось позитивного сказати. Але навіть побіжний перегляд міжнародньої ситуації — не вийде корисним для ССР. „Приязнь“ Америки зможе хіба хвилино (до зміни констеляції) стримати Японію від нападу на ССР. Зрезигнуватиме з Китаю, з Манчжурії — при занятій нею там стратегічній позиції—Япсію, жадна приязнь російсько-американська не змусить. Важними є в тім відношенні заяви японського мін. загр. справ Гірота: „ті, хто уважають—сказав міністр — що зближення Спол. Дер. Пів. Америки і ССР. може відбитися на становищі Японії на Далекім Сході, помиляються“. Ми теж так думаємо... Тим більше, що Америка напевно не багатиме собі совітізації Китая. Протести легіоністів й інших впливових груп в Америці проти „альянсу“ з Москвою—проречисто на це натякають... Франція? Франція—це собі мало хто усвідомлює, є напередодні страшних внутрішніх стрясень і—може горожанської війни, на передодні того самого ударення творчих сил країни з соціалізмом, який ці сили успішно перевели вже в Італії, в Німеччині і на Угорщині. Занадто буде французька республіка занята своїми внутрішніми справами, щоби стати чимсь в пригоді Москві. „Дезінтересман“ Франції над Дунаєм — се перший відгомін звужування її зовнішніх аспірацій. Крім того Франція ще не забула ролі, яку Росія відіграла в 1917 р., щоби істнувала велика охота у французьких рантерів і по-

літиків іти слідами маняка Еріо... А в тіні—британська імперія, та, яка—кількома геніяльними посуненнями консервативного уряду і подиву гідною карністю народу—хутко видрапується з кризи, відбудовує морську і повітряну флоту, яка — з холодною нехітю дивиться на французьке московфільство і з ще більш холодною резервою — на політику Рузвельта на Сході; Англія, яка завжди була, є і буде найгрізнішим ривалем Росії в Азії, але яка—через Чорне Море має тепер далеко більше способів своему ривалеві шкодити, ніж навіть за часів Дізрелі. Правда може тепер італійська флоту воєнна складати приязні візити в Севастополі Москві. Але ця остання далеко безпечніше тут чулася, коли старий статут Чорного Моря забороняв до нього вступу чужим воєнним флотам неприязним чи приязним. Бо пакти приязні — це хвилева лиш рівновага сил.

Таке становище трьох великих держав крайного Заходу. А що до скріплення позиції Москви на континенті аж ніяк не спричинюються її, чим раз сильніші непорозуміння з гітлерівською Німеччиною, про це нема що хіба згадувати. Певне є й „досягнення“ московської дипломатії, але втрати таких позицій як Лондон і Берлін, як спаралізована Франція, та як „біла“ революція, знищена в Європі—не надолужать ані карликуватий фактотум Франції — Дольфус, ані ніякий Аманула чи Габібула.

Не зважаючи на свої пакти, Москва в Європі і у світі тратить на впливах і на престіжі. Коли вона й входить тепер, ліквідуючи свої „світові пожари“, в систему європейських держав, то так як ввійшла в ту систему, ліквідуючи війну, Німеччина в Версалі...

Можуть (і обов'язані) з того тішитися Сталіни, але найне вважають за дурнів цілий світ, який напевно ще менше вірить в їх силу, аніж вони самі, коли зберуться в Кремлі на тайні наради.

Питому вагу Москви в міжнародній політиці зменшує ще відгомін, який матиме в середині державі ота резигнація зі світових революцій на Заході і Сході. В кожній імперії—зовнішні невдачі завжди провадять до загострення внутрішньої опозиції. Це знав ще Салюст. Знаний трибун і ворог пануючої в Римі аристократії—Мемій—людина відважна, але без впливу—відразу здобув його, коли римська політика зачала терпіти одну невдачу за другою в конфлікті з Югуртою. Як тільки зачалось щось псуватися в Африці—відразу голосно зазвучали промови трибуна про „деспотизм жорстокість аристократії“, коли—в суті річи ходило про її підкупність і трусість... Царат тримався міцно в опінії підданих поки бив Турків і визволяв балканських славян і—своїх кріпаків. Совіти всеж таки мали пару одурених мільйонів за собою, поки торочили їм про вивласнення буржуїв дома, поки Бородіни сиділи в Китаю, поки приятелі Сталіна

тримали у страху вулиці Берліна і Риму... По 1917 році — царат побитий і знеславлений (хоч і ліберальніший), стратив всякій престиж серед мільйонної маси підданих. По резигнації з білої й кольорової революцій, по краху п'ятилітки—чим же може заімпонувати своєму населенню червоний царат? Підстрижений, з обтяженими пазурями, зі схованими великими гаслами, з ідеологією—не „мірового пожару“, не „догнать і перегнать“, а капітулянта й голої сили в середині? З подібною „ідеологією“ большевизм не в силі — мимо всяких союзів — ні здобути страчений престиж у себе дома, ні вести активної політики ні в Європі, ні в Азії. Його 160 мільйонів—се голі цифри, на які йому не спертися і які нікому не імпонують. „По переведенні п'ятилітки—гукали колись панікери—Москва магіме за собою весь нарід і підібе Європу!“ П'ятилітка скінчилася — і Росія має проти себе цілий нарід і—скапітулювала перед Європою.

Без своїх світобурних гасел, без сателітів в Європі, де їм скрутила карк побідна революція зправа, без мільйонів своєї людности, яка відвернулася від влади, з порожнечою замість прапорів, непевна позиція великих держав, стоїть совітська Московщина, судорожно хапаючись ратункової бритви — дипломатичних штучок... Поволі повертає вона до становища, яке в останніх роках займав царат—з формою правління чужою і зогидженою в Європі, згнилий внутрі, хоробливо пошукуючи союзників, яких—при першій нагоді зрадить, щоби сточитися в пропасть: початок кінця.

Перед Миколаївським дворцем в Петербурзі стояв пам'ятник Александрові III-му, масивна постать царя на ще масивнішій, слоневій постаті коня; а все разом на величезній груді каміння. Петербурзці говорили про цю потвору: „стоїть комод, на комоді бегемот, на бегемоті ідіот“... Коли „бегемот“ скинув „ідіота“ в 1917 р. — на його спину вдрапався Ленін. Тепер „бегемот“ перестав був монолітом, розбившись на ряд ворожих собі націй, фундамент для „ідіотів“, розвалився. А в них самих, що в нападі розпуки ось вже 15 літ кидаються від Сходу на Захід і навпаки, від еволюції до революції і назад, ледві чи хто спостереже геніяльних політиків, які знайшли секрет утриматися в сидлі...

Міжнародня ситуація взагалі, як і міжнародне положення російської імперії зовсім не є несприяточе для української справи, яка—передусім була і є справою розпаду тієї імперії.

Треба лише не піддаватися гістерії, панікерству, не брати початок кінця большевизму за початок його стабілізації, не понижувати клича, під яким іде боротьба в СРСР. і вичеркнути раз на все з свого лексикону слово — федерація. В занадто велику епоху своєї перебудови входить Європа, щоби мала вуха для тих, хто приходить до неї з дрібним крамом дрібних бажань.

М. Л.

3 пресового фільму

Нам пишуть: В рецензії С. Шелухина на УЗЕ. («Дзвонів» 1933, IX) умістив автор усі відомі йому плітки як про саму УЗЕ, так і про немилых йому співробітників та редакторів. Згадав і про «веселі анекдоти» навколо УЗЕ. й про 4 правила Декарта, й про багато дечого інш. Це все пересипане демагогічними вигуками та стилізоване в надзвичайно бомбастичній формі.

Річеву критику Шелухин починає нападом за те, що в Енци-ї немає гасла Україна. З цього приводу він висипав майже на цілу сторінку «аргументів» про права нації на своє імя, про милозвучність української мови і т. інш. А при кінці заявляє: «Україн. Енциклоп. не повинна мовчати про такі речі. Хто гаразд не знає української мови, той шукатиме «Україна» й не знайде» (ст. 411).

Отже, повинен би знати автор, що «хто не знає української мови», той напевно не буде звертатись до УЗЕ. Дальше, назва України Україною вже вийшла з ужитку й задержується лише в поетичних творах; ніхто з тих для кого призначається УЗЕ, не буде шукати України під буквою В. Шелухин вдає, ніби не знає, що в півтомі Україна, який ще не вийшов, має бути спеціально й про назву й там, ясна річ, має бути узглядене й слово Україна, як і інші назви нашої землі. Він уважає, що потрібне окремо гасло Україна з відсилачем до України Кому й навіщо? Хіба треба містити окремо й в а н, щоб відіслати до І в а н а, або В ч и т е л ь, щоб послатися на У ч и т е л ь? Відпадає так само і друге обвинувачення Шелухина за відсутність гасла Малоросія.

Гасло «Малоросійська губ.» Шелухин наводить ціле, хоч, своїм звучам, і не додержується оригінального тексту. Це: «рос. адміністраційна одиниця, створена 1796 з трьох лівобережних намістництв із центром у Чернігові; 1802 розділена на губернії полтавську й чернігівську». Навішні це гасло, Шелухин тісно за ним ставить категоричне заповнення: «Це не так». А на другій сторінці (412), він до слова повторює зміст відкиненого перед тим гасла «Малор. губ.» з обома його датами; а щоб не виглядало надто очевидним, він пересипає свій виклад масою посплос на джерела й доповнює його різними подробицями, які зовсім не суперечать Енциклопедії, але для яких в ній не має місця (напр., коли, якого місяця й дня, видано закон про установлення губерній, на скільки повітів поділялася кожна й т. п.).

Не ліпше представляється й справа з критикою гасла «Русь». В ній Шелухин замість річової критики, замість наукового спростування окремих тверджень, уживає лайливих висловів і припущень щодо автора цього гасла. Останньому він цілком безпідставно приписує нормалізм і далі, чисто по Шелухинівському, «разделяєт» його й УЗЕ за всі справжні й ним видумані гріхи й дефекти н о р м а л і з м і в. Щоб поборювати автора, Шелухин уживає такої несолідної зброї, як цитати з популярних видань, хоч сам він не може не розуміти, що посилення на Ілюстровану Історію України М. Грушевського супроти великої Історії України-Руси того ж автора, не мають доказової сили. Але хто з читачів «Дзвонів» буде розуміти такі тонкощі? Головне, щоб було рішуче й «по-вченому» — і кожний повірить!

Найбільше картає Шелухин автора гасла «Русь» за недокладність і за те, що автор під цим гаслом в УЗЕ не змістив усього того, що сам Шелухин опублікував та ще має опублікувати про походження Руси. В цьому Шелухин вбачає ненауковість і злу волю з боку співробітника УЗЕ. Дальше обвинувачує його за «промовчання» факту, що українська школа істориків, до якої належить і Огієнко, цілком відкинула норманську теорію; що «автор замовчав і про Кельтів, і про назву Русь, Русини од Кельтів-Галів...»; «замовчав і морський похід Руси на Амастру...»; «замовчав і свідцтво грецького хронікаря Семена Льогофета...»; «замовчав і свідцтво катакомбного надпису в Зальцбурзі...»; «не згадано й про те, що називається в літописі Варяжським морем...» і пр.

А при кінці каже: «Можна зробити ще безліч зауважень щодо Русі, що їх автор гасла «Русь» в УЗЕ замовчав «мабуть тенденційно».

Так, цілком правдиво! Можна зробити, коли не безліч, то дуже багато, ріжних зауважень щодо Русі. Але Редакція «Дзвонів», колиб останні справді були «літературно-науковим» органом, за який себе видають, мусіла б запитати Шелухина, який обвинувачує Укр. Заг. Енциклопедію за не докладає ність гасла «Русь»: де є якась інша, хоч би з тих найдокладніших і спеціальних енциклопедій, що в ній би під гаслом Русь були уміщені всі оті накопичені Шелухиним зауваження?

Варяго-руське питання в історіографії є одним з найскладніших і найтяжчих. Воно має вже не тільки літературу, а цілу бібліотеку літератури і то настільки велику, що тепер навіть спеціалісти-історики потребують окремих оглядів і провідників у тому морі праць на цю тему. Питання це остільки складне, а література його остільки обширна, що навіть М. Грушевський у своїй великій Історії України-Руси отверго заявив, що мусить обмежитися лише головними моментами, а не буде входити ширше в історію цього питання (т. I, ст. 384). Це Грушевський, що мав можливість присвятити цьому питанню скільки хотів; а Шелухин у «Дзвонах» дивується, що співробітник УЗЕ «замовчав» і не подав у загальному гаслі про Русь усього того, що сам Шелухин коли будь чув про це питання.

А найбільше недобрый Шелухин на УЗЕ за те, що в ній неспопуляризована належно його кельтотворчість. У своїй «рецензії» він подав багато з своїх теорій про походження Русі. Це все з автореклямою. («Я добре знаю... бо працював над цим, видав кілька статей і брошур...», ст. 416) і навіть посилкою на свою сумнозвісну працю «Звідкіля походить Русь», що її він уважав науковим шедевром. Редакція «Дзвонів» це все пропустила для своїх читачів, хоч, як редакція «літ.-наукового» органу, не могла вона не знати, як оцінила Шелухинів кельтський винахід і своя, українська, і чужа наука. Отже, мусимо це їй пригадати.

Український автор, В. Щ., який у своїй рецензії на цей твір Шелухина виявив глибоке знання предмету, показав, що Шелухин у своїй «науковій» праці займається свідомим перекручуванням, що він, «говорячи про Кельтів, не виявив найменшого знакомства з тим, були Кельти... не згадав ніякої скількинебудь серйозної французької, або німецької праці про Кельтів і про Норікум, так ніби французьких і німецьких вчених і на світі не було, і ніби вони ніколи не зацікавились історією своєї землі... Всі джерела, матеріяли і т. і. у книзі Шелухина цілком випадкові і залежать від перекладів на російську, або польську мову... Методи європейської науки п. Шелухинові невідомі і він заступає їх судовою експертизою...». Шелухин подав свій матеріял «без доказів і без наукового апарату, без знання історії й з нею споріднених наук». Наукова претензійність Шелухина — продовжує В. Щ. — «викликує сум у спеціаліста українця, бо дає «можливість ворогам кидати бологом на українську науку» (ЛНВ, р. 1931, кн. IV).

І Шелухин своєю брошурою справді досягнув цього. В довшій рецензії на його публікацію в чеському правничому збірникові (Sborník věd právnická a statnická, річник XXXI, 1931, на ст. 631—633) читаємо, що «популярна брошура Шелухина не може претендувати на науковість»; що, здається, «не повстала ще ніколи ніяка наукова теорія на таких хитких і легковажних (vratkých a lehkovážných) основах...», як кельтська теорія Шелухина. Закиди й обвинувачення Шелухина на адресу учених, рецензент прямо називає «грубими й недостойними і то в такій мірі, яка цілком чужа науковій полеміці». Грубість і недостойність закидів, на думку рецензента, Шелухин уживає для того, щоб закрити «повну наукову безсилість і брак справжніх наукових аргументів». Спроби Шелухина в галузі лінгвістики рецензент називає легковажними й фантастичними. Цілу працю Шелухина цей рецензент вважає «морем негараздів і великого перекручування фактів».

Ще виразніше оцінив працю Шелухина Stender — Petersen в Zeitschrift für Slavische Philologie B. VII, ст. 485—487. Цей учений уважає, що ціла теорія Шелухина побудована на непорозумінні... Ледви чи можна зрозуміти — каже він — як у наші дні ще взагалі могла бути видрукована збірка подібного рода нісенітиць.

Такі от були в науці рецензії на Шелухинів шедевр, з яким він при-сїдується тепер до Енциклопедії.

Нас не цікавить, за кого Шелухин має редакцію «Дзвонів», коли ризикує надсилати їй для друку такий матеріял; нас цікавить друге: за кого має редакція «Дзвонів» своїх читачів, коли наважується гостити їх та-ким змістом свого «літературно-наукового» органу?

Редакція «Дзвонів» пропустила й інші такоїж вартости перлини Шелу-хинового пера. Шелухинів не подобається, що гасла в УЗЕ не підписані; він уважає, що це є «ховання за гурт» і «кидає заміти в безвідповідальності. А Редакція це все пропускає для читачів, так, ніби не знає, 1) що гасла в загальних енциклопедіях розміру УЗЕ не підписуються й 2) що автори гасел УЗЕ «за гурт не ховаються» та й не можуть ховатися, бо імена їх містяться в кожному випуску з зазначенням, які гасла кожний з них постачає.

У своїй рецензії на загальну енциклопедію Шелухин скрізь тор-кається моментів, що звязані з дослідом наукових проблем, а не з інфор-мативними формулами термінів і понять. Його завдання — як найбільше розкритикувати (скомпromітувати) УЗЕ — віден і така напасть. Але Ре-дакція «Дзвонів», як «літ.-наукового» місячника, не може не знати, що ні одна загальна енциклопедія не містить у собі науково-дослідницьких викладів, лише (так само, як і УЗЕ) науково-інформативні.

П. Іжаченко.

Нам пишуть: Редакція «За Україну», «визначивши основні принципи де-мократії та народоправства» і «стоючи на становищі єдності українського народу», дала своїм співробітникам «згоду зовсім вільно висловлювати свої погляди». І співробітники, звертаючи, очевидно, «шпильну увагу (як ра-дить Редакція) на страхітливі положення українського народу під владою більшовицької Москви», висловились повно, рішучо й яскраво.

Праця їх — «За Україну» ч. 1—2 вийшла бездоганною... Але для, так би мовити, ще більшого умотивовання найсильніших висловів деяких соціалістичних авторів «За Україну» дозволимо собі на цьому місці навести деякі «добірні думки» тих авторів, якими вони обдаровували українство в не-давньому минулому по-за межами «За Україну», коли антибільшевизм не був у моді:

Володимир Левинський («За Украї-ну»):

«Та тут можуть мені закинути: але все це гарно, але якже погодити з цим ваше співробітництво в комуні-стичних і зміновіховських українсь-ких журналах?»

«Ріжниця між мною і тими члена-ми закорд. групи УКП, що виїхали для праці на Україну, була та, що останні вірили в гарні слова й обі-цянки московських більшовиків... Ме-ні-ж, що мав за собою чималий до-свід... зразу, ще до повороту Винни-ченка з Москви, прийшлося гостро виступати проти всієї української полі-тики більшевницької Москви».

«Таким наїздинком і завойовником України та її народу є більшевизма Москва».

«Чи отже націоналізм злочин?»

«Ні! Він впливає просто з ін-стинкту самозбереження кожного по-неволеного народу...»

«Та націоналізмом заражена тепер уся Україна».

«Дика, рознуздана, протипукаїнська політика більшевницької Москви від-

Володимир Левинський («Нова Укра-їна» ч. 6 — 1922):

«Демокрит казав: «Мудрому отвер-та є кожна країна, бо батьківщиною благородної душі є весь світ».

«Нова Україна» ч. 5 — 1923: «Мо-сковський більшевизм причинився в не-бувалій мірі до поширення клясової свідомости серед робітників у Росії її поза нею. І це його велика істо-рична заслуга».

«Нова Доба» ч. 16 — 1920:

«Алеж проти Петлюри і його при-хвостнів стоїть збитою лавою весь трудящий люд України».

«Перед гнівом української соціалі-стичної революції і перед силою червоних армій «совітської Росії і радянської України вони вже втіка-ють на Захід, під захист західно-ев-ропейської контрреволюції, лишаючи за собою згарища попалених сіл і мі-стечок України, море крові, прокляті і сльози українських мас».

«Нова Доба» ч. 1 — 1920:

«Алеж кожний українець, що всім своїм єством відчув і виболів ста-новище... робітничих і дрібно-селян-

крила нараз і обнажила всю об'єктивну дійсність на радянській Україні: жахливий стан окупації й неволі українського народу по той бік Збруча».

»Боротьба народів є таким чином домінуючим руховим принципом історії».

Андрій Жук: («За Україну»):

»Страшне нещастя, що його переживає український народ під большевицьким пануванням, ще не досить як слід усвідомлене... Тут сильний без суду й права розправляється зі слабшим. Тут ситий грабує голодного...»

Д-р Карло Коберський («За Україну»):

»Наче підземний дзвін вищої правди роздавалися по всім усюдам радіві кличі Леніна: «Всім-всім! ...Граб награвлене, прогавий буржуїв, заводь правду за землі!» І від того часу датується самознищення України».

(Подав: **О. Наріжний**).

Додамо від себе кілька уваг. Тішимося патріотичній статті К. Коберського в «За Україну». Але не можемо забути, що «Кооперативна Республіка», в якій він писав і яку редагував, досить часто робила рекламу тій самій більшеві... З тієї часопніс довідувалося галицьке громадянство, що деякі галузі с.-г. кооперація на сов. Україні — як відомо останнього часу мають тенденцію розвиватися» (К. Р. X—XI 1928, ст. 492). Додумося, що «ліпші часи надніпрянської укр. кооперації... наближаються... бо ми віримо в непереможну силу поступу життя вперед... під большевиками (К. Р. VII—VIII. 1928, ст. 361). «Дуже потішаючим — для «Кооп. Р.» — є явище, що вже рад. кооперація починає ставати на дійсно кооперативний ґрунт», а що так є, то Кооп. Респ. того певна, бо так пишуть... харківські «Вісти» (К. Р. VI, 1928, ст. 303). Одним словом будівництво йде в Совітах! Але тепер прийшла інша мода, отже і інакше треба писати...

В. Левинський заявляє, що в Нов. Шляхах писав через «незалежні прокляті обставини» і щоби вести «розкладову роботу проти ідеології ленінізму»... Геніяльно! І ми готові були б повірити, як би В. Левинський написав таке ще тоді, коли «Н. Шляхи» і пр. «Культури» не перестали виходити... Крім того, де і гарантія, що завтра в якійсь большевицькій газеті не появиться знову стаття Левинського, де прочитаємо, що він писав в «За Україну» «через незалежні прокляті обставини» та щоби вести розкладову роботу проти ідеології націоналізму? Коли таке напише, то навіть буде в тім велика правдоподібність. Бо вже «Гарт» (ч. 21) відгукнувся: ясна річ, він ані хвилини не вірить в оту «розкладову серед комуністів роботу Левинського, але йому вірити вигідно і ось, називаючи Ко-

ських мас — цей ні на хвилину не буде задумуватися, по якому боці йому стати: світової соціальної революції, що веде до визволення людини і народів з усіх дотеперішніх кайдан, чи по боці світової контрреволюції.

»Нова Доба» ч. 6 — 1920:

»Тут боротьба за комунізм, за нове життя людини, народів, людськості, за тріумф правди, волі і краси — там теж боротьба, але за ганьбу людини, народів, людськості».

Андрій Жук («Об'єднання» кн. 1 — 1924):

»Непримиримі вороги радянської влади на Великій Україні досі ще стоять на становищі, що це влада чужа, окупаційна, що вона вороже ставиться не тільки до політичної самостійності українського народу, а також до його культурного розвитку на національній основі».

»Розмови про «чужий» і «окупаційний» характер радянської влади треба би вже залишити...»

»На загал треба сказати, що політика комуністичної партії і радянської влади в національній області створює обставини, в яких український народ має змогу завершити своє національне самопізнання...»

Д-р Карло Коберський («Нова Україна» ч. 1-2 — 1923):

»Події років 1917 та 1918 заскочили соціалістів без ніякої програми соціалізації продукції. Ленін розривав цю kwestію просто: вся власть радам».

нара, Бодана і інших, пише він: — «отже такуж розкладову роботу, яку Левинський вів лише в газетах, вели вище згадані в державному апараті. Зрозуміло, що пролетарська держава мусить перед такими людьми боронитися... Коли завтра прочитаємо про нових Конарів, совітська преса певно наводитиме признання Левинського... на своє оправдання.

Інші автори? Дмитро Левицький стояв на чолі партії і преси, яка довгий час підирала морально большевизм. Остап Луцький — хвалив «досягнення» совітського будівництва в області кооперації... М. Галаган в «За Україну» пише: «серед нашого народу знайшовся надто великий відсоток тих, що сліпо йшли за згубною оманю московських «блудних огників». Із сумом мусимо ствердити, що навіть визначніші наші діячі... потяглись в те московсько-большевницьке багво... Із нихже перший есм аз, — повинен би був додати. Бо як пише в своїх споминах сам-же Галаган, будучи в 1919-1920 на Угорщині відпорушником УНР, що воювала з большевицькою Москвою він рівночасно провадив (на спілку з Винниченком) переговори з диктатором Бельюю Куном... в цілі запровадження Української Радянської Республіки! І обіцяв поміч Белям Кунам і тодішнім Постишевим — «в боротьбі проти внутрішніх контрреволюційних виступів, які загрожують існуванню радянської республіки» (М. Галаган — З моїх споминів, Львів 1931 ч. IV, ст. 182 й слід.) З офerti нічого не вийшло, бо на неї відповів Раковський, що з Винниченком і товаришами з «директоріяньської банди» «не варта взагалі балакати»... Чи не звідтиє наглий патріотизм і націоналізм вчорашніх тихих співників большевизму з «За Україну», — що їм нарешті сказали: «не хочемо з вами балакати»?

Бочковський гнівається на «безхребетну Європу», яка не спішить з обороною України. Навпаки! Ніколи в європейській пресі не було стільки заміток, статей і маніфестів в обороні України, як саме тепер. Тільки що не зі сторони тієї Європи — Барбюсів, Еріо і Ролянів, на яку сєкуює соціаліст Бочковський. Та Європа — іде разом з большевизмом. Але що за наївність від приятелів большевизму шукати помочі? «Р. Ролян став на бік совітської диктатури — пише Бочковський, — А з ним майже вся поступова, демократична та соціалістична Європа... Проти московського большевизму виступила тільки європейська правниця». Чи ви думаєте, що Бочковський витягне звідси логічну консеквенцію — що нам треба й звертатися до правої, а не до лівої Європи? Певно, що він таких консеквенцій не витягне, бо український соціалізм, до якого він належить — є дійсно ідеологія безхребетна.

Підсумовуючи, запитасмося, чи можуть репрезентувати якусь ідею (в данім випадку антибольшевицьку і антимосковську) люди, з яких чимало коли та ідея була «не в моді» — ішли разом з її ворогами або їм підлещувалися? Гадаємо, що подібні лицарі конюнктури тій ідеї лише пошкодять.

Показується, що Айнштайна, приятеля своїх співзнавців і наших радикалів — має досить не лише Німеччина, але й Англія. В «Дейлі Мейк» (передрук з Матен, З. Х.) читаємо: «в Альберт Голі відбулося віче-протест проти Німеччини, на яким промовляв Айнштайн. «Вибір такої особи — пише Д. М. — треба жалувати. Колісь професор був завзятий пацифіст і стояв у зносинах з товариствами, заприязненими з комуністами... В 1922 р. він був членом Бюра Ліги проти імперіялізму. На 2-м конгресі Ліги в 1927 він був присутнім при ухваленню резолюції проти комісії Саймона (яка мала укласти проєкт нової конституції для Індії і проти якої зайняли вороже становище противники Англії — М. Л.). Коли ухвалено інші ворожі резолюції проти британської політики в Китаю і в Індії, — Айнштайн не заявився проти тих резолюцій. У своїм пацифізмі проф. Айнштайн не був дуже щасливий. В серпні 1931 він домагався, щоби «жожний часопис, який хоче служити справі миру, заохочувати народи — відмовитися, в разі війни, від несення воєнної служби». Але по вибуху націон.-соціалістичної революції він покинув цю думку і заявився «сторонником воєнної служби, коли країна має боронити свою свободу»... Підсумовуючи оті скоки Айнштайна і википаючи його, англійська газета жаліє, що у жидів забракло такту, коли післали саме цю особу на віче в Лондон.

Передруковуємо це, щоби: 1. показати «любезним землякам», що зіставлення теперішніх і колишніх слів деяких діячів, щоби вияснити прав-

диве їх обличчя — не є «анархізмом» і «чиплянням» Вістника, лише нормальною річчю на Заході, і 2. що це не є ніякий «шовінізм», коли ми закликаємо (даремне) наших радикалів і соціалістів з більшою гідністю поставитися до жидівства — бодай з такою, з якою ставляться до нього — в випадку Айнштайна — англійці...

Бібліографія

П. П. Золотилина, Шлях, Вірші, 1919—1930, вид. Сеста, Прага, ст 70. Є порода графоманів, які — без іскри таланту — прагнуть за всяку ціну бути видруковані. До таких належить і автор цих «віршів». Треба подивляти повний і найінший брак самокритики. Але папір — гарний, подекуди двоколіровий друк, факсиміле, окладінка. А на кінці — на вічну пам'ять вікам потомним — хто редагував (якийсь Подлецький — бий його сила Божа!), хто окладінку малював, і скільки примірників вийшло «на папері Япон з власноручним підписом автора». А зміст такий:

„хатинко рідна ти моя,
нині прощаюсь я з тобою,
бо у далеку дорогу йду
і тебе вже більш не узрю“

Уявляєте, як то поетично виглядає особливо „на папері Япон“?! Правда, автор зазначає, що:

Не вмю я віршувати, —
Оттак лишень пишу.
Рідні мої, проте я вам
Пару слів залишу...

Та це кокетерія, бо напевно автор переконаний, що є Шевченком. А кінчить так: „Читає, приятелю, добрий друже! До твоїх думок вийдуть вірші... Перечитай і передай другим!“

А недочекання! Перестерігаємо перед новим „твором“ поетичного Нарциса безнадійно тупим думкою і безнадійно смішним формою.

—ро

Сергій Даушків, Опанас Тятива. Історичне оповідання Львів „Українська бібліотека“ ст. 128 ціна 0 95 гр.

Автор дійсно має хист легко і цікаво оповідати (цей хист можна було вже помітити у друкованому свого часу в ЛНВ оповіданні „Костоправ“), але покищо ї тільки. Бракує йому в першу чергу загальної освіти і літературної культури. Твір „Опанас Тятива“ був не під силу авторові. Насамперед невідданий сгильдоби; в уста дівчих осіб вложено промови, яких ті ніколи не могли б говорити. І так князь Данило деклямує: „За Україну, за її волю, за честь і славу, за на роді“, Ігор Безземлі промовляє на вічу в дусі дарвінізму, отець Пімен каже проповідь про святість „боротьби за волю, за народ“, а ні словом (тодішній священик!) не згадує „оборони віри“ і т. д.! Взагалі оповідання оригінальністю не відзначається. Правдоподібно під впливом Черкасенкової „Про що тирса шелестіла“ зробив автор Батія... — пацифістом радикально-ундівського типу, що йому „дуже хотілось захити миром й бачити свій народ у спокою та добробуті“ (ст. 108). Вічевий лад, наблизений у автора до „демократизму“, відеалізовано, а князів представлено не в конце відповідньому освітленні. Закінчення взяте цілком із „Захара Беркута“ і змушено кременецький „Потік“ перетворитися на гірський потік і як в „Захарі Беркуті“ загоплювати татар. Решта — все відоме з повістей Чайковського і інш.

Мова автора засмічена такими словами, як: „настигнуть“, „пузирь“, „замітив“, „шерсть“, „зацарила“, „стая“, „небосклон“, „без толку“, „ровесники“, „знать“, „капище“ і т. д.

Не слід забувати слів Хвильового, що письменник може навіть і не сторожувати в університеті, але „психологічну Європу“ мусить засвоїти, коли хоче бути письменником, а не дописувачем!

I. M.

1) Франсуа Рабле: Гаргантюа. З французької переклав Микола Іванов. ДВУ. Харків, 1929. 80, ст. (III — XXIV) + 109. Статтю „Франсуа Рабле і його книга“ написав О. Білецький.

2) Вольтер: Кандід або Оптимізм. Переклав з французької мови В. Підмогильний. Вступна стаття і примітки С. Родзевича. Редакція М. Зерова „Слово“, Київ, 1927. 160, ст. XXXV + 129 + VIII.

Хоча названі книги не є літературними „новинами“ — то всеж таки українські переклади Рабле і Вольтера є настільки важливою явищею, що треба про них згадати. Пишемо про ці праці разом не тільки задля самого приваду. Оба автори — поважні величини французької літератури XVI і XVIII віку — мають багато спільних рис. Їх життя — це ж дійсні пригодницькі романи, про які й не снилося українським авторам не то тогочасности — але й сьогоднішніх днів. Твори „Гаргантюа“ і „Кандід“ — ніби авантурнічі повісті, в яких з химерною й дикуною уявою чергуються здорові міркування а то й філософічні правди.

Рабле так і остерігає читача: „По збудьтесе будьякою впереджености, друзі, що читаєте ошу книгу, і не скандалізуйтесе — в ній немає нічого поганого або важдкого. Щоправдз, ви знайдете тут мало й досконалого, хіба що посмігетесь; кращого аргументу не можу подати. Важажючи на сум, що гриве вас і бере за серце, я волюю писати сміхом, а не слізами, бо сміятись, то є природна властивість людська“. Герой велитень Гаргантюа, „в ніким не числився, навчив усе без ніякої користі, драв дві шкури з одного вола, даремному (!) коневі двиввся в зуби, казав по сім мішків гречаної вовни, дмух в проти вітру, працював проти рожня, тикав пальцем у небо, шукав вітра в полі, ховав у кишеню счасибіг, жадав печеної криги, ховав шило в мішку, решетом ловив зірки у воді“.

Ми собі уявляємо, які труднощі мусів перекладач перемогти при цьому першому українському перекладі в Рабле. Ренесансову буйність видно і в словниковому багатстві французького автора — це бачимо вже вгорі, з наведених вигадок; подібно здорово лаються його герої: на ст. 51 є ступенування лайки аж 20 синонімами! Та про те мусимо ствердити, що М. Іванов не знає української мови настільки, щоби аж перекладати чужі твори. Перекладач цей не знає найосновніших правил української складної й буде такі речення, за які учні в школі дістають двійки. Наведу тут тільки найяскравіші приклади: „А бувши той занадто молодий, нехай за нього керують найвельможніші люди“ (ст. 98). „Будьмо поважати тих, хто всгогть“. (109). „Не будьмо ще уходити, а почекаймо тут нишком“ (85).

Рабле в одному місці вкладає в уста героя такі премудрі слова: „Біжіть по заді собаки і він ніколи не вкусить вас“.

Чи не мігби перекладач триматися „позаду“ літератури?

Щасливіший в переклад Вольтерового твору. В. Підмогильний, письменник-філософ, вибрав собі на переклад „Кандіда“, бо в цьому творі фабула, це тільки стрижень для того, щоби довести, що в людському житті величезну роль грає випадок. Вольтер розсипав по цій повісті філософічні думки, в кожній ситуації бачимо, немов за сценою, автора з його усмішкою: „Люди, що важать ваші пристрасті та хвилювання, коли на їх давитися з Юпітера або Сіріуса?“

Всі знають Вольтерові слова про те, що „поет мусить сказати щось нове, щоби не бути нудним“. Ці слова взяті з „Кандіда“. Герої знають, що втіюю є робити завжди щось нове. Від новин тут аж кишить. Герої волочаться по всіх кутках світу, вони живуть ще й після того, як їх „повішено“ або „наскрізь проштрикнуто шпадою“. Всі ці дивовижі з Пангломом, Кандідом, Мартеном і бароном — своєю альюгічністю нагадують твір Рабле, де Гаргантюа „зів разом зі салатою шестеро прочан“.

Кому набриднє слухати розмов про „поступ“ і про „змагання до мира“ — нехай послухає Кандідових слів (Вольтер жив в роках 1694—1778): „Чи завжди люди будуть різатися, як тепер? Чи завжди вони будуть брехунами, шахраями, зрадниками, невдяками, розбійниками, хижаками, розпусниками, лицемірами?“ Наші дні (московські большевицькі на Укра-

їні) актуалізують ці вольтерівські думки, бо і сьогодні сміливо мігби на повище питання відповісти запитом Мартена з „Кандіда“: „Чи завжди яструби роздирали голубів, коли зустрівали їх?“

Переклад Підмогильного читається легко.

Лл.

Д-р Іван Німчук, Українці і відсіч Відня 1683 року. В 250-ліття великої історичної події Львів 1933 р. ст. 58 ціна 1 зол.

Вважаю доцільним, коли заінтересована нація доводить свою активну і свідому участь в якійсь історичній події. Та не розумію, як можна напр. пишатися участю українців у здобутті з князем Паскевичем Варшави, або в операціях Брусілова. Як видно з брошури п. Німчука українців навіть в лавах армії Баторія було не так вже багато і були вони там звербовані за гроші. Ніде автор не показав нам щоб хоч і в складі тієї армії, українці вирішили бій, або чимсь відзначилися. Згадка про те, що козаки вбили свого ватажка, якого вони підозрювали в затриманню їхніх грошей — теж не збільшує національної слави. Силою конечности автор мусів нарікати на невдячність до короля з боку австрійського цісаря, та на німців, що ті „оспорювали заслуги короля в увільненні Відня і приписували їх собі“. Думаю, що не маємо найменшої причини видавати такі книжечки. Правда останні 18 стор. присвячено Юрію Кульчицькому, але ця постать скорше пованна булаб фігурувати в історії культури і виданням такої брошури мігби автор причинитися до спопуляризування цієї постатті. А так, ця література...

„Хахлацькі унтер-офіцери
її патос на сотні літ“

І. М.

В. Кучабський. Україна і Польща. Отверта відповідь польському консервативі. Львів, 1933, вид. „Мета“ ст. 236, ціна 2.70.

Для читаючої публіки ця популярна і многословна відповідь під оглядом теоретичним дасть дуже мало, бо всі основні теоретичні думки відомі нам як з „Листів“ В. Липинського та його візніших писань, так і з полеміки на сторінках ЛНВ. в роках 1925—27. Однак з огляду на те, що ця „абстрактна“ теорія застосована в ній Кучабським до спеціальних галицьких відносин, — вона варта того, щоб сказати про неї кілька слів. На початку обвинувачує автор українських політичних діячів і публіцистів у „політичній глупоті і безхарактерності, демагогії, злій волі“ і т. і., та стверджує, що саме лист польського консерватиста дав авторові „рідку приємність“ полемізувати з „лицарським противником“. Цей противник стоїть „в одному універсальному ідеальному таборі“ з автором і тільки начеб то „непорозуміння“ ставить його проти автора. Книжка не обіщє нічого нового; це дійсно спроба консервувати в змінених формах ідеї, котрі спопуляризував завзято ще Драгоманів, а пізніше цілий ряд москвофілів аж до комуністів включно. Зрештою сам автор признається (ст. 10), що консерватисти до сформування такої ідеології „прайшли на вид більшевських успіхів“. Драгоманівці вірили: а) що треба будувати свою політику на основі територіальній, а не національній, кладучи в її основу господарчі інтереси певної території і б) що інтереси території і національні мусять конче користуватися ідеями „космополітичними, понаднаціональними“ (у одних „демократії й людства“ у других „пролетаріату“), тому вважали, що прояви націоналізму є просто наслідком „непорозуміння“ якоїсь „понаднаціональної“ ідеї. Пригадавши собі ці головні підвалини нашого старого світогляду, ми легко переконаємося, що так зв. „українські консерватисти“ фактично „консервують“ досить сумнівні „цінності“ демократичного й соціалістичного табору. Від нього рижняться лише в тому, який режим уважають найкращим. Національний момент свідомо автор промовчує, очевидно за приписом Драгоманова, натомість висуває ідею територіального патріотизму — „Землі“ („боротьбу будемо вести не на ґрунті національному, а на ґрунті державно-адміністративному, така програма матиме

за собою всіх розумних людей, якоїб національності вони не були“). Порівняймо цю „нову“ ідею з думками тогож Драгоманова, для цього подамо дві цитати, одну з Драгоманова, а другу з праці Кучабського. Драгоманів пише: „скільки небудь уважне дослідження географічних окремішностей цього краю і його положення супроти інших країв неминуче відкриве в сякому існування окремих задач його внутрішньої і зовнішньої політики“. А ось цитата з Кучабського: „Всі українські люде ріжних національностей і ріжних християнських віроісповідань є дітьми одної, для всіх нас спільної матері, якою є спільна батьківщина українська наша, всі вони є внаслідок того рідними собі і взаємно земляками, навіть тоді, коли вони своєю політичною думкою різняються і замість орієнтуватися на Львів й Київ..., орієнтуються на Варшаву й Москву“ (ясно, що Львів на першому місці, а потім Київ!) Далше проповідує автор про „одностайний ідеальний фронт консерватизму сусідуючих між собою народів“ (ідея позичена у большевиків) і закликає (як і всі інші, від Драгоманова починаючи і на Драй-Хмарі кінчаючи) — „зірвати з націоналістичними пересудами“.

Потім займається Кучабський викладом, теж добре нам відомого „історичного детермінізму“ та повчає поляків про шкідливість польських повстань, про більшу „корисність“ для них льояльності до Росії; про те, що завданням польських консерватистів є стреміти „до культурного, соціального й політичного проводу над народом України спільно з земляками нашими українського походження“ (42—43).

На ст. 129, нарешті Кучабський висловлюється „проти „ширення цієї масової гіпнози, яка називається нацією“.

Написавши стільки цитованих вже „істин“ автор на ст. 141 (певно замість висновку) пише таке: „оскільки мова про галицьких українців — це є найбільше самосвідомий, культурний, організований і до дисциплінованої самоорганізації здібний елемент з цілого українського народу“, середо — характеристичне для загумінковости патріотизму нашого „консерватиста“. На 149 ст. повчає, що пануючому народові треба мати „понаднаціональну ідею“ і треба, щоб ця ідея була міцна, „себто здібна чужі народи мирним шляхом політично асимілювати“. Пропатевані ним ідеї автор називає „новими“. Новий хіба лиш його подив перед большевизмом: „большевизм стоїть непохитно на міцних ногах і володіє в Росії неподільно, не zagrożений в своїому пануванні ніякими протисилами“.

На ст. 203 автор заплутався в опреділюванні суті окциденту і орієнту так ґрунтовно, що йому певно не допомогло і кілька сторінок вяснення. Зрештою на ст. 211 автор „знищив“ одним реченням весь сучасний західно-європейський консерватизм, принагідно ствердивши, що цей стан робить „спинення поступів загального соціального перевороту в Європі — майже безнадійним“. А далше на ст. 213 вже щось наче з „Нових шляхів“: „світово-господарська криза не є — як минулі кризи — проминаючим епізодом, тільки є симптомом повільного конання капіталістичного, на „інтересах“ збудованого світу“.

Скінчив Кучабський свою брошуру (автор зве її голосно „трактатом“) звичайно згадкою за націю і то з великої літери і нарешті... концепцією „Галицько-Волинської Батьківщини“, в якій раюватимуть „обидві частини народу одної „Рідної Землі“.

Ось більш менш і всі цікавіші „ідеї“ п. Кучабського: безнадійна непередумана саламаха з Драгоманова, азійського консерватизму і большевиківства, дрібного партикуляризму і ще дрібнішої „люби і умової імпортенції. Сумне свідоцтво для табору, який цю пасанну видав.

I. M.

I. Борщак — Р. Мартель. I. Мазепа життя і пориви великого гетьмана. Львів, 1933 р. Нак. „Червоної Калини“, ст. 180.

Книжка Борщака для українського читача може мати значіння остільки, оскільки автор совісно використав усі досі опубліковані історичні праці про особу та добу Мазепи і сполуляризував їх у приступній формі. Виходячи з такого заложення не вимагаємо від нього стисло

поданих даних, листів, документів та вказівок на джерела з яких взято одну або другу відомість, натомість маємо право жадати правильною ясного і несуперечливого освітлення життя та особи гетьмана і його політики. Коли з цього боку підійдемо до цього видання, то мусимо ствердити велику скількість недокладностей і невзначитих нових праць, що кидють яскраве світло на ті відносини і події.

Цілком неслушно трактує автор цілу Хмельниччину як рух виключно соціальної, чого вже хочаб після прочитання праці Липинського робити не можна. На ст. 8-й читаємо про Мазепу: „Невдача (на королівському дворі) пригадала йому рідний край. Невдячність чужинця розбудила в його враженій душі патріотичні почування“. Коли повіримо такій інтерпретації, то як тоді погодити ці запевнення з поданими нище відомостями про те, що Мазепа, поїхав до свого батька, хутір котрого був недалеко Білої Церкви, і аж після побуту на рідному хуторі, поїхав до Дорошенка? Питаємо, чи не правдоподібніше, що саме перебування дома і ознакомлення з ситуацією на Україні підказало йому таку постанову; а не особиста образа?

Дальше (ст. 22) знаходимо ціле „зовулине яечко“ комуністичної ідеології під національним сосом: „Нові пани, вже справжні українці поводитися зі звичайними козаками і селянами наче зі своїми рабами, а це була річ на Україні невидана... На цій основі повстав бунт Петрика“, бо ціла Україна ждала „на гасло тільки щоб прогнати Мазепу“, бо „вся біднога тримала з запорожцями і різала українську шляхту, що тримала з парем“; бо Мазепа боявся соціального максималізму Петрика, який начеб то хотів відібрати у панів землю, бо „Петрик був представником бідноти і селянства, що бажав скинути українських панів“ (цікаво чи не пробував закладати „Комбеди“?). Взагалі ж ціла справа з Петриком представлена паном Борщакком як „завзята боротьба аристократа Мазепи з українським Пугачовим — Петриком“. Вся ця інтерпретація подій показує незнакомість автора з такими поважними працями про цю справу, як:

1) Відділ рукописів бібліотеки Київського Університету, збірка Судівка ч 97 т. V

2) М. Слабченко, Організація господарства України від Хмельниччини до світ. війни. Т. I (Одеса 1923).

3) Оглоблін, Договір Петра Іванька, Ювілейний Збірник на пошану Багалія, рік 1927.

4) Проф. Оглоблін, Петрик — ханський гетьман України (Студії з Криму I—IX Всеукр. Академ. Наук, Київ 1930 р.) і деякі дрібніші праці.

З знайдених матеріалів видно, що канцеліст Петрик втік в кінці лютого 1691 року на Запоріжжя. Там він організує повстання заявляючи, що рбить це за згодою гетьмана. Саме тоді Україну проти волі Мазепи втягли до антитурецької коаліції. Як стверджував пізніше писар Петрика на допиті, Петрик мав якісь листи в д. гетьмана Мазепи до татарського хана. Тоді досить поважна група старшинська на чолі з Жученком (полков. полтавський), митроп. Гедеоном, Полуботком, Артимовичами і Кочубеями прихилилась до спілки з татарами проти Москви. Мазепа більше місяця покривав втечу Петрика перед московським урядом так, що пізніше мусів з того виправдуватися. Не слід нехтувати й тим, що Петрик склав угоду з татарами не від свого імені, а в імені уряду „Князівства Удільного Київського, Чернігівського і всього війська Запорожського і городового народу по обох боках Дніпра жиучого і жить маючого“. Хоча вся справа велась в глибокій таємниці, однак дослідники (згадані вже вище та Яворницький і інш.) стверджують, що є підстава вважати Петрика виконавцем волі Мазепи. Коли так, то це була спроба Мазепи ще року 1691-го здобути незалежність України спираючися на маси та Запоріжжя. Однак запоріжці, цей прасобраз сучасної демократії „крутили“, з усім коштом не пристали, мітингували і сварилися. Як пише Костомарів, у відповідь Трощинському — посланцеві Мазепи запорожці ірчали: „Нехай він дасть нам плату і коней, то ми будем служити і кримській державі“, торгуючи з Кримом „ми з солі та риби будемо ситі і п'яні“. Звичайно,

що до Петрика пристала лише частина, потім пристали і присягли всі, потім змінили свою постанову, потому знову і т. д. Коротко за рік з гаком змінилося 8 (вісім) кошових і стількиж орієнтацій! Природно, що спираючися на такий елемент виграти Петряк не міг, це побачив відр-зу Мазепа і відвернувся від нього, але добре зятавив собі цю практичну лекцію і більше не пробував спиратися на ці здеморалізовані маси.

Як бачимо з поданого, Борщак викрививши цей момент в „клясовому“ дусі, цілком не слушно з заможної людини Петрика, ставленника деяких старшинських груп — зробив якогось Пугачова, а палка — неначе семітська — уява підказала йому написати, що вже йде на Україні рівня, вирізують українських панів і т. д. Звичайно, що правильне освітлення подій не дозволилоб обезвартнювати особу Мазепи, роблячи з нього в першу чергу самолюба та аристократа. Рівнож неправдою є, що козаків старшина змушувала працювати. В дійсності підчас кожної війни заможніші селяне намагалися самовільно ввійти в ряди козаків і після війни не згоджувалися повертати до поспільства заявляючи себе козаками. Їх старшина силувала відбувати „повинності“ вказуючи зрештою на те, що вихід заможнішого селянства зі складу поспільства шкідливо впливає на скарб і змушує розкладати податки на бідніших. Правда, було невдоволення на „аренди“ та було багато випадків поганого поводження з „посполитими“ старшинами, але саме Мазепа робив заходи про скасування „аренд“, а у справі утисків у 1692 році розіслав спеціальний увіверсал, в якому погрожував панам карами за таку поведінку.

На 59 стор. невідомо навіщо для змалювання краси Мотрі подано уривок з Пушкіна Образ Марії в Пушкіна в цілком фальшивий і навіть неможливий на Україні — отже для нас не має ніякої вартости. На загал, нового освітлення подій і особи гетьмана нема. Що до стилю — працю Борщака не можна рівнати до блискучої праці Уманця.

Доданий до книжки передрук перекладу Байронового „Мазепа“ дуже вдалий, чого на жаль не можна сказати про „переклад“ з Гюго. В цьому „поетичному“ перекладі Мазепа „реве“, кінь „годований“ якоюсь „травою хвалє морських“, жага у нього пашиє „з копит“ і Мазепа чомусь „падав (скільки разів?) на хребет“ „з піною на губах“. А на останку кінь падає „при смерті“ (може це московське „при смерті“, то тоді це слід би перекласти). Взагалі мова перекладу непоетична, образи мертві.

Ром.

Orient und Occident, Staat, Gesellschaft, Kirche, in Verbindung mit Nikolai Berdjajew u. Erwin Reismern. einer Arbeitsgemeinschaft von Deutschen u. Russen, Vg. d. I. C. Hinrichs'schen Buchh. in-Leipzig, Ukrainaheft, 14.

Зошит, присвячений українським справам називається Ukrainaheft. Ми вже звертали увагу на варварство такої номенклатури. Більш як 300 літ має Україна свою вироблену і загальнопринятую в Європі назву — Ukraine, і переіменати її чомусь тепер на Ukraina, це все одно, якби пишучи по українськи французи конче хотілиби називати свою країну не „Франція“, а „Франс“. Статті Д. Чижевського про Сковороду і Куліша. Зі Сковороди переклад; гадаємо, що про цю постать і його філософію ліпше далаби поняття критична стаття. Також рецензія на критичні огляди про Сковороду. Чи не за багато на ту саму тему? Куліш як „філософ серця“ — це може незгірша його характеристика одного із Кулішів, і наведені цитати добре підкреслюють упадочний характер цього Куліша-поета сибаритства і хуторянської загумінковости. Але — чи „непротівленець“ С. Сковорода і „хуторанин“ Куліш — є репрезентативні постаті українства, з якими — якраз з ними — варта булоб знакомити німецький загал?

Д. Дорошенко оповідає про історію автокефальної церкви на Вел. Україні; фактичний перегляд. Лиш дивно звучить упіменення, що автокефалії треба добувати не „на революційній дорозі“, а на „кавонічній“.

Чи скасування автокефалії української церкви царатом було канонічним? І чи її повернення дійсно було таким антиканонічним актом, як нас хочуть запевнити головно Москалі?

Хроніка складена тенденційно. Стрічається анахронічна „єдинонеділимська“ термінологія — „великоруси“ (по що це?). Хроніку боротьби України за незалежність проти Москви — наввано евфемістично боротьбою „за політичну автономію“. Чи не на те, щоби не дразнити уха москалів? Бо видається журнал російсько-німецьким товариством при участі Н. Бердяєва... З тієїж хроніки довідуємося (ст. 34), що „протиросійський напрямок серед української еміграції тратить ґрунт“. Звідки журнал це взяв? Можемо його запевнити, що якраз навпаки. Серед провідників соціалдемократії в Галичині хронікар найшов „видатних“ людей (варта, щоб їх назвав по імені, щоби увидаштити їх видатність). Замітка про пляни відірвання України від Росії і пронібито співчуття тим плянам Англії — має заголовок — „Фантазія“... Ні тенденція зшитка, ані вибір матеріалу з української точки погляду не можна назвати щасливими.

М. Л.

Atlantis, Länder (Völker), Reisen, Bibliogr. Institut Ag. Leipzig, Oktober 1933.

Журнал, багатий цікавими причинками й ілюстраціями, робить дуже симпатичне вражіння. „Героїчний Магдебург“, „В серці Сагари“, „Перші німці в Америці“, „Німецький полковник Льоренс“ — добір ніби випадковий, в дійсності ним веє — чується за змістом широкий простір і поклик у далекий світ... Цікаве оповідання „Меви“ (з норвезького) Карла Шоена, надихане жорстоким повітрям боротьби і смерті. Цікавий нарис „Зрада“, оповідання з українсько-російської війни Володимира Юревича про одну з трагедій українця, зтягнутого в російсько-большевицьку армію, який іде до неї з болем в серці, щоби при зіткненні з рідними полями — „зрадити“ інвазійну армію й перейти на бік свого народу. Написано сильно і цікаво.

—ко

Від Адміністрації.

Вп. п.п. Я. Сліпанський, М. Примак, (за В. Гимона, інж. С. Березицького і В. Матвійчука) — Аргентина; Укр. Кооп. „Калина“ Вінніпег; М. Сироїд, Канада; Всеч. о. Р. Качмарський, Каліф Амер., о. канон. О. Дуляй Пряшів, Чехія; Корпорація „Чорноморе“, Данціґ; П. Міговік, Горбки, Чехія; Я. Підляшецький, Бельгія; Дм. Геродот, Букарешт, В. Антонюк, Чернівці (700 лей); гроші отримали, книжки ввслали.

Вже по видрукуванню їх імен у „Вістнику“, дістали ми звороти або заплату від слідуєчих осіб: Др. І. Хома, Старий Самбір 1 кн.; Просвітно-шкільна секція „Союзу Українок, Золочів І, ІІ кн. (запл.); Корпорація „Хортиця“, Краків ІІ кн. (запл.); Др. Гр. Степура, Луцк І і ІІ кн.; фабрика „Будучність“, Тернопіль, І кн. (запл.); Книгарня Укр. Базар, Стрйв, за 5 прим., І і ІІ кн. (запл.).

Вп. п. Я. Сліпанський, Аргентина, 2 дол. ам. передали для журналу „Життя і Знання“ у Львові.

Вп. п. М. Близняк, Нью-Йорк, дотепер ще грошей не дістали.

Повідомляємо, що передплата річна 23 зл. і піврічна 12 зл. прислугує лише тии передплатникам, що платять згори цілу квоту, т. е. 23 зл. і 12 зл., а не ратами, або по кілька місяців по одержанні книжок. Збираючим комплекти „Вістника“, можемо служити книжками, які негайно вишлемо по одержанні належності.

Нашим заступникам п. п. В. Лельові в Перемишлі і В. Тимофіївій в Кремянці дякуємо за успішне і совістне поагодження справ видавництва.

Повідомляємо, що хто приєднає нам п'ять сталих передплатників, буде діставати даром „Вістник“.

Хоч не в нашій звичаєм кредитувати більше, як три книжки, однак зробили ми винімки на прохання передплатників, або за порукою наших заступників відступили від засади.

Але дехто, не дивлячись на кількакратне упімнення, належитості не вирівняв, а тому прізвища їх друкуємо, а наших заступників просимо відібрати належне або книжки: Інж. Коритовський, Краків, 8'80; Каз. Врублевський, Краків, 8'80; В. Шпаковський, Варковичі п. Дубно, 5; Ст. Демусяк, Войсловиці, Холм, 8'80; Добош Прокоп, Войсловиці, Холм, 8'80; Читальня Просвіти, Лани, Стрий, 6'60; Др. Д. Охримович, Стрий, 11; М. Волошин' Почаїв, 6'60; о. Т. Прийма, Дуліби, 11; Н. Литвиненко, Львів, 6'60; К. Мельник, Бірча, 8'80; В. Фридель, Ішків, 8'80; Читальня Протвіти, Завадовичі, 8'80; Н. Семчишин, Мшанець, 6; І. Чаган, Кельці, 4'70; о. І. Петик, Вонсковиці, 8'80; Читальня Просвіти, Мразниця-Борислав, 6'70; Дм. Гнатів, Тустановиці-Борислав, 4'40; Др. М. Рабій, Дрогобич, 6'60; Др. Т. Коритовський; Калущ, 8'80; В. Жултанський, Поморяни, 6'60; В. Коцюмбас, Бібрка, 6'60; О. Лотоцький, Тернопіль, 7'70; Др. Рабій, Бібліотека Кружка, Самбір, 6'60; проф. В. Безкорвайний, Золочів, 7'20; І. Гриник, Судова Вишня, 3'30; Кружок Рідної Школи, Наконечне-Яворів, 6'60; К. Яремко, Скалат, 4'60; Сот. Забелло, Істамбул, Туреччина, 1 дол. ам.; В. Іванило, Укр. Студ. Т-во. Нью-Йорк, 2 дол. ам.; М. Дейнека, Аргентина, 1 дол. ам.; Левицька, Укр. Книгарня в Бережанах, 4'56.

Продовження спису тих, що перетримують книжки, або не відіслали третьої книжки:

С. Андрієвова, Буск; дир. Андр. Алиськевич, Ужгород; Адальберт Балаж, Мукачів; проф. Боцманюк, Жовква; Мих. Богостовець, Аргентина; інж. Роман Базилович, Данціг; інж. Степан Банах, Краків; Вол. Баршевський, Хосечів; Теодора Божейко, Кельце; Д-р Барвінський, Львів; Читальня „Просвіта“ в Яворові на малім передмістю, в Підусільній, Куликіві і Мостах великих; Др. О. Цебровський, Олеско; Степан Черниш, Володимир Волинський, Ір. Чумакова, Д-р Вол. Целевич — Львів; Яків Доляницький, Мацошин вел.; інж. Лев Дорожкінський, Угні; ног. Ол. Дидицький, Калущ; дир. Дадик, Львів; Д-р Осип Дудикевич, Волове; Надія Колянковська, Гобушинев; дир. Кисілевський, Зембанк, проф. В. Калинович, проф. В. Кучер і дир. Кривуцький — Львів; Богд. Форович Опалів келецький; Евген Федорович, Стефанова; Філія „Просвіта“, Краків; радн. Федусевич, Львів; Ів. Яцишин, Вадовіце; Стефан Іванцшин, Опольєлюбельське; надрадн. Ільницький, проф. Яцкевич, Д-р Василь Юзвьяк — у Львові; Павло Яцько, Ужгород; Д-р Семен Юськів, Рахова; Ст. Герба, Мацошин малий; радн. Гамота, Львів; уч. Градюк Куни, Д-р Гоморів — Долимін старий; Юліян Гахніцкий Воловін; Кат. Галібейова, Беліни; Теофіл Гловацкий, Жидачів; Мих. Герасимів, Підкамінь; радник Глібовицький, Д-р Голубовський — Львів; Яків Голота і Дамян Гадяк, Ужгород, пос. Ігор Гуснай, Берегів; інж. Макар Каплістий, Жовква; лікар Фр. Ковальський, Станиславів; Осип Качанюк, Любомірка; Абр. Камінський, Каменьск к. Пйотркова; Калінік Теслюк, Варшава; Осип Кікта, Познавь; Лобач, Чікаго; Лука Левчук, ЖТелятин; Павло Лопата Цотік; дир. Володимир Любінець, Перемишляни; Юрій Рудницький, радн. Рожанківський — Львів; Юліян Ревай, Ужгород; інж. Леонід Романюк, Мукачів, дир. Левуцький, інж. Левицький — Львів; о. Василь Лярь, Ужгород; Д-р Ф. Мучій, Олеско; Мих. Мацюк, Козин к. Дубна; Мих. Малиха, Любовичі; Евг. Менцінський, Катовиці; Мих. Мартинюк, Варшава; Мих. Матковський, Бержна; о. Стеф. Менцінський, Новоселці; Д-р Василь Модюк, Белз; дир. Петро Мигович, Калущ; дир. Мацкевич, Львів; Мих. Метела, Рахово; Антін Нуд, Яворів; Яків Никифоров, Видгощ; Ольга Нестор, Стульск; інж. Нагірний, Львів; Мих. Никорак, Ужгород; Мих. Онисько, Ратно; інж. Ілько Попович, Станиславів; Ольга Первенцева, Тарнава Гірна; Петро Патуля, Єжено; Марія Помикало, Потужим; Юлія Пеленська, Мокрско; Ю. Припхан, Долимін, Польська семінарія жіноча, Стрий; Др. Вол. Пежанський, Др. Ів. Панкевич, — Ужгорд; Др. Юрко Переву-

зник, Мукачів; Др. Романків, Жовква; радн. Вол. Русин, проф. Росткович, інж. Росткович — Львів; Др. Вол. Скибінський, Дрогобич; інж. Ром. Стрийський Познань; Дмитро Садура, Ганск; Волод. Слюсарівна, Лімница; Олена Скірка, Жутари; дир. Шепарович, Вол. Щирій, Роман Сенишан, інсп. Серета — Львів; Д-р Роман Стахура, Ужгород; Августин Стефан. Мукачів; Марія Третьякова, Загроба; Б. Томяк, Чернятин, проф. Турчинова, Львів, Т-во „Зоря“, Жовква; Бібліотека Взаємної Помочі Учителства, Городенка; Анатоль Вельмін Варшава; Др. Мирон Вахнянин, Ів. Витковицька — Львів, Іван Васко. Ужгород; уч. Ванда Вилок, І. Залеска Кампінос, проф. Зимак, радн. Жураківський — Львів; о. Віктор Желтвай, Ужгород.

Книжки присилані для рецензії просяться надсилати в ДВОХ ПРИМІРНИКАХ

---

*В справі не прийятих до друку віршів і дрібних рукописів
Редакція не ЛИСТУЄТЬСЯ.*

Нові книжки

- Sitzungsberichte d. mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft XVIII, Ukrain. Schewtschenko-Gesellschaft d. Wissenschaften in Lemberg. Lemberg 1933, s. 35.*
- І. П. Горинівський, Під прапора Хмельницького, істор. оповідання, Львів, накл. І. Тиктора, ст. 128.
- О. Кисілевська, Швайцарія, Коломия 1933, ст. 216.
- Василь Сімович, Йосеф Іречек і укр. мова, Прага 1933, вид. Укр. Вис. Пед. Інст. ім. М. Драгоманова, ст. 71.
- В. Сімович, Укр. шкільництво на Буковині, вид. 5. І. т. Грач. Укр. Пед. д-т. Тов. у Празі. Прага 1932, ст. 33.
- Володимир Барагура, М. Хвилювий (літер. сьвітветка), Львів 1933 ст. 62.
- V. Simovyc Zur Frage e—'o im Ukrainischen, ст. 34—38.
- o—

Надіслані журнали

- Життя і знання*, Львів, ч. 10.
- Воєні*, Львів, жовтень 1933.
- Рідна Школа*, Львів, ч. 19.
- Тризуб*, тижневик, Париж, ч. 34.
- Літопис Червоної Калини*, Львів, ч. 10.
- Нова Хата*, Львів, ч. 10.
- Дзвіночок* Львів, ч. 24.
- Світ Дитини*, Львів, ч. 2.
- Післанець правди*, Рава Руська, ч. 9.
- Дажбог*, Львів, ч. 8, 1933.
- Комар*, Львів, ч. 20.
- Жіноча Доля*, Коломия ч. 20.
- Orient und Occident* I. C. Henrichs Vg. Leipzig, Nr. 14. Ukraine Heft.
- Вільне Козацтво — Вольне Козачество*, Прага, ч. 137, 138.
- Przegląd Współczesny, miesięcznik*, Kraków Nr. 137.
- Bunt Młodych*, Warszawa Nr. 46.
- Mysł Narodowa*, Warszawa Nr. 43 i Nr. 44.
- Biuletyn Polsko-Ukraiński, tygodnik ilustrowany*, Warszawa, № 23, 24.
- Ost-Europa, Zeitschrift f. die Gesamten Fragen d. europ. Ostens*, Nr. 1. 1933.
- Atlantis*, oktober 1933, Berlin.
- Горчи Кавказа*, Kafkaza Daglari, Warszawa, Nr. 42.

„НОВИЙ ЧАС“

найбільш поширений і найдешевший щоденник виходить щодня рано і коштує тільки 15 гр.

Місячна передплата — всього 2 зол. 50 гр.

„Новий Час“ приносить кожного дня відомості з усіх ділянок життя, кількістю інформації дорівнює чужій щоденній пресі

інформує всіх — про все.

Хто отже читає „НОВИЙ ЧАС“ — той знає все.

А платить за те денно 15 грошів
або місячно — 2 золоті 50 гр.
За кордоном річно 6 дол. амер.

Адреса: „НОВИЙ ЧАС“ ЛЬВІВ, вул. Боїмів ч. 4.

Телефони: 30-13 і 106-13.

Не гайте ні одної хвилини та сейчас замовляйте „Новий Час“.

Студенський Шлях

виходить, як місячник в 1—2 арк. друку. Річна передплата 7*20, з поштою 8*00 зл. п., адреса Львів, Супінського 21.

„Самостійна Думка“

Однотомний український національно-громадський та літературно-науковий щомісячний журнал на українських землях в Румунії. Річна передплата у Польщі 16 золотих пол. Передплату можна скласти в Центральнім Кооперат. Банку у Львові

Приймається підписка на ілюстрований літературний місячний журнал молодих письменників

„ДАЖБОГ“

що виходить у Львові під ред. Е. Ю. Пеленського.

Адреса: „Дажбог“, Львів, Корняктів 1/III. Конто Почтової Щадниці: 154.943. Передплата річно 5 зл.

III
П 12531

1933 Р. 1 кн. 11

ЦІНА КН. — 2'20 ЗЛ.

„ВІСТНИК“

місячник літератури, мистецтва,
науки й громадського життя.

ВИХОДИТЬ точно при кінці кожного місяця.
БОРЕТЬСЯ з інтернаціоналізмом і колтунством усіх форм.
ОБСТОЮЄ духову єдність з культурою Заходу.
ПРОПАГУЄ національно-громадські кличі новітньої Європи, і потребу психічного переродження народу.
МІСТИТЬ праці найвидатніших літературних, наукових і публіцистичних сил Галичини Волині і вигнанщини.

В журналі містили або міститимуть свої статті: В. Андрієвський, М. Андрусак, Б. Антонич, В. Біднов, Л. Бурачинська, І. Гончаренко, О. Грицай, А. Ворон, Дм. Донцов, В. Кедровський, Г. Колер-Чикаленко, М. Кордуба, Н. Королева, В. Королів-Старий, А. Крезуб, В. Кубійович, С. Куликівна, Е. Ляхович, Н. Лівіцька-Холодна, Ю. Липа, А. Лукасевич, А. Луців, Е. Малапюк, М. Матіїв-Мельник, А. Месендз, М. Мухін, О. Наріжний, С. Наріжний, О. Ольжич, Всев. Петрів, Ю. Пирогова, В. Постригач, В. Приходько, А. Річинський, У. Самчук, С. Сірополко, Ст. Смаль-Стецький, о. Ст. Смачило, О. Стефанович, М. Струтинська, О. Теліга, І. Федорович-Малицька й інші.

Передплата, яку треба слати **виключно** на **Чарнецького 26 м. 21**, або на чековеkonto. 500.371, виносить: квартално зл. 6.60; піврічно — 12; річно 23; для заграниці — 4 амер. дол. Ціна окремої книжки — зл. 2'20. — — — — —

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
103 Ав. А. Нью-Йорк.

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

З друкарні Ставроп. Інст. в піднаймі З. Медницького у Львові.